

ҚУРБОН ХОҶАЕВ

СУХАНВАРӢ

Душанбе
2013
«Нашриёти Бухоро»

ББК 83.3 (2 тоҷик)+74.261

X - 79

Муҳаррири масъул:
номзади илмҳои таърих Қ. Бӯриев.

X – 79 **Хоҷаев, Қ.** Суханварӣ: Дастури таълимӣ барои донишҷӯён. / Муҳаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 256 с.

Бо шарофати истиқлолияти давлатии Тоҷикистон забони ширину ноби форсии тоҷикӣ дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти рӯзгори мо мавриди истифода қарор ёфт, аз ин рӯ, моро зарур аст, ки бо таълифу нашру омӯхтани ин каломи ғановатманди фарҳангии хеш жарфтар шуғл варзем ва дар самтҳои мухталифи он барои афроди ҷомеа асар офарем.

Ҳадаф аз таълифи ин рисола ба донишҷӯён: хунармандони сахна, шогирдони баҳши фанҳои башарии мактабҳои олии, хабарнигорони васоити ахбори омма, нагтоқони телевизион ва радио, мутахассисони соҳаҳои сайёҳӣ ва меҳмондорӣ ва ҳар фарде, ки майлу рабати суҳандону суҳанвар шуданро дар дил мепарварад, дар одоб, сирру асрор, шева ва пешаи суҳанварӣ кӯмаки назарӣ расондан аст.

Умед дорем, ки рисолаи «Суханварӣ» аз ҷониби хонандагон хуш пазируфта шуда, дар боло бурдани сатҳи маънавиёту маърифати ҷомеа мусоидат менамояд, зеро ба қавли Ҳоҷа Ҳофиз:

*Доруи тарбият аз пири тариқат биситон,
К-одамиро батар аз иллати нодонӣ нест.*

ISBN 978-99947-935-6-3.

©Қурбон Хоҷаев

МУҚАДДИМА

Пас аз он ки солҳои 90-уми қарни бисти милодӣ рисолаи мухтасари «**Суханварӣ**» дар шароити вазъияти душвору сангини иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки нашрияҳо коғазро дар «қурси маҳ» тасаввур мекарданд, рӯйи нашр омада, манзури хонандагон шуд, то ин имрӯз андешаҳои зиёди судманде пиромуни он баён гардиданд. Муҳтавои ин андешаҳо шаҳодати он буданд, ки мардум ба ин дастури таълимӣ бо дидаи ризо ва инояту қаноат нигаристанд ва маслиҳат бар он шуд, ки такмил ва нашри нави он зарур аст. Дигар ин ки имрӯз дар бисёр мактабҳои олии ҷумҳурӣ ихтисосҳое таъсис дода шудаанд, ки ба таълими фанни «**Суханварӣ**» ниёз доранд.

Китобе, ки манзури хонандагон мегардад, таҷдид гардида, кӯшиши қонеъ намудани талаботи ҷомеа мебошад. Дар он шоҳкориҳои адабие мавриди интиҳоб қарор ёфта, ки намунаҳои беҳтарини фарҳанги форсизабонон ва ҳамчунин гуфторҳо ва андешаҳои судманди суханварони мамолики хориҷиро дар бар мегирад.

Ҳадаф аз таълифу таснифи ин рисола кӯмак ба толибилмонест, ки дар қалби онҳо шӯру шавқ ва завқи беандоза нисбати фанни «**Суханварӣ**» ва роҳу расми наттоқӣ, барандагӣ, сарояндагӣ ва хунарвариҳои сахна маъво дорад. Маводе, ки фароҳам оварда шудааст, ҳаматарафа сара гардида, арзиши бузурги таълимӣ, тарбиявӣ ва ахлоқиро дорост.

Имрӯз талаботи ҷомеа, ҳақиқати адабиёт дар назди мардуми доно ва хирадманд чунин аст, ки маънии баланду судманд дар зимни алфози дилпазир парварда шавад ва шогирдонро ба сӯйи эҳсосоти латифи инсонпарварӣ ва нақӯкорӣ ҷалб намояд.

Таълими фанни суханварӣ дар мамолики пешрафтаи ҷаҳон кайҳо боз ҷорист. Маҳорати суханварӣ яке аз аркони илми калом аст, ки ҳанӯз 2500 сол қабл аз ин дар мамолики Шарқ падида омада, ба ҳайси қобилият ва истеъдоди афроди алоҳида мансуб мегардид. Нахустин падидаҳои он ҳанӯз дар Юнонзамин, мамолики Ғарб ва Машриқзамин то солшумории милодӣ арзи вучуд карда буд. Файласуфон ва мутафаккирони бузурги Юнони бостон: Арасту, Афлотун, Суқрот, Буқрот, Ситсерон ва дигарон нақши

бузург доштани сухан ва суханвариро, ки зодаи хирад ва тинати инсонист, дар ҷомае муҳиму зарур шуморидаанд ва бахусус, дар гуфтор шахсиятҳои бузургро шинохтаанду эътироф кардаанд.

Аз он рӯзе, ки нутқи инсонӣ шакл гирифт, суханварӣ низ ташаккул ёфт ва тадриҷан ба пояҳои баланд расид. Мардум дар даврони қадим шахсе, ки хунари волои дар байни ҷомае ҳарф заданро дошт, «**қудрати худодод**» медонистанд ва муътабар мешумориданд.

«**Ҳусни калом**» олитарин падидаҳои зиндагии шарифи одамист. Замоне «**Инсон**»-ро ба хотири «**сухан гуфтан**» чун «**шарафи махлуқот**» медонистанд ва дар таърифи бартариҳои ӯ бар дигар ҷондорон чун «**ҳайвони нотик**» иктифо мекарданд. Ҳарчанд ки вучуди инсон бартариҳои дигарро низ молик аст, вале фазилати аслии ӯ дар қудрат ва малакаву маҳорати «**сухан гуфтан**» шинохта мешавад.

Ҳадафи мо низ аз ин рисола ба ҷавонон ва тарбиятдиҳандагоне, ки нав ба ҷодаи суҳандонӣ ва суханронӣ рӯ овардаанду ба дарёфти ҳусни каломи бадеъ майлу хоҳиш ва завқи беандоза доранд, ғизои маънавӣ ва кӯмаки амалӣ расондан аст, зеро ки дар замони муосир ҷомае ба суханвар ва маҳорати суханварӣ беш аз пеш ниёзманда аст. Қобили зикр аст, ки ислоҳи ахлоқи ҷомае, фарҳанг ва рафтору гуфтору кирдори шахрвандон ба муносибати хуби инсонӣ ва лутфу меҳрубонӣ марбут буда, дар аркони мухталифи он собит мегардад.

Маводе, ки дар ин дастур интихоб ва сара гардид, маҳсули суханварони машҳур, амсоли Дейл Корнеги «Хунари суханронӣ» (Амрико), Мехрдоди Мехрин «Фанни нависандагӣ», Муҳаммадали Фуруғӣ «Ойини суханварӣ» (Эрон), Жорж Сиюн «Хунари сухан гуфтан» (Фаронса) аст.

Донистан ва азбар намудани баъзе калимот, ифода ва таркибҳое, ки дар осори ниёгон ҳастанду имрӯз кам мавриди истеъмоланд, бо дигар муродифҳо иваз карда нашуд. Чаро ки шогирди баҳши улуми инсонӣ, умуман, ҳар як фарди бомаърифат бояд захираи хуби луғавӣ ва фарҳангӣ дошта бошад, то шоҳасарҳое мисли «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ, осори баланди Хоҷа Ҳофизу Шайх Аттор, Мавлавӣ Румӣ ва Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомиро бе мушкилоте мавриди мутолиа ва омӯзиш қарор диҳад ва шарҳ дода тавонад.

Маводи гирдоварда ба ду самт нигарон шудааст: аввалан, маводи назарист, ки дар боби маҳорату санъати волои суханварӣ ҳарф меравад, дувум, ҳикояте, қитъа ё пораи шеъре манзури шогирдон мегардад, ки аксари онҳо бояд ҳифз карда шаванд.

Дастур барои ҷавонони навомӯз ва ҳунармандони сахна, ки мавриди назар ва шунидани ҳар як ҳарфи онон аҳли толорро бояд ба ҳолату вазъиятҳои мухталиф водор намуда, шӯре дар дилҳо барангезад, кӯмаки амалӣ мерасонад ва бисёр сирру асрори суханвариро меомӯзонад. Ҳунарманди сахна боист ба василаи сухан дар сахна, симоҳо, портретҳо, аксу ойинаҳое офарад, ки ба бинанда таъсиру ҳолатҳои гуногунро дар зоҳиру

ботини ў ворид намояд. Он симоҳои офаридаро бо замону макон ва табақаҳои гуногуни ҷомеа дар қиёс бигирад. Агар бинанда аъмолу афъол ва кору бори хешро дар он миён бубинад, ислоҳ гардад, ё бо амалиёту рафтори хеш арзанда бошад, ўро таскину тасаллият бахшад. Вале танҳо шарт дар он аст: ҳар як нишондоду ишораҳои онро риоя кунем ва мувофиқи онҳо амал намоем.

Муаллиф

СУХАНВАРӢ ВА СУХАНВАР

СуханварӢ бо каломи зебо ва лаҳни шево баён кардани мақсад, чалб намудани таваҷҷуҳи шунавандагон ва ҳунари сухан гуфтанро меомӯзонад.

СуханварӢ фаннест, ки ба воситаи он гӯянда шунавандаро бо сухани хеш қаноатманд намояд ва бар ҳадафи худ тарғиб кунад. Бинобар ин, ҳадаф аз суханварӢ ҳамин ду натиҷа аст, ки шунаванда сухани гӯяндаро бипазирад ва бар манзури ӯ барангехта шавад. Гӯянда ва ҳунарманде, ки ин фанро ба кор мебаррад, суханвар ва суханеро, ки ин фан дар он ба кор бурда шавад, нутқ ва гуфтор меноманд.

Табиати инсон чунон аст, ки ӯ бояд бо ҳамчинсони худ зиндагонӣ кунад ва воситаи муҳими робитаи байни одамон муошират аст. Ҳар кас ғолибан ба суханварӢ эҳтиёҷ дорад, то ин ки дигарон ба мақсаду мароми ӯро бифаҳманд.

Сухан дар қолиби калима, ибора ва ҷумлаҳои дилнишин бо ёрии фикру андеша ифода меёбад. Ҳадафи асосии суханварӢ фаҳмиш ва баёни мавзӯи хосса ба шунаванда аст. Баёни суханвар бояд тавре сурат бигирад, ки тавонад бахше ва ё кулли шунавандагонро тасхир созад ва дар дили онҳо ҳиссиёти гуногун: чун кин, ғам, шодӣ, нафрат ва амсоли инро барангезад. Ин амал ба воситаи чашму гӯшу забон, ғаму шодӣ ва кӯмаки лутфу эҳсосот ва андешаҳои пуртӯғени инсонӣ падидор мегардад. Чунонки Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ фармуда:

*Сетои ту чашм асту гўшу забон,
К-аз инат расад ҳар неку бад бегумон.*

Мутаассир намудани шунаванда зимни баён чавҳари асосии маҳорати суханварист. Нутқ маҷмӯи калимотест, ки бо оҳанги дилпазир аз эҳсоси қалб бархезад. Баён маъруфи дониши инсонӣ ва бартарию шоистагии танҳо хоси одамист:

*Одамӣ махфист дар зери забон,
Ин забон парда-ст ба даргоҳи ҷон.*

*Чунки боде пардаро дарҳам кашид,
Сирри саҳна хона шуд бар мо падид.*

*З-ин қибал фармуд Аҳмад дар мақол:
«Дар забон пинҳон бувад ҳусни раҷол».*

*Оламеро як сухан вайрон кунад,
Рӯбаҳони мурдаро шерон кунад.*

*Эй забон, ҳам оташу ҳам хирманӣ,
Чанд ин оташ дар ин хирман занӣ?*

*Дар ниҳон ҷон аз ту афгон мекунад,
Гарчи ҳар чӣ гўияш, он мекунад.*

*Эй забон, ҳам ганҷи бепоён туй,
Эй забон, ҳам ранҷи бедармон туй.*

Суханварӣ фанни қаноатманд кардан, бовар ва эътимоди шунавандаро ҳосил намудан ва тарғибу ташвиқ аст, ба тавассути нерӯи сухан ва ҳадаф аз ин ба даст овардани ин ду натиҷа аст. Барои он ки шунаванда аз сухани гӯянда қонеъ гардад, ӯ бояд барангехта шавад ва ин амалест басо мушкил ва заҳматталаб.

Мавзӯи суханварӣ оғоз ва анҷоми ва ҳақду шуморе надорад, зеро метавонад ба тарзи мухталиф, чи аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ, чи илмӣ ва ахлоқӣ, динӣ ва ё башарӣ сурат бигирад.

Қонеъ намудани шунаванда ва бинанда ба ду қисм аст:

–*Илмӣ ва мантиқӣ.*

–*Хитобӣ.*

Ба тариқи илмӣ ва мантиқӣ қонеъ намудани шунаванда он гоҳ амалӣ мешавад, ки мадҳшаванда ва ё мавзӯи баён бо далелу бурҳонҳо собит гардад, то ки ба рост ва воқеӣ будани он бовар ҳосил гардад, шубҳа ва нобовариҳо дар ҳаллу фасли он бартараф шавад.

Аммо на ҳама мавзӯъ қобили бо далоил ва аснод исбот кардан доранд, бисёр мавзӯъҳои ҳастанд, ки ростӣ ва дурустии онҳо нисбист. Яъне, дар як давру замон ва ё макони муҳити иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, сиёсати давлат созгор асту бо тағйир ёфтани он мувофиқ намеояд.

Ҳар касе битавонад усулҳои баёнро бо қудрат ва ҳунарнамоии махсус ба қор барад, суханрон, хатиб ва каломе, ки бад-ин тарз бар забони ӯ биёяд, хутба, суханвариву нутқ ва гуфтор номида мешавад. Нутқу

баёни хуб дар тӯли асрҳо яке аз омилҳои зарурии ҷамъият ва фарҳанги шахс ба шумор меравад, зеро инсон ҳамеша дар ҳаёт бо дигарон муносибат мекунад зиндагӣ менамояд.

Маҳорат ва санъати суханвар дар баёну гуфтори муассир ва дилнишин матраҳ мегардад, ки дар қолаби калимаҳо баён мешавад ва ба василаи он шунавандаро тасхиру маҷзуб намуда, барои анҷом пазируфтани мақсад ва амру армонҳо омода ва водор месозад. Аз ин лиҳоз, ҳадафи суханвар яке нуфузи хешро дар дилҳо маъво додан ва дигаре дили сомеъонро дарёфтани ва бо иборати дигар, қаноатмандӣ аз шунаванда ва тарғиби армонҳои хеш аст.

Дар фанни мантиқ, ки ба илми калом робитаи ногуастание дорад, панҷ санъат, яъне панҷ ҳунари сухандонӣ собит аст, ки яке аз онҳо фанни хитоба (*воизӣ, ваъз гуфтан*) аст. Фанни хитобаро аз назари мантиқӣ бад-ин сураат таъриф мекунад: «*Хитоба иборат аст аз сухан, ки дар радифи ба ҳам овардани ҷамъе аз шунавандагон, қаноатмандӣ ва барангехтани онҳо эрод мешавад ва фанни хутба саноатест, ки роҳу расми саодатмандӣ ва ба мақсад расидану қаноатмандӣ ҳосил намуданро меомӯзад*». Мақсад аз хутба ин аст, ки шунавандаро тасхир созад ва суханро бо дили ӯ пазиро гардонад.

Бинобар ин, ҳама инсонҳо ниёз ба сухан гуфтан доранд, то мақсудашон дарк ва иҷро шавад. Суханвар, ки нақши ифодакунандаро бар дӯш дорад, саъю кӯшиш мекунад, ки андешаву афкор, донишу биниш ва таҷрибаи андӯхтаи худро ба дилҳои шунавандагон ҷой

диҳад. Аз ҳамин ҷиҳат суханрон, муршид (пир, шайх), устод, роҳнамо ва мураббии дилсӯз барои пешбурди ҳамаҷонибаи ҷомеаи худ мебошад.

Қалби поку беғаш, ниғаҳе шарораангез, ифодаи сухани ҳақ, лаҳну тарзи баёни суханвар ба ӯ имкон медиҳад, ки шунавандагонро таҳти нуфузи хеш қарор диҳад, гавҳари мақсуд ба каф орад, он гоҳ ӯро мухтарам доранд ва ба ҳар ҷо, ки тасмим бигираду сазовор бидонад ва вичдони пок ба ӯ фармон диҳад, аз роҳнамоӣ дарег надорад. Суханвар мебояд, ки ба бовару эътимоди шунаванда арзанда бошад. Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ин маврид барҳақ фармуда:

*Хирадро кору боре чун сухан нест,
Чаҳонро ёдгоре чун сухан нест.
Гаҳе лабро нишоти ханда орад,
Гаҳ аз дида нами андӯҳ борад.
Аз ӯ хандад лаби андӯҳмандон,
В-аз ӯ гирён шавад дилҳои хандон.*

Дар аксар мамолики Шарқи қадим суханварон – хатибон буданд. Мардум ба онҳо эътиқоди қавӣ дошта, ононро дорои нерӯи илоҳӣ шуморида, чун паёмбарон эътироф мекарданд.

Дар сарзамини Шарқ қувваи нотиқа аз ато ва бахшишҳои Парвардигор шуморида мешуд. Шояд аз ҳамин ҷиҳат аст, ки аз давраи садри ислом дар масҷидҳо ва амокини муқаддас бо мадҳу ситоиши Худованди мутаол ва наъти Паёмбари акрам (с) ва пешвоёни дину

мазҳаб оғоз ва пас аз адои мақсуд бо ҳамду сано ва дуруди Парвардигори бахшояндаву меҳрубон анҷом мепазируфт.

Хоҷа Ҳофиз ба суханони гарму саршор аз сафову имону ҳаяҷон ва омӯзанда дилбастагие дошта, чунин сурудааст:

*Ғуломи он калимотам, ки отаиш афрӯзад,
На оби сард зинда аз сухан бар отаиш низ.*

Ҳақим Низомии Ганҷавӣ суханвариро «нахустин падида» ва офаридаи Худованди бузург ва сояи Пайғамбари Ў ба одам дониста, чунин фрмудааст:

*Қофиясанҷон, ки сухан баркашанд,
Ганҷи ду олам ба сухан даркашанд.*

*Хоса калиде, ки дари ганҷрост,
Зери забон марди сухансанҷрост.*

*Он ки тарозӯи сухан сохта кард,
Бахтоваронро ба сухан пухта кард.*

*Булбули Аршанд суханпарварон,
Боз чӣ монанд ба он дигарон.*

*Пардаи розе, ки суханпарварист,
Сояе аз пардаи пайғамбарист.*

Пешу насе баст сафи кибриё,

Пас шуаро омаду пеш анбиё.

*Ин ду назар маҳрами як дўстанд,
Ин ду мағз, он ҳама чун пўстанд.*

*Ҳар рутабе, к-аз сари ин хон бувад,
Он на сухан, поре аз ҷон бувад.*

*Чашмаи ҳикмат, ки сухандонӣ аст,
Обшуда з-ин ду-се якнонӣ аст...*

*Аз пайи лаъле, ки барорад зи кон,
Рахна кунад байзаи ҳафт осмон.*

*Ҳам нафасаш роҳати ҷонҳо шавад,
Ҳам суханаш муҳри забонҳо шавад.*

*Ҳар кӣ нигорандаи ин пайкар аст,
Бар суханаш зан, ки суханпарвар аст.*

*Муштарии сеҳри сухан хонамаш,
Зухраи ҳорутшикан донамаш...*

*Шеър туро садрнишонӣ диҳад,
Салтанати мулки маонӣ диҳад.*

*Шеъри ту аз шаръ бад-он ҷо расад,
К-аз камарат соя ба Ҷавзо расад.*

*Шеър барорад ба амирит ном,
К-аш шуарои умаро-ул-калом.*

*Чун фалак аз пой нашоёд нишаст,
То сухане чун фалак орӣ ба даст...*

Нутқ ва каломии зебо дар ҳақиқат қудрате дорад, ки ташнағони суханро сероб гардонад ва дар ниҳоди онон шӯру туғё ва ҳаяҷоне барангезад. Дар ин маврид Ҳаким Носир Хусрави Қубодиёни фармуда:

*Ба гуфтори ширин фиребанда мард,
Кунад, он чи натвон ба шамшер кард.
Ба нармӣ гар сухан ронӣ, ҳамерон,
Ки аз тезӣ ба ранҷ ояд дилу ҷон...
Магӯ нохуш, ки посух нохуш ояд,
Ба кӯҳ овози хуш деҳ, то хуш ояд.*

Шайх Аттор фармуда:

*То тавонӣ, ташнаро сероб кун,
Дар маҷолис хидмати асҳоб кун...*

Яке аз шартҳои зарурии фанни суханварӣ ин аст, ки он чи суханвар эрод мекунад, бояд бо мақсаде ва ҳадафи муайяне баён карда шавад. Аз алфози парокандаву мушавваш бипарҳезад ва пухтаву санҷида сухан бигӯяд. Ба қавли шоир:

Сухан бисёр дону андаке гӯӣ,

Якero сад магӯй, садро яке гӯй.

Ба гуфти донишманди бузурги Юнони қадим Афлотун, гуфтор бояд мавҷудияти зиндае бошад, яъне, сари ҳар мавзӯе сухан гуфта шавад, бахшҳои зерин вучуд дошта бошад: оғоз, миёна, анҷом. Ин қисматҳо бояд ба ҳам дар робита ва таносуб бошанд, чунонки Шайх Саъдӣ гуфта:

*Суханро сар аст, эй хирадманду бун,
Маёвар сухан дар миёни сухун,
Худованди тадбири фарҳангу ҳуш,
Нагӯяд сухан, то набинад хамӯш.*

Ҳар кӣ дар пеши сухани дигарон афтад, то мояи фазлаш бидонанд, яқин аст, ки пояи ҷаҳлаш шиносанд. Ҳоҷа Ҳофиз фармуда:

*Бар бисоти нуктадонон худфурушӣ шарт нест,
Ё сухан доништа гӯ, эй марди оқил, ё хамӯш.*

Агар суханвар маҳорати хубе дошта бошад, шунавандагонро бо маслиҳату суҳбатҳои судманди худ аз саҳву хато бозмедорад, аз осебу зиён дур месозад ва ба роҳи рости дуруст ҳидоят мекунад. Абӯшуқури Балхӣ дар боби қадру қимати сухан чунин оварда:

*Шунидам, ки бошад забони сухан,
Чу алмоси буррову теги куҳан.
Чу алмос, к-оҳан бибуррад ҳаме,*

*Сухан низ дилро бидаррад ҳаме.
Сухан бифганад минбару дорро,
Зи сӯрох берун кашад морро.
Чу ёқут бояд сухан бар забон,
Сабуксанг, лекин баҳояш гарон.*

Дар пешаи суханварӣ афроде ҳам ҳастанд, ки дурӯғу сафсаттаро барои манфиати нафси хеш ба кор мебаранд ва ботилро ҳақнамо нишон медиҳанд. Чунин амал зишту нангин хоҳад буд. Ин тарзи суханварӣ дар илми калом нест, балки дар сирати касест, ки ин ҳастиро ба худ раво бинад. Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ басо хуш нигошта:

*Эй гарав карда забонро ба дурӯғ,
Бурда бухтон зи каломи ту фурӯғ.*

*Ин на шоистаи ҳар дидавар аст,
Ки забонат дигару дил дигар аст.*

*Аз раҳи сидқу сафо дурӣ чанд?
Дили қирӣ, рӯҳи кофурӣ чанд?*

*Рӯй дар қоидаи эҳсон кун,
Зоҳиру ботини худ яксон кун.*

*Якдилу якқиҳату якрӯ бош,
В-аз дурӯғени ҷаҳон як сӯ бош!*

*Аз каҷӣ хезад ҳар ҷо халалест,
«Ростӣ–растӣ» неқӣ амалест.*

Бузурге фармуда: Суханрони хуб ба се омил вобастагии қавӣ дорад. Нахустин, гӯянда, дуҷум, тариқи баёни ӯ, сеҷум, матлабе, ки гуфта мешавад. Каломи суханвар бояд дар он поље бошад, ки таъсири он ба шунавандагон чун пайғом ва навиди зарурӣ аз қалб ва рӯҳи баёнгар ба қалб ва рӯҳи сомеъон гузарад. Низомии Ганҷавӣ фармуда:

*Чунки насохта сухани сарсарӣ,
Ҳаст бари гавҳариён, гавҳарӣ.
Нукта нигоҳ дор, бубин чун бувад,
Нукта, ки санҷидаву мавзун бувад.*

Файласуф ва донишманди Юнони қадим Эзопи зиштсурати нексиришт, ки тавассути ақли расову забони шево рухсатномаи озодӣ ба даст овард, дар боби суду зиён, манзалату бузургӣ ва мавқеи забон чунин иброз доштааст:

«–Ксанф, акнун чӣ овардӣ?

Эзоп:

–Забон.

Ксанф:

–Боз забон? Магар ба ту нагуфта будам, ки барои меҳмони олиқадри ман беҳтарин ғизо биёри? Барои чӣ фақат забон овардӣ? Меҳоҳӣ маро шарманда намоӣ?

Эзоп:

–Чӣ чиз беҳтар аз забон шуда метавонад? Забон моро ба ҳамдигар муттаҳид мегардонад. Бидуни забон мо аз ифодаи мақсаду мароми хеш очиз будем. Забон калиди дониш ва силоҳи ҳақиқату хирад аст. Ба василаи забон шаҳру қасрҳои бошукӯҳ месозанд. Мо ба тавассути забон ишқу муҳаббати хешро баён менамоем. Ба воситаи забон дарс меомӯзанд, ҳақро ба субут мерасонанд, панду насиҳат меғӯянд, ситоишу ибодат ба ҷо меоваранд, ҳарфе мефаҳмонанд, месароянд, исбот мекунад ва тасдику таъкид менамоянд. Ба воситаи забон калимаҳои «модар», «ёр» ва «Парвардигор»-ро зикр мекунем. Мо ба воситаи забон «бале» меғӯем. Сарлашкар сарбозашро тавассути забон ба ғолибияту зафар раҳнамоӣ мекунад. Мо ба василаи забон назми дилнишину марғуби Ҳомерро месароём. Забон олами Эсхилро эҳё мекунад ва каломи Демосфенро зинда мегардонад. Эӣ Ксанф, тамоми мамлақати Юнон: аз сутунҳои Парфинон то ҳайкалҳои Фидий, аз худоҳои Олимп то ривоятҳои Троя, аз қасидаҳои шоир то файласуфҳои донишманд, хулосаи калом, саросари Юнонистон тавассути забон офарида шудааст, василаи лаҳни зебо ва шеваи Юнон, ки садояш дар давоми асрҳо дар тамоми ҷаҳон баланд шунида хоҳад шуд.

Ксанф:

–Офарин! Офарин, Эзоп! Сухани ҳақ, гуфтӣ... Ту ҳақиқатан беҳтарин неъматӣ ҷаҳонро барои мо овардӣ. Боз ба бозор рав, ин бор бадтарин чизро гирифта биёр... Ман ба хирадмандии ту бовар пайдо кардан мехоҳам ...

Эзоп пас аз муддате лаълии болопӯшидае меорад.

Ксанф:

–Ҳоло ки чӣ будани беҳтарин чизи дунёро фаҳмидем, бие, бубинем, ки ба фикри ин маъюби зишт бадтарин чизи дунё чӣ будааст?

Забон? Боз забон?... Эй кундфаҳм, магар худат нагуфта будӣ, ки забон беҳтарин чизҳои дунёст? Магар боз шаллоқ хӯрдан меҳоҳӣ?

Эзоп:

–Забон, ҷаноб, бадтарин чизи дунёст. Забон манбаи ҳамаи дасисаву балоҳост, оғози фитнаву ғасодҳо ва модари тамоми баҳсу ҷанҷолҳост. Забонро шоирони беҳунар бечо истифода бурда, боиси озори гӯши мардум мешаванд. Файласуфоне, ки қобилияти андеша надоранд, забонбозӣ мекунад. Забон дурӯғ мебофад, ҳақиқатро пинҳон месозад. Забон ғайбат мекунад, ба касон таҳқир меоварад ва буздилона пинҳон мешавад. Забон барои садақа пурсидану гадоӣ кушода мешавад, забон ба мардум лаънату нафрин меғӯяд, ачзу ҳақирӣ баён менамояд. Забон ҳашму ғазаб зоҳир месозад, тухмат мекунад, мефурӯшад, ҳилаву найранг ба кор мебарад. Забон хиёнат мекунад, ғасод меандозад. Ба воситаи забон мо меғӯем: «бимир», ба воситаи забон носазо меғӯем ва лафзҳои «бандаву ғулом»-ро ба кор мебарем. Мо ба воситаи забон «не» меғӯем. Олиҳа Акил ҳашму ғазаби худро ба воситаи забон ба кор бурд. Ксанф, ана барои чӣ забон бадтарин чизҳои дунёст, ки мо огаҳ ҳастем!!»

Ба ақида ва андешаи он ки Худованд танҳо истеъдодро барои шахсони алоҳида ато карда бошаду

дигарон аз он бебаҳра бошанд, хатои маҳз аст. Ҳар шахс имкони хубе дорад, ки тавассути машқ кардан нотиқ ва суҳандону суҳанвари хубе гардад. Танҳо майлу рағбат ва шавқу ҳавас лозим. Агар инсон дар нутқ варзидаву бомаҳорат бошад, ҳангоми суҳанронӣ далел ва афкореро, ки фаромӯш кардааст, бо чуръат ва эътимод ба лавҳи хотир меоварад.

Ҳар шахсе, ки мақсаду маромаш нотиқу суҳандони варзида шудан аст, бояд яъсу ноумедиرو аз худ дур созад, то имкону шароити мусоид ҳаст, бештар ҳарф заданро машқ кардан лозим аст. Бузургии нотиқон ва суҳанворони дунё низ дар ҳамин аст.

Барои тақвияти ин фикру андеша таассурот ва нақши хотирае аз ҳаёт ва маҳорати суҳанвари варзидаи тоҷик шодравон Маҳмуди Воҳидро зикр менамоем.

Солҳои 1971–1972 дар Театри давлатии академии драмаи ба номи Абулқосим Лоҳутӣ ба ҳайси мудири бахши адабӣ адои вазифа мекардам. Ҳусни таваччуҳи маро бештар маҳорати суҳанронии Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Маҳмуди Воҳид ба худ ҷалб мекард. Мехостам асрори нозукиҳои санъати ин устоди ҷавону забардасти саҳнаро тариқи дақиқ ба мушоҳида бигирам ва аз усулҳои машқу гуфтор ва шуғли ҳамешагии ӯ огаҳӣ пайдо намоям.

Маҳмуди Воҳид анқариб фурсат надошт бо ҳамкорон ва ашхосе, ки мехостанд бо ӯ дар мулоқот бошанд, «дами беғам» занад, лаҳзае фароғат кунад. Ба аксар ҷаласаҳои расмӣ, семинару машғулиятҳои сиёсӣ ва амсоли он, ки вақти зиёдеро мегирифт, иштирок

намекард. Бо рафиқону ҳамкорон чунин менамуд, ки тариқи расмӣ суҳбат дорад. Вақти зарурӣ дар сахна пайдо мешуд ва нақши худро бо тамоми ҳастӣ иҷро мекард. Ў ҳамеша бо хеш буд. Бо мусоҳиб ҳарчанд дар гуфтугӯ бошад ҳам, валекин хушу ёди ў ба самти дигаре ба ҷаҳони рангини маҳорат ва матонат парвоз мекард. Ман мушоҳида накардаам, ки ў ягон дақиқаи вақти хешро ба корҳои беҳуда сарф карда бошад. Ўро ба бисёр ҷойҳо даъват мекарданду мехостанд. Вале ў ягон сабаб оварда, узр мехост ва ҳол он ки дар чунин мавридҳо шабона дар толори хурди ошёнани сеюм, дарро аз дарун маҳкам мебаст ва пайваста машқ мекард. Маҳмуди Воҳид дар он ақида буд, ки тамошобин хунарманди асилро бояд танҳо дар сахнаи театр бубинад, на дар сахнаҷаҳои телевизионӣ. Дар роҳ, дар хона, дар ҳама ҷо фикру зикри ў банду басти ҳифзу қироату гуфтор ва такрор буд. Лаҳни гуфтораш дилнишину марғуб ва шевою мутаассир буд. Ҳамаи ин маҳорат ва санъати волеяш натиҷаи машқу тамрин буд. (Равонаш шод бод!)

Қитъа:

*Ёд дорӣ, ба вақти зодани ту?
Ҳама хандон буданду ту гирён,
Он чунон зӣ, ки вақти мурдани ту,
Ҳама гирён бошанду ту хандон.*

УСТОД

Он чӣ дорам, ҳама аз каломии устод дорам. Каломии устод ба ҷони хастаи ман рӯху нишот ва тараб мебахшад. Гоҳе диламро саропо шавқу умед ва орзу мекунад ва гоҳе чун сели муҳиб ва мудҳиш умеду орзуямро ба ғорат мебарад.

Дар муқобили як калимаи устод дарҳам мешиканам, хурду нобуд мешавам. Дар як калимаи устод пар мегирам ва парвоз мекунам ва ба Арши Худо меравам, малоикро дармеёбам, каломии устод ба додам мерасад ва аз бераҳа ба роҳам мехонад:

*Гар марди раҳӣ миёни хун бояд рафт,
Аз хештани хеш бурун хоҳад рафт.
Ту пой ба роҳ гузору аз роҳ маҳарос,
Худ роҳ бигӯядат, ки чун бояд рафт.*

Каломии устод дидаи басиратам боз мекунад ва баду хуби ҷаҳонро ба ман мекушоад.

Эй устод, ин дили муштоқи каломат ҳар бор аз мактаби ту шӯре дигар ёфт. Агар дар баробари сеҳри каломат масту маҳбут бимонам, агар гунгу хомӯш чашм ба даҳони гӯёи ту бидӯзам, агар дар муқобили суолат дармонам, агар забонам дар ҷустуҷӯи ҷавоб ба лакнат биафтад ва лабҳоям ба ҳам барнаояд, агар калимаҳоро натавонам ба ҳам пайвандам ва аз он миён ҷумла муносиби суолат бисозам, чӣ гуноҳ ва хатое дорам? Гуноҳ аз каломии туст, ки ҷоду мекунад ва забонамро ба банд меоварад. Ман кучо қудрат дорам дар муқобили каломии ту лаб ба сухан бикушоам.

Ҳар дам, ки аз ҳаводис ва ноҷӯрии зиндагӣ дилам ба дард омад, ҳар бор, ки шуълаҳову шарораҳои оташи дарунам забона кашида ва вучуди ҳастиямро сӯзонд, ҳар вақт, ки қатраҳои гарми ашк ба ёриям шитофт ва обе бар оташи фуруғони дил пошид, ҳар дафъа, ки чонам ба лаб расиду ҳарорати сӯзу оҳам лабҳои сарду берангамро сӯзонад, девонавор ба сӯйи ту шитофтам ва чашмҳои ашколудамро ба чашмҳои пурфуруғу мунаввари ту дӯхтам. Он қадар дар мактаби ту мондам, то дили ноумедам умедвор шуд ва ҳаяҷони дарунам фуруғи нишаст ва рӯҳи озурдаам нишот ёфт ва сафои каломат чонамро сафо бахшид.

Эй устод, чӣ сеҳру ҷодуе дар каломи ҷонпарвари худ дорӣ, чӣ розҳо ва рамзҳо дар суҳанони волеят ниҳон аст?!

Пас, шумо шогирдони гиромӣ, агар моилед, ки дар оянда нотиқу суҳандони варзида гардед, яъне ноумедиро аз худ дур созед ва ҳатто ба лавҳи хотир ҳам наоред, ки дар суҳандонӣ ва суҳанронӣ аз дигарон камӣ ё ноқисие доред. То имкон доред, ҳунари суҳангӯйиву суҳанвариро ёд гиред, ки бузургии суҳанварони дунё низ дар ҳамин аст.

ШУНАВАНДА КИСТ ВА ҲАДАФИ Ӯ ЧИСТ ?

Инсон дар иртибот бо дигарон ҳамеша ду нақшро иҷро мекунад. Яке суҳангӯй ва дигаре шунаванда (соеъ). Шахс дар баробари он ки суҳан мегӯяд, бояд ҳарфи дигаронро низ шунавад. Ҳар яки ин нақшҳо

ҳадду андозаи худро дорад. Ба қавли мардум: «Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад».

Шунаванда, ки дар ҷаласаи маҳфилҳо фарди асосӣ ба шумор меравад, бояд худро барои шунидани матлаби суҳанвар омода созад. Дидагони муштоқи шунавандагон ҳаяҷону эҳсосе, ки аз таъсири суҳан бар чеҳраашон намоён мешавад, муҳимтарин ва беҳтарин мужда барои суҳанвар аст. Шунаванда аз суҳани нотиқу гӯянда он чиро меҳақду интизор аст, аз гуфтори суҳанвар дарёбад. Ҷаласаи нутқ мактаби иршоду истифода ва мубодилаи афкор аст. Бояд шунаванда дар андешаи баҳрабардорӣ ва касби донишу таҷриба бошад. Ҳеч касро наметавон маҷбуран ба шунидани он чи нотиқ мегӯяд, водошт. Танҳо шӯри қалб, тамоюли ботинӣ хозиронро ба суҳанвар мепайвандад ва роҳи баҳрабардориро мекушояд.

Дарвоқеъ, равиши гуфтор, арзи афкор ва матлабе, ки бар забон ҷорӣ мешавад (*лаҳни байн, зеру бам, садои бомавқеъ, басират, мавқеъшиносиву дарбаргирии мавзӯъ*) ба шунаванда таъсири мусбат боқӣ мегузорад ва нақши муфиди ин байтро наметавон инкор кард:

*Дарси муаллим ар бувад замзамаи муҳаббате,
Ҷумъа ба мактаб оварад тифли гурезнойро.*

Вале акси ин матлаб ҳам дуруст аст, яъне агар барои касе ҳарфи суҳанвар бефарқ ва ҳаваси ӯ ба ҷойҳои дигар мутавачҷеҳ бошад ва ё бо ҷанҷолу арбадаи

бемаънӣ хотири дигаронро барҳам занад, аз ӯ ба гуфтаи Шайх Саъдӣ бояд амал намуд:

*Фаҳми суҳан гар накунад мустамеръ,
Қуввати табъ аз мутакаллим маҷӯӣ.
Фусҳати майдони иродат биёр,
То бизанад марди суҳангӯӣ, гӯӣ.*

Касе, ки битавонад мақсади худро дилписанду дурусту мафҳум адо кунад, оҳанги садоро ба таносуби мавзӯ баланду паст созад, гоҳе эҳсосоте нишон диҳад ва пайваста барои андешаҳои худ ифодаҳои муносиб ба кор барад, бешак, суҳанвар аст. Чунин афрод дар байни мардум мақому манзилати воле доранд ва хоҳу нохоҳ ба онҳо тақлиду пайравӣ мекунад. Ва баръакс, шунаванда аз суҳанваре, ки дорои маълумоти кофӣ несту гуфтораш дуруст шундаву адо намешавад, дури меҷӯяд ва атояшро ба лиқояш мебахшад.

Бинобар ин, шунавандаро лозим аст, ки дар маҷлису маҳфили суҳангӯӣ бо тавачҷуҳ ҳозир шавад, ба суҳанвар имкон бидиҳад, ки суҳанашро ҳамон тавре ки мехоҳад, баён намояд. Пас, маълум мешавад, ки нукта ё нукоти бадеъ ва тозае суҳанвар барои шунаванда ироа намудааст ё на. Ин амал аз фарҳанги инсондӯстии шунаванда ва одобу ахлоқи ӯ гувоҳи медиҳад.

ОЗАРДУХТИ ЗАНДӢ

ГУЛ

Гуле сурхи зебо ва ваҳшӣ буд, лабони хандон ва диле пурмеҳр дошт, дар баробари насими баҳорӣ оҳиста ба худ замзама мекард:

–Эй насими тароватбахши баҳорӣ, барои чӣ шодобу шодон бошам, ту бо қатраҳои осмонӣ шабнами маро навозиш мекуни ва меҳоҳӣ, ки рӯҳи маро ба нишот ори, вале ғофилӣ, ки замони пажмурдагӣ ва афсурдагии ман расида, боди хазон ба зудӣ баргҳои маро хоҳад пажмурд ва ба атроф хоҳад пароканд. Ва замоне дигар парвонаҳои зебоне, ки маро ба шодобӣ ва дилфиребӣ шинохта буданд, дар ин дашти пурхасу хошок бо дидагони худ маро ҷустуҷӯ хоҳанд намуд? Вале аз ман ҷуз тӯдаи барге хушкида чизе нахоҳанд ёфт.

Чун шаб бар ин дашту саҳро соя бифканад ва бод бар рӯи ин алафҳо бигзарад, тароват ва атри вучуди ман ба дунболи он хоҳад буд....

Эй насими баҳорӣ, баъд аз ман ҳар бомдод, ки бар фарози ин дашт ва саҳро вазидӣ, ба ёд ор он рӯзхоеро, ки ман дар ин дара табассум менамудам ва атр меафшондам. Сипас ба гӯри кӯчаки ман, ки алафҳо ва сабзаҳои атрофи он аз вазиши ту ларзон аст, назаре биандоз.

Шаби завол фаро расид, гули зебо бо нолаи пасте, ки аз даруни дили ғамзадааш илҳом мегирифт, мегуфт:

Эй бод, лаҳзае хомӯш бош, бигузур садои ман дар ин дашт ва саҳро бипечад ва парвонаҳои зебоне, ки маҳбуб ва маликаи дилхояшон будам, садои маро бишнаванд ва қабл аз заволи ман лаҳзае маро бубинанд.

Эй маликаи шаб, бар фарози ин дашт соя бияфкан.
Эй ситорагони фурузон, ба дашт бингаред, то партави шумо дўстони маро ба назди ман раҳнамоӣ кунад.

Эй парвонаҳои кўчак, ман дар зери ҳамон хасу хошоки биёбон ва дар зери ҳамон ситорагони фурузон ва дар сояи ҳамон алафҳои ларзон ва биёбонӣ қарор дорам.

Хазони зард ўро даррабуд. Парвонаҳои сафед ҳамоне ки бар фарози ў расиданд, бар мазораш ашк бориданд ва ҳангоми бозгашт болҳашон ёрои ҳаракат надоштанд ва ҳамагӣ бо худ мегуфтанд:

Ин гули ваҳшӣ бар хилофи ҳама моҳруён дили пурмеҳр ва отифа дошт, моро бисёр дўст медошт. Ҳар бомдод чашм ба ин дашт медўхт ва интизори моро мекашид.

Ва ҳангоми бозгашт ҳамагӣ мегуфтанд: Гули ваҳшӣ маҳбуби мо буд ва хоҳад буд....

Баҳорон пайиҳам меоянд ва мегузаранд ва гулҳои бешумор дар дашту саҳро мерўянд, вале мо ҳеч вақт маҳбуби худро дар миёни онҳо намеёбем. Дар дунё дигар гуле ба зебоии сурхгули ваҳшии мо нахоҳад омад ва сурхгули ваҳшӣ барои ҳамеша маликаи гулҳо буда ва маҳбуби дили мо мебошад.

Зебоии маҳбуби моро хазон даррабурд, вале оё меҳру отифа ва вафоӣ ў ҳам аз хотири мо фаромўш мешавад? Зеборўён фаровонанд ва ҳар рўз ҳазорон гули зебо дар боғу бўстон мерўянд, вале афсўс, ки ҳеч яке меҳру отифа ва сафову вафоӣ маҳбуби моро надоранд, зеро ки зебоии ў бар дили мо ҳукумат намекард ва

танҳо қалби поки мову меҳрубони ӯ буд, ки ӯро маҳбуби дилҳо карда буд.

ДАР АДАБ

*Ҳар кӣ дар ӯ сирати некӯ бувад,
Одамӣ аз одамиён ӯ бувад,
Некии мардум на накурӯӣ аст,
Хӯӣи накӯ мояи некӯӣ аст.*

Адаб сиёнаати (муҳофизат) нафс аст аз қавли нописандида ва феъли носутуда, худро ва мардумро дар пояи ҳурмат нигоҳ доштан. Обрӯӣи худу дигарон нарехтан.

Ҳақиқати адаб он аст, ки дар ҷамеи аҳвол ва ақвол роҳи рост дошта бошӣ. Адаб аз ҳама кас некӯ мемонад, хусусан, аз мудуки ҷаҳондор ва салотини бузургвор, ҳар гоҳ эшон бар ҷодаи адаб истиқомат варзанд, мулозимони эшонро низ риояти адаб лозим бошад. Пас, улуми мамлакат мунтазам гардад ва дар масолеҳи аҳли олам вақфи ҳикмат муҳайё шавад.

Акобир гуфтаанд: беҳтарин сармоя ва хуштарин пирояи мурод одамро таҳсили адаб аст. Дар ахбор омада, ки султони Миср бо подшоҳи Рум тарҳи мувосилат андохта, духтари ӯро аз баҳри писари худ хутба кард ва ҳам духтари худро дар аҳди никоҳи вай даровард. Сабаби ин вусулат расулу расоил аз ҷонибайн мутавосил гашт ва бо тифоқи ин ду соҳибдавлат ҳар ду мулк бо якдигар орастагӣ пазируфт ва дар умури кулӣ

ва чузъй мурочиат барои якдигар намудӣ ва бе машварату тадбири ҳам дар ҳеч муҳим шурӯъ нафармуданд. Рӯзе малики Миср ба қайсари Рум пайғом фиристод, ки писарон зубдаи ҳаёт ва умдаи зиндагониянд ва номи мо баъд аз вафот ҷуз ба ҳаёти эшон боқӣ наместонад:

*Зиндааст касе, ки дар диёраш,
Монад халафе ба ёдгориш.*

Пас, ҳиммат бар интизоми ҳол ва фориғболии эшон масруф бояд дошт ва инони иноят ба тарафи ҷамъият ва вусъати маишати эшон маътуф (омода сохтан) бояд сохт ва ман ба ҳикмати писари худ чандин захираҳо ва бар даҳ дастур обу замин муҳайё кардам. Аз он тараф ройи ҷаҳонорои он ҳазрат дар ҳусни эҳтиром бо ҳоли писари худ чӣ иқтизод будааст?

Чун ин пайғом ба самъи қайсар расид, табассум карду гуфт: «Мол ёри бевафо ва маҳбуби нопойдор аст. Аз ӯ ҳисобе набояд гуфт ва ба матлаи фанни он фирефта набояд, шуд. Ман писари худро ба ҳимояи адаб биёростам ва ҳазинаҳои макорими ахлоқ барои ӯ захира ниҳодам. Мол дар маърази фанову завоҷ аст. Адаб эмин аз тағйиру интиқол». Чун ин хабар ба мулки Араб расид, гуфт: «Рост меғӯяд».

*Адаб беҳтар аз ганҷи Қорун бувад,
Фузунтар зи мулки Фаридун бувад.
Бузургон накарданд парвои мол,
Ки амволро ҳаст рӯзе завоҷ.*

*Имон сӯйи илму адаб тофтанд,
Ки номи накӯ аз адаб ёфтанд.*

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ СУХАНВАРӢ

Барои фанни суханварӣ оғозу анҷоме нест, вале низ равшан нест, ки кадом шахсони муайян нахустин суханварони ҷаҳон шинохта шудаанд. Баъзе падидаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар оғоз барои иртибот таъсири худро ба ҷамъият расонидан, бартарӣ доштан аз дигарон бар башарият эҳтиёҷи суҳандонӣ ва суханварӣ пайдо шудааст. Маҳз ҳамин омилҳоро мо дар осори бостонии Ҳинду Чину Эрону Миср ва ҷаҳд кишвари дигар дучор меоем. То имрӯз асли мушаххас, ки нутқ аз он ҷо сарчашма гирифта ва дунёро фаро гирифта бошад, вучуд надорад. Танҳо метавон гуфт, ки суханварӣ дар ибтидо ҷаҳдон маъмул ва дархӯри замон набуда, монанди дигар самтҳои иҷтимоӣ кам-кам роҳи камолро паймудааст. Шояд ҳар яке аз ин мулкҳои бостонӣ дар пайдоиш ва такомулоти санъати суханварӣ саҳме дошта бошанд. Мавзӯҳои асосии мавриди муҳокима қарор гирифтаи он давр: дар бораи охират, дар хусуси зиндагонӣ, панду андарз ва одаму одамгарӣ будааст. Кӯҳнатарин осори суханварӣ дар Мағрибзамин ба Юнони бостонӣ ва ба қарни панҷуми қабл аз милод иртибот дорад. Бинобар ин, таърихи суханвариро боист аз Юнон оғоз намуд. Мардуми ин кишвари бостонӣ дар илму амали ин фан варзида ва сармашқи дигарон будаанд. Юнон бо он ки сарзамини васеъ набуда ва нест,

дар аҳди бостон дорои чандин давлат будааст. Яъне, юниён натавониста будаанд бо якдигар иттифоқе дошта бошанд, ки дар як давлат мутаҳид гарданд. Ҳар шаҳре аз шаҳрҳои он сарзамин бо деҳистонҳои атрофаш давлате барои худ буд ва аҳли он диёр шаҳри худро меҳану ватани хеш медонистанд ва юниёни дигарро бегона мехондаанд.

Дар қарни панҷум ва чаҳоруми пеш аз милод, ки давраи ҳукмронии подшоҳони сулолаи Ҳахоманишиёни Эрони қадим аст ва аз аҳволи юниён нисбатан бештар огаҳӣ доштаанд. Дар шаҳру рустои ин сарзамин ҳукуматҳои миллӣ амал мекардаанд. Онҳо анҷуманҳо меоростаанд ва мушовара ба амал меовардаанд. Дар ин машварат ва гуфтугӯҳо табъан, касоне, ки донотар ва хирадмандтар будаанд, оро ва афкори эшон ба савоб наздиктар ва мавриди тавачҷуҳ қарор меёфт ва махсусан, агар дар тақрир ва баён зердаст меёфтанд ва ба раёсату зимомдорӣ кишвар мерасиданд ва азбаски ин мақому манзалатро ба воситаи таъсири калом дарёфта буданд, суҳанвар номида мешуданд. Чунонки дар қарнҳои панҷум ва чаҳоруми пеш аз милод аз юниён ҳар касро суҳанвар биноманд, равшан аст, ки марди сиёсӣ буда, дар зимомдорӣ амирони кишвар даҳолат доштааст. Валекин ҳақ ин аст, ки мардуми Отин аз ҷиҳати илм, ҳикмат, адаб, шеър ва жанрҳои дигар бар дигарон бешӣ ва пешӣ доштаанд ва аз ин ҷиҳат ҳар вақт Юнон гуфта мешавад, шаҳристони Отин ба ёд меояд. Фанни суҳанварӣ ҳам монанди фунуни дигар дар Отин дар

ҳамин айём ба камол расид ва нахустин суханваре, ки дар он чо дар ин фан маъруф гардид, Париклас ном дошта, аз мардони сиёсии бузург ба шумор меравад ва ӯ муддати чиҳил сол ба воситаи хирадмандӣ, беғаразӣ ва суханварӣ дар Отин фармонравой кард. Дар бораи ӯ қиссаҳо бисёр аст, ки мавриди баён нест. Вале ҳаминаш мусаллам аст, ки дар бораи ӯ гуфтаанд, ки аввал касест, ки гуфтореро, ки мебоист дар анҷуман адо намояд, қаблан таҳия намуда, навиштааст. Аммо аз гуфторҳои ӯ чизе дар даст нест.

Дар бобати суханварӣ дар Машриқзамин ҳамин нуктаро бояд таъкид намуд, ки чун осори қадимии мо тақрибан аз миён рафта, аз ин чиҳат дар ториқӣ қарор дорем. Ҳамин қадар медонем, ки дар ин сарзамин низ суханварӣ мекардаанд ва суханварони мумтозе будаанд, зеро мумкин нест, қавме ки қарнҳо зиндагӣ карда, донишмандони бузургро парварида, сухангӯ ва суханвар надошта бошад. Баъзан дар асарҳои нависандагони араб, сухан ва ишораҳо аз суханварони мумтози Эрон меравад. Бар замми ин, дар китобҳои таърих, осори назмӣ ва насрӣ низ сухан аз бузургони Эронзамин нақл ҳаст, валекин на ба он андоза ва дараҷае, ки битавонем бар суханварони ин сарзамин ошно шавем ва танҳо ручӯъ ба Юнон мекунем, ки дар байни он қавм суханварони бисёре ба камол расидаанд.

Дар ин кишвари бостонӣ аксари корҳо дар анҷуманҳои миллӣ ва маҳаллӣ ҳаллу фасл мешудааст ва барои дифоъ аз аҷнабиён ва таъқиби таҷовузкорон аз суханварони моҳиру варзида истифода мекардаанд.

Ба он ишора меравад, ки дар оғози кор ҳама ба дараҷаи қудрату истеъдоду таҷриба суҳан меғуфтаанд. Тадричан бо бархурдорӣ аз қоидаҳои илми мантиқ, фанни баён, оид ба ҳифзи ҳуқуқи худ ва дигарон дуруст андеша кардану нигоҳдории лафз, бурҳон аз хато мавриди тавачҷуҳ қарор мегирад.

Аз чехраҳои машҳури суҳанварӣ дар Юнон Бриклес ҳамзамони Хашиёршо (*шоҳи машҳури сулолаи Ҳахоманишиёни Эрони бостон*) аст, ки бо нутқҳои муассири худ дифои давлати Испорт (Спарта)-ро барои муддате маҳдуду пирӯзӣ кард. Испортиҳо суҳанони худро бо ҷумлаҳои бисёр кӯтоҳ адо мекарданд ва Плутарх, ки таърихи онҳоро навишта, намунаҳои аз ин тарзи баён ҷамъ оварда, аз ҷумла гӯянд: «*Хашиёршо – подшоҳи Эрон ба Леонидос – подшоҳи Испорт навишта, ки аслиҳаи худро таслим кун! Леонидос ҷавоб дод: «Биё бигир».*

Бриклес сипаҳсолор ва ҳокими маъруфи он шаҳр дар зимни нутқа, ки дар маҷлиси омма эрод намуд, ҳукумати Отинро ҷунин тавсиф кард: «*Ҳукумати мо дар вазъи хоси худ аз касе тақлид накарда, балки худ сармашқи дигарон мебошад. Ҳукумати мо, ҳукумати омма аст. Мо бояд пайваस्ता даври якдигар гирд омада ва дар бораи кишвар баҳс кунем ва раъй бизанем. Онҳое, ки моро мардуми пурҳарфу бекора мехонанд, бояд бидонанд, ки ҳарф монеъи кор нест».*

Сукроти ҳокими маъруф, ки дар ҳақиқати чизҳо назари амиқ дошт, ба муқобили суҳанварони сафсатагӯ камар баст. Вале мардум ба ӯ душман шуданд ва

саранҷом ба тухмати бединӣ ба муҳокимааш кашиданд ва маҳкум ба марг гардид.

Шогирди Суқрот – Афлотун, ки саромади ҳақимони ҷаҳон шинохта шудааст, ақидаҳои устодашро ҷонибдорӣ намуда, дар асарҳои безаволи худ, ки тариқи муколама (яъне суолу ҷавоб) аст, ҳақиқати суханвариро равшан сохт.

Саромади суханварони Юнон–Димустанис ном дошт. Димустанис дар кӯдакӣ аз падар ятим монда, вале мероси бузурге ба ӯ расидааст. Дӯстони падараш амволи меросиро беҳуда сарфу харҷ карданд, ки дар синни камолоти фарзанд чизе боқӣ намонда буд.

Димустанис дар оғози ҷавонӣ баромадҳои суханваронро шунида, ба он шавқу завқи беандоза зоҳир менамуд. Бахусус, мушоҳида мекард, ки мардум ба суханварон тавачҷуҳи беандоза зоҳир менамоянд. Чанд соли умри хешро дар шогирдии суханварон гузаронида, нозуқиҳои ин фанро омӯхт. Дар оғоз суханронии ӯ ба мардум писандида набуд, зеро лаҳни гуфтораш заиф, нафасаш кӯтоҳ ва таъбироташ номуносиб буд. Дӯстонаш ноумедии вайро пайҳас намуда, ӯро бештар ташвиқ ва рӯҳбаланд намуданд, айбҳои ӯро ошкоро гуфтанд. Ӯ сахӣ ва кӯшиши зиёде ба харҷ дода, ба мақсуд расид ва дар боби суханварӣ доир ба ӯ нақду ривоятҳои бешуморе ҷой дорад. Аз ҷумла навиштаанд, ки манзиле зери замин барои худ муҳайё сохта, танҳо он ҷо мерафт ва машқи суханварӣ мекард. Худро маҷбур мекард, ки ранҷу машаққат кашад. Нимае аз ришашро метарошид ва нимаи дигарро

мегузошт, то натавонад аз хона бадар ояд. Барои ислоҳи лаҳҷа ва талаффузи худ рег дар даҳон мегирифт ва бо овози баланд шеър мехонд.

Барои тақвияти нафас рӯ ба боло медавид ва фарёд мекард ё манзумаҳои калонҳаҷмро кӯшиш мекард бо як нафас хонад. Ба канори дарё рафта, машқи сухан мекард, то дараҷае, ки овозаш бар садои мавҷҳои дарё ғалаба кунад ва дар баробари ойина гуфтутӯ менамуд, то аҳволи чехраашро зимни суханронӣ дарёбад ва ислоҳ намояд.

Ин ривоятҳо ҳама рост бошад ва ё набошад, вале як чиз мусаллам аст, ки Думистанис дар ҷодаи суханварӣ заҳмати беандоза ба харҷ дода, раёзат кашидааст. Аз ин сабаб аст, ки ӯ нахустин суханвари ҷаҳон шумурда шуда аст. Натиҷа он шуд, ки Думистис дар ин фан забардаст шуда, дар корҳои сиёсӣ мудохила менамуд, дар ҷаласаҳои миллӣ суханрониҳои оташин мекард. Давраи зимомдорӣ ва сиёсатмадории Думистис тақрибан ба замони подшоҳии Файлақус (Филиппус) рост меомад. Филиппус–падари Искандар ҳариф ва рақиби Доро, шоҳаншоҳи ҳахоманишӣ аст. Филиппус, ки дар бистушашсолагии Димустанис ба подшоҳӣ расида буд, табиатан шахси ҳавобаланд, зирак мутақаббир, дар муддати кӯтоҳе салтанатро ба даст гирифта, кишварро мустаҳкам намуда, ба ҷаҳонگیرӣ пардохт. Хуллас, дар тӯли ҳабдаҳ соли подшоҳии худ тамоми кишварҳои ҳамсоияи хешро бо ҳар роҳ ғасб намуд ва қасди ҳамла ба Осиё, бахусус, ба давлати Эронро мекард, валекин

умраш вафо накард ва анҷоми он корро писараш Искандар амалӣ намуд.

Пас аз он ки истиқдоли миллати Юнон аз миён рафт, суханварӣ дар ин сарзамин рӯ ба таназзул ниҳод, ҳамчуни илму ҳикмат, адаб ва санъати эшон низ.

Дигар Арастуи философи маъруф аст. Вай як фасле аз китоби «Мантиқ»-ро «Суханварӣ» ном дод ва робитаи ногустании нутқу мантиқро ошкор сохт. Барҷастатарин чехраи суханварию Юнон Димустанис аст. Ӯ фарзанди марди ботамкин ва аз ашрофони Отин буд. Дар бораи кори ӯ матолиби мухталиф навиштаанд, ки аз игроқу дostonсароӣ холӣ нест. Масалан, ҷамъе муътақиданд, ки дар зери замин, дар хонаи шахсе мударто ба риёзиёт пардохт ва назди суханвари маъруфе фанни баён омӯхт.

Пас аз Юнон равшанфикрони кишвари Рум, ки вориси тамаддуни ин диёр буданд ба суханварӣ иноят варзиданд.

СУХАНВАРӢ ДАР РУМ

Дар қарни дувуми пеш аз милодӣ дар Мағрибзамин давраи румиён оғоз гардид. Румиён дар аввал қавми дурушту дағал, бадхӯ ва бетарбият буданд. Онҳо ба ҷуз зӯриву чанговарӣ ва кишваргирӣ дигар ҳунаре ва хираде надоштанд. Дар зарфи чадин аср, ки аз таърихи он огоҳӣ дорем, ҳарфе аз илм, адабу ҳикмат, санъат ба миён намеояд, то замоне ки мулки Рум ба

Юнон пайваст ва бо мардуми он сарзамин омезиш карданд ва аз муошират, кам-кам илм ва адабу фарҳанг бархурдор гардиданд. Суханвариро низ румиён дар ҳамин айём аз юниён омӯхтанд.

Яке аз нахустин суханварони румиён бо исми Катон аст, ки аз мардони сиёсии номии Рум аст ва аҳволи шигифтовари ӯ дар таърихи Рум сабт ёфтааст. Катон табиатан марди хирадманд ва устувору қабириода, ростгӯ ва ҳақиқатчӯ буда, суханварияш низ монанди равиши зиндагонияш мардона ва беороишу мустақим буд.

Замоне ки юниён барои ислоҳи давлатдории Рум сӣ нафар файласуф ва хатиб ба Рум фиристоданд, Катон чун сухани эшонро шунид ба ҳамшахриёнаш гуфт, ки ин чарбзобонро бояд зуд ба диёрашон баргардонед, ки ҳар чӣ мехоҳанд бо забонбозӣ ҷавонии моро гумроҳ месозанд.

Дигар суханвари Румӣ – Ситсерон аст, ки шуҳрати беандоза дорад. Ситсерон бархилофи Котон ба илм ва адаби юнонӣ таъя ва тарғибу ташвиқ менамуд, каломи худро ороиш меод ва нуктасанҷон гуфтаанд: Думистанис ҳангоме ки сухан мегуфт, худ ва суханвариро фаромӯш мекард ва ғарқи матлаб, мавзӯ, эҳсосот ва афкор мегардид ва шунавандагон ҳам чунон маҷзуби баёни ӯ мешуданд, ки шахс Думистанис ва суханвариро фаромӯш мекарданд. Аммо вақте ки Ситсерон суханронӣ мекард, шунавандагон мутаваҷҷеҳи хусну баёни ӯ мегардиданд ва ӯ ҳамеша дар суханварӣ қасди ҳунарнамоӣ дошт; бисёр худписанд ва худсито

буд. Валс бо вучуди ин, Ситсерон яке номдортарин суханварони ҷаҳон шинохта шудааст. Бо инқирози Рум Ситсерон аз майдони сиёсат канор рафта, ба ҳикмату адаб пардохт ва рисолаҳое дар фунуни суханварӣ навишта маъруф гардид.

Дар замони нахустин императори Рум Паёмбари Худо – Исои Масеҳ (а) дар сарзамини Фаластин ба дунё омад. Ин ба давраи салтанати Ашкониён дар Эрон рост меояд. Маҳз дар ҳамин давра дини насронӣ (масеҳӣ) миёни мардуми Рум (Рим) интишор ёфт ва тадриҷан аз Фаластин ба Шом, Миср, Осиёи Хурд, Юнон ва Италия рафта, бар ҷойи буткадаҳо калисоҳо бунёд гардиданд. Пас аз давраи қайсар ва Ситсерон авзои давлати Рум дигаргун гардид. Ҷумхури ба сохти имперотури табдил гардида, анҷуманҳои милли аҳамияти худро гум кард ва суханварӣ низ мақом ва нақши хешро аз даст дод.

Пас аз сипарӣ шудани даврони азамати Руми Ғарбӣ (Рим) мутафаккирони Аврупо ба эроди хитобаҳои динӣ пардохтанд ва мавъизарониро дар қаламрави калисо ба ихтиёри худ гирифтанд. Маъруфттарини онон хабаре, ки шунида ва таҳти таъсир қарор гирифта буд, ба пиндори худ барои раҳонидани мадфани Исои Масеҳ аз тасарруфи мусалмонон онҳоро ба ҳам барангехт. Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣи Румӣ дар «Маснави маънавӣ»-и худ дар мазаммати суханони таассубомезу ори аз ҳақиқат, ки афроди тихимағз ҳамчун Пирҳармит бар забон ронда ва афкори мардумро ба нестӣ мебурданд, чунин мефармояд:

Золим он қавме, ки чашмон дӯхтанд,

*В-аз суханҳо оламеро сўхтанд,
Оламеро як сухан вайрон кунад,
Рўбаҳони мурдаро шерон кунад.*

Дар Британия Фронсис Бекон файласуфи маъруф ва суханвари барҷаставу машҳур ба шумор мерафт. Аз Белгия Кординал Марсия шуҳрати бисёр дошт. Ў барои бартараф намудани ихтилофи фирқаҳои мухталифи насронӣ (масеҳӣ) ба тамсили Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ (*дар бораи кӯрҳо ва филу шаби тор*) истинод мекунад ва дарвоқеъ, барои баёни мақсаду ҳадафи хеш равиши Мавлавиро ба кор мебарад. Инак, ҳикояте аз «Маснавии маънавӣ» -и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ:

*Кўдаке дар пеши тобути падар,
Зор менолиду бармекўфт сар.*

*«К-эй падар, охир кучоят мебаранд,
То туро дар зери хоке биспаранд.*

*Мебарандат хонаи тангу заҳир,
Не дар ӯ қоливу на дар вай хасир.*

*Не чароге дар шабу не рўз нон,
Не дар он бўи таому не нишон.*

*Не дарун маъмуру не сақфу на бом,
Не бар ӯ баҳри зиёе ҳеч қом.*

*Не дар он аз баҳри меҳмон оби чоҳ,
Не яке ҳамсоя, к-ӯ бошад паноҳ.*

*Ҷисми ту, ки бўсагоҳи халқ буд,
Чун равад дар хонаи кӯру кабуд?*

*Хонае бе зинҳору ҷойи танг,
Ки дар ӯ не рӯй мемонад на ранг”.*

*З-ин насақ, авсофи хона мешумурд,
В-аз ду дида ашки хунин мефушурд,*

*Гуфт ҷӯҳӣ бо падар: «К-эй арҷманд,
Валлаҳ, инро хонаи мо мебаранд».*

*Гуфт ҷӯҳиро падар: «Аблаҳ машав»,
Гуфт: «Эй бобо, нишониҳо шунав!*

*Ин нишониҳо, ки гуфт ӯ як ба як,
Хонаи морост бетардиду шак.*

*Не ҳасиру не чароғу не таом,
Не дараи маъмуру на саҳну на бом».*

СУХАНВАРӢ ДАР АРАБУ АҶАМ

Мулки Машриқзамин низ дар тӯли таърих
суханварони забардастери ба майдон оварда, машҳури

олам гардонид. Суханварӣ дар Шарқ бо дини мубини ислом пайванди ногуастанӣ дошта, бо номҳои «хатиб», «воиз», «қиссахон», «ровӣ» ва амсоли он дар ин ҷомае зухур кардаанд.

Аз саррофони сухан ва кашшофони таърихи куҳан ҷунин бармеояд, ки суҳандониву суханварзӣ ва қадру манзалати фарди суханвар қабл аз ислом дар нахустин китоби муқаддаси «Авасто» низ дар пояи баладе мақом доштааст. Шахсияти Зардушт ҳамчун як фарди суҳандону суханвар, яке аз чехраҳои намоёни таърих ба оламиён арзёбӣ мегардад.

Дар давраҳои бостонӣ аз заминаи таърихии ҳар як миллат дар боби суханварӣ забардастоне арзи вучуд доштаанд. Марде, ки битвонад дар анҷуман сухани худро ба гӯшҳо фурӯ барад ва чун уштур (ноқа) дар гил нишонад, шӯру шанге дар дилҳо барангезад. Хоҷа Ҳофиз дар ин маврид барҳақ фармуда:

*Бинмой рух, ки халқе вола шаванду ҳайрон,
Бикшой лаб, ки фарёд аз анҷуман барояд.
Бикшой турбатамро баъд аз вафоту бингар,
К-аз оташи дарунам дуд аз кафан барояд.
Гӯянд зикри ҳайраш дар ҳайли ишқбозон,
Ҳар ҷо ки номи Ҳофиз дар анҷуман барояд.*

Барои фанни суханварӣ ва малакаю маҳорати суханвар чор сифат ногузир аст: **меҳру муҳаббат, ирода, диққат ва шавқу ҳавас.**

Суханварӣ пеш аз ҳама ҳунар аст ва фан низ. Ҳунару фан маъмулан ба асарҳои хусусияти иҷтимоидошта мансуб аст. Аз ин лиҳоз, фанни суханварӣ яке аз муҳимтарин ва заруртарин омилҳои иҷтимоии ҷомеа ба шумор меравад. Гумон меравад, ки дар давраи зуҳури дини мубини ислом ба фанни суханварӣ (хитоба) бештар эҳтиёҷ пайдо гардидааст. Агар аз ин дидгоҳ ба санъати суханварӣ назар афканем, робитаи ҳунарии суханварӣ бо олами ислом бисёр қавист.

Суханварӣ дар радифи дигар ҳунарҳо: ойинакорӣ, кошинкорӣ, меъморӣ пайдо гардида, ҳунармандони забардастero рӯйи минбар овард. Ҳамин тавр, олами ислом дар домони худ воизон, хатибон, мутакаллимон ва суханпарварони бисёр тавоноро парваридааст, ки асосан бо унвони «**хатиб**» ва «**воиз**» маъруф будаанд. Суханварони Араб ба монанди Хатиби Розӣ, Хатиби Мисрӣ, Хатиби Димишқӣ ва ғайра ҳама шуҳраташон дар замони худ ва асрҳои минбаъда ба унвони суханрон будааст. Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ (Асадободӣ) илова бар дигар фазоил, хатиби забардасте буд. Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Мавлоно Зайниддини Восифӣ аз зумраи воизони машҳури форсу тоҷик ба шумор мераванд. Бинобар ин, фанни суханварӣ дар таърихи ислом нақши азиме гузоштааст. Аз намунаи волои суханҳое, ки аз садри ислом бачо монда, хитобаҳои Расули ақрам (с) ва Алӣ ибни Абӯтолиб (р) аст, ки моҳияти бузургии ахлоқӣ, маънавӣ ва иҷтимоиро моликанд.

Аслан ҳар як шахс бояд ҳамеша битавонад паёми худро бо аҳсану офарин ва муборакбодӣ ба гӯши ҳамнишинон бирасонад, ҳуқуқҳои худро дар ҳаёт муҳофизат намояд, барои кори ноҳақе эътироз намояд. Чунин ашхосро зарур аст, ки ошноӣ ба роҳу равиш ва фунуни суханварӣ ҳам ҷиҳати зоҳирӣ ва ҳам ботинӣ дошта бошад: Ҳаким Абулқосим Фирдавсии Тӯсӣ барҳақ фармуда:

*Туро донишу дин раҳонад дуруст,
Раҳи растагорӣ бибояд-т ҷуст.
Агар дил нахоҳӣ ки бошад нажанд,
Нахоҳӣ ки доим бувӣ мустаманд.
Ба гуфтори пайгамбарат роҳ ҷӯй,
Дил аз тирагиҳо бад-ин об шӯй.*

Инак, бархе аз суханони ҳазрати Муҳаммади Муҳаммади Муфтафо (с) манзури шумо мегардад:

«Бидонед: касе, ки намедонад, набояд аз омӯхтан шарм кунад, ки арзиши ҳар кас ба қадри дониши ӯст....

Офати илм фаромӯшист. Офати сухан дурӯғ аст.

Илм дӯсти муъмин асту ҳилм мададгор ва ақл роҳнамову амал пешрав ва мадоро падару некӣ бародар ва сабр амири лашкаркаш.

Ҳар кӣ илм талаб кунад, Худо ризқашро кафолат диҳад.

Талаби илм барои ҳар мард ва ҳар зани мусалмон фарз аст.

Ҳеч олим аз дониш сер нашавад, то саранҷом ба биҳишт расад.

Зи гаҳвора то гӯр дониш бичӯй.

Дар ҳифзи илм бикӯш, на дар ҷамъи китоб.

Мардум ду дастаанд: донишманд ва доништалаб ва дигарон чун магасонанд, хайре дар вучудашон нест.

Худо чаҳор чизро ба чаҳор чиз қарор дода: баракати илмро дар эҳтиром ба устод, бақои имонро дар таъзими Худо, лаззати зиндагиرو дар некӣ ба падару модар, озодӣ аз ҷаҳаннамро дар озор накардани мардум.

Талаб кунед ва биёмӯзед илму донишро, агарчи дар Чин бошад».

ҲАСОҲАТУ БАЛОҒАТ ДАР СУХАНВАРӢ

Ҳасоҳат дар луғат ба маънии равшанбаёнӣ, салосат ва равонии суҳан гуфтан аст, вале дар истилоҳи адабӣ холи будани каломеро аз се айб гӯянд:

–Душвории маънӣ

–Мушкил будани талаффуз

–Хилофи қоидаҳои дастури забон.

Агар дар навишта ва гуфтори шахсе ба ҷумлаҳо ва ифодаҳои дучор оем, ки маънии онҳоро надонем, дар талаффузи онҳо душворӣ кашем, он навишта ва гуфта ғасеҳ нест. Пас гуфторе ва навиштае ғасеҳ шуморида мешавад, ки ин се айбро надорад.

Агар шогирде пеш аз задани занг бошито ба тарафи дабистон биёяд ва ҳамин ки расид, аз дарбон пурсад:

–Зангро заданд?

Ў бигӯяд:

–Панҷ дақиқа ҳаст.

Дар ин муколима ҳар ду ҷумла (ҳам пурсиш ва ҳам посух) фасеҳ аст. Ба таври дигар гӯем, ҷумла авомфаҳму писанди хос бошад.

Хоҷа Насириддини Тўсӣ дар китоби «Асос-уликтибос», Низомии Арўзи Самарқандӣ дар фасли аввали «Чаҳор мақола» дар хусуси лафзи фасеҳ, дар моҳияти дабирӣ ва эҷоди лафзу маънӣ андешаҳои судманд гуфтаанд.

Мавзӯи илми суханварӣ чизест, ки ба василаи он ғараз аз суханварӣ ҳосил мешавад, яъне шунаванда гӯяндаи суханро бовар мекунад ва бар манзури ӯ барангехта мешавад, ки он балоғат аст.

Аммо мавзӯи гуфтор ва суханро наметавон таъйин кард, ки он ҳадду канор надорад. Қаноат намудан ду қисм аст: илмӣ ва мантиқию хитобӣ. Қаноатсозии илмӣ ва мантиқӣ он аст, ки муддао ба бурҳон собит шавад ва шубҳаву гумонҳо дар ин боб барои ақл боқӣ намонад. Ин қисми қаноатмандсозӣ дар соҳаи илм аст ва дар ҳар мавзӯъ вазифаи касест, ки он мавзӯро фанни худ сохтааст. Валекин на ҳама корҳо қобилияти он доранд, ки ба далелу бурҳон собит шаванд ва бисёре аз корҳои аст, ки дурустӣ ва нодурустии онҳо нисбианд, яъне барои як замон ё як макон созгоранду бо гузашти айём

моҳияти хешро аз даст медиҳад. Ҳол он ки далелу бурҳонро барои чизе ва коре метавон истифода кард, ки ҳама вақт ва дар ҳама вазъият барои ҳама кас дуруст бошад.

Балоғат, ба андешаи Шамси Қайси Розӣ, дар се навъ сухан пайдо мешавад:

–Эъҷоз, ки дар он лафз андак буда, маънӣ фаровон аст.

–Мусовот, яъне мусовӣ – баробарии лафзу маънӣ.

–Баст, ки шарҳи маънӣ ба алфози бисёр ва ба чанд вачҳро мегӯянд.

Ба ҳамин тариқ, балоғат чунин тарзи сухан аст, ки мутакаллим онро ба мухотаб арз менамояд.

Маъноии луғавии фасоҳат шевоӣ ва равонии сухан аст. Ба истилоҳ фасоҳат офаридани калом аст ва бар вачҳе ноқисие дар фаҳми маънӣ нашошта, бо алфоз тавъманд бошад.

Рукни асосии назмшиносии араб ва форсу тоҷик, ки ба хосияти каломии бадеъ бевосита дахл дорад, балоғат ном дорад. Илми балоғат, аз маънӣ ва баён иборат буда, дар заминаи инкишофи тадриҷии илми филологияи араб ташаккул ёфтааст. Ибтидои ташаккули ин фан ба қарни VIII милодӣ рост меояд ва ба ақидаи олими арабшиноси рус И.Ю. Крачковский Ибни Муъоз (861–908 милодӣ), донишманду арбоби давлатии хилофати Аббосиён асосгузори он аст.

Дар таърихи адабиёти форсабонон яке аз нахустин асар дар бахши балоғати суханварӣ рисолаи «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммад ибни Умарӣ

Родуёнӣ мебошад. Ин асар дар охирҳои қарни XI ва ибтидои асри XII милодӣ таълиф ёфтааст.

Балоғат нахуст нерӯест худодод, ҳарчанд ки бархе ин нуктаро надониста, кӯшиши беҳуда ба харҷ медиҳанд ва хешро ба минбар мезананд, ҳаракатҳои бечову ноҷо мекунанд, мазмун, оҳанг ва зеру бами ифода, калима ва ибораҳои сарфаҳм нарафта, тўтивор сухан такрор менамоянд.

Бархе аз афроди дигар пайи омӯзиш қарор дошта, бо фаро гирифтани усул, қавоиди фан, машқу тамрин ва омӯзиши осори суханварони пешин шуғл меварзанд, ки бисёр судманд аст. Иҷрои ин амал аз ду ҷиҳат муфид аст:

–Истеъдод агар заиф бошад, қавӣ гардад.

–Истеъдод агар қавӣ бошад, камол ёбад.

Азбаски балоғат тавассути қонеъ гардонидан ва тарғиб амалӣ мегардад, дорои ду шарт аст: нахуст, он ки суханвар ба сухане, ки мегӯяд, бояд худ ба гуфтаи хеш бовар дошта бошад. Сониян, барои ба ҳадафи хеш расидан шунавандаро бо сухани худ барангехта тавонад. Ба ибораи дигар, бовар ва таъсир ба ақли шунаванда ин худ навъе аз таълим аст ва тарғиб дар нафси ӯ. Чунонки гӯянд: *«Сухан к-аз ҷон бурун ояд, нишинад лочарам дар дил»*. Ё ин ки *«Сухан к-он аз сари андеша н-ояд, навиштанрову гуфтанро нашояд»*.

Касоне, ки дорои ин ду сифат нестанд, балоғат надоранд ва аз маҳорати суханварӣ низ орӣ ҳастанд. Бовар кунонидани шунаванда агар хосияти тарғибӣ надошта бошад, муассир нест. Суханвар – устод ва

ҳоким асту тарғибгар. Суханвари комил он аст, ки ҳам ҳоким бошад, ҳам тарғибгар. Шарти дигари суханварӣ он ки сухани хушоянд ва нарму латиф гӯяд, то дили шунавандаро рабояд.

Суханварӣ ҳаргиз сафсатагӯӣ ва суханбозӣ нест: суханҳои беҳудаву камарзиш ё ғалатро обуранг дода, баён кардан, хусни балоғатро коста мегардонад. Балоғати ҳақиқӣ он аст, ки каломӣ гӯянда маъқули ҳол ва маъбули ом бошад. Яъне, каломаш ақдро равнақ бахшад, ба дил роҳ ёбад, лутфу меҳрубониरो барангезад ва тахайюдро ба қор андозад. Сухани муассир аз даҳон беғараз ва аз дили пок бурун ояд, чунонки Мирзо Турсунзода барҳақ мефармояд:

*Дили инсон чун аз меҳр пур гардад, ба ҷӯш ояд,
Ба мисли чашмаҳои кӯҳсорон пурхуруш ояд.*

Бархе аз суханвароне дар ҷомеа ҳастанд, ки суханашон пуртаъсир, исмашон вирди забони мардуманд, вале баъдан маълум мегардад, ки дилашон пок ва нияташон нек набудааст. Онҳо ба василаи сеҳри сухан ва ҳунари суханварӣ ба дили шунавандагон роҳ меёбанд ва онро гӯл мезананд ва гумроҳ месозанд. Ба қавли Хоҷа Ҳофиз :

*Воизон к-ин ҷилва дар меҳробу минбар мекунанд,
Чун ба хилват мераванд он қори дигар мекунанд.
Мушқиле дорам зи донишманди маҷлис бозпурс,
Тавбафармоён чаро худ тавба камтар мекунанд.*

Вале ин нуктаро бояд таъкид намуд, ки инсон ҳама вақт ба як ҳолу вазъ нест. Ҳолату вазъияти инсон дар бисёр мавридҳо ба муҳити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа низ марбут мебошад, зеро муҳити иҷтимоӣ ба инсон таҷрибаи зиндагӣ, тарзи муомилаву муошират, суҳанронӣ, мушоҳидакорӣ, баёни андешаву ақидаро ёд медиҳад.

Баъдан, агар суҳанварро каломаш ҳама бар дурӯғ ва кизбу тазвир устувор бошад, суҳану асараш пойдор ва бардавом нахоҳад монд, чунонки дар урфият мегӯянд: «Умри дурӯғ кӯтоҳ аст». Бинобар ин, рӯзе фаро мерасад, ки ҳақиқати ҳол ва гуфтори ӯ доништа ва ифшо шавад, нуфуз ва эътибори вай дар ҷомеа коста гардад ва гармии бозори ӯ ба сардӣ бадал хоҳад ёфт.

Хулосаи калом, балоғат ва таъсири каломи суҳанвар ин аст, ки гӯянда ҳадафи бовару эътимод бошад, гуфтораш писандида, фикраш солим, ҳарфаш бо далелу бурҳон, сараш пуршӯру ба авзои инсон ошно бошад.

Истифодаи таъбирҳо, рӯшани баён ва омезиш ба лутфу меҳрубонӣ – ҳамаи ин матолиб беҳтарин сифатҳои суҳанварист.

Балоғат–қуввати фикр, хусни таъбир ва қудрати таъсир аст.

Болиғ – суҳанрон, чиразабон ва суҳанпардозест, ки офариниши гуфтори ӯ ба завқи фитрӣ, истеъдоди худододӣ, машқ ва ошноӣ бо гуфтору осор ва афкори сурудаҳои устодони фан устувор бошад. Балоғат дараҷаи олий ва волои гуфта, суруда ва андешаву дар

ҳақиқат болиғтарини баёни калом аст. Сухан бояд аз ҷон барояд ва бар дил нишинаду дорои фасоҳату балоғат бошад. Бештари ибораву ифодаҳои нағзу пурмағзи китоби «Гулистон»-и Шайх Саъии Шерозӣ аз балоғати комил бархурдоранд:

«Мушк он аст, ки худ бибӯяд, на он ки аттор бигӯяд.

Оқилеро пурсиданд:

– Некбахт кисту бадбахтӣ чист?

Гуфт:

– Некбахт он, ки хӯрду кишт ва бадбахт он, ки мурду хишт!

Ҳунарманд ҳар ҷо равад қадр бинад ва бар садр нишинад. Тарки дунё ба мардум омӯзонанд, хештан симу ғалла андӯзанд». Дар ин маврид Ҳоҷа Ҳофиз мефармояд:

*Чу бишнави сухани аҳли дил мағӣ, ки хатост,
Суханшинос наӣ, ҷони ман, хато ин ҷост».*

Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ба ин суханони воло Худои худро меситояд: «Илоҳӣ, агар талҳак талҳ аст, аз бўстон аст ва агар Абдуллоҳ маҳрум аст, аз дӯстон аст. Ҳамаи шодиҳо ба ёди ту гурур аст ва ҳамаи гамҳо бо ёди ту сурур аст. Бисоз кори ман ва мангар ба кирдори ман. Дил деҳ, ки тоқат афзун кунад, тоате деҳ, ки ба бихишт роҳнамун кунад, илме деҳ, ки дар ӯ оташу ҳаво набувад ва ҳилме деҳ, ки дар ӯ зарқу риё набувад...»

Дар поёни ин бахш бояд ин нуктаро низ ёдовар
шуд: ҳар каломӣ балиғ, фасеҳ ҳам аст, вале сухани фасеҳ,
мумкин аст, балиғ набошад. Бештари ашъори Шайх
Саъдӣ дар ҳадди олии фасоҳат ва балоғат аст:

*Айюҳаннос, ҷаҳон ҷойи таносонӣ нест,
Марди доно ба ҷаҳон доштан арзонӣ нест.*

*Хуфтагонро чӣ хабар замзамаи мурғи саҳар,
Ҳайявонро хабар аз олами инсонӣ нест.*

*Доруи тарбият аз пири тариқат биситон,
К-одамиро батар аз иллати нодонӣ нест.*

*Рӯй агар чанд паричеҳраву зебо бошад,
Натавон дид дар ойина, ки нуронӣ нест.*

*Тоат он нест, ки бар хок ниҳӣ пешонӣ,
Сидқ пеш ор, ки ихлос ба пешонӣ нест.*

*Бибарӣ моли мусалмону чу молат бибаранд,
Бонгу фарёд барорӣ, ки мусалмонӣ нест.*

*Он кас аз дузд битарсад, ки матое дорад,
Орифон ҷамъ накарданду парешонӣ нест.*

*В-он киро хайма ба саҳрои фароғат задаанд,
Гар ҷаҳон зилзила гирад, гами вайронӣ нест.*

*Як насиҳат зи сари сидқ ҷаҳоне арзад,
Машнав, ар дар суханам фоидаи ҷонӣ нест.*

*Ҳосили умр талаф кардаву айём ба лағв,
Ғузарионида ба ҷуз ҳайфу пушаймонӣ нест.*

*Саъдиё, гарчи сухандону масолахгӯйӣ,
Ба амал кор барояд, ба сухандонӣ нест.*

Балоғату фасоҳат ду рукни асосӣ ва ҷавҳари зебоии нутқ аст. Ҳар гоҳ матлабе унвон кунем, ки шунавандагон дар фаҳми он бо душворӣ рӯ ба рӯ шаванд ва агар мавзӯро такрор ва ҷумлаҳои ҳаммаънӣ ва якнавохт ироа намоему дарвоқеъ, пургӯ ва беҳудагӯ бошем ва ба усули балоғату фасоҳат дилбастагӣ нишон надихем, ҷуз озору дарди сар барои шунавандагон чизе ба армуғон наёвардаем. Аз ин рӯ, бояд гуфтаҳои мо дар бораи мавзӯи муайян ҳамоҳанг, тавъам бо назми мантиқӣ, кӯтоҳ, пурмағз ва судманд бошанд.

БАҲШҶОИ БАЛОҒАТ

Балоғат расоии сухан, воситаест, ки баҳри бовар ва эътимоди шунавандаро ҳосил намудан, ўро барои ба ҳадаф расидан тарғиб ва ташвиқ менамояд. Ба ибораи

дигар, балоғат нақў гуфтан аст. Бинобар ин, балоғат дар ҳар боб: хоҳ суҳан барои таълиму тадрис бошад, хоҳ чиҳати истироҳату эҷоди асар ва ё суҳани саҳнавӣ амри зарур ва муҳим ба шумор меравад.

Суҳанварони Юнони қадим, баҳусус Арастуи ҳақим балоғат ва суҳанвариро ба се баҳш қисмат карда буд:

–Баҳши якум дар анҷумани миллий барои барангехтан ба коре, мансабе ё боздоштану бозхондан аз вазифа ва мақома истифода карда, он мушовара ном дорад.

–Баҳши дувум зимни муҳокима барои маҳкум намудани касе ё ҳифзи он ба кор бурда, он мушочара мебошад.

– Баҳши сеюм ҳангоми мадҳу ситоиш ё нақўҳиши ашхосе эрод мекарданд, ки он ташрифотӣ ё таҷаммулӣ номида мешавад.

Ба андешаи Арасту, ҳар яке аз ин се баҳши суҳанварӣ марбут ба замону маконе ва мавзӯи хосе барои шунавандагон маҳсус гардонида мешавад. Ин се баҳши суҳанварӣ, ки Арасту тасниф намудааст, имрӯз низ дар амал буда, танҳо тафовут дар он аст, ки такмил ёфта, доманаи онҳо вусъат пайдо намудааст.

Ғайр аз ин, суҳанварӣ илова бар се баҳши мазкур дар замони муосир қисмҳои дигарро низ соҳиб гардидааст, ба монанди суҳанвари илмӣ ва адабӣ, ахлоқӣ, минбарӣ, ки дар мавзӯҳои динӣ ваъз гуфта мешавад, моҳияти хосса дорад. Ҳарчанд ки баҳшҳои балоғат ба худ хусусиятҳои хосро молик аст, вале ҷудо

кардани онҳо аз ҳамдигар саҳеҳу дуруст нест. Балоғат дар ҳар сухане лозим аст, бидуни он ки сухан баҳри таълим аст, барои эҷоди шеър ва илми фалсафаву таъриху улуми дигар. Аз ин рӯ, балоғатро аз ҷиҳати қуввати заъф ба се дараҷа метавон қисмат намуд:

Дараҷаи аввал– аз ҳама заифтар буда, дар мавридест, ки шунаванда аз шунидани сухан хуш шаваду масрур гардад. Шайх Аттор дар ин маънӣ гуфта:

*Тозарӯю хушсухан бош, эй ахӣ,
То бувад номи ту дар олам сахӣ.*

Дараҷаи дуюм– қавитар буда, суханвар шунавандаро қонеъ гардонида тавонад ва ҳар гуна шубҳаҳои ӯро нисбати хеш бартараф созад. Ҳаким Фирдавсӣ фармуда:

*Сухан ҳеч беҳтар зи тавҳид нест,
Ба ногуфтани гуфтан Эзид якест.*

Дараҷаи сеюм – аз ҳама қавитар буда, суханвар бар замми он ки шунавандаро қонеъ гардонад, боз тарғибу ташвиқ намояд ва барангезад. Низомии Ганҷавӣ дар ин маврид барҳақ гуфтааст:

*Аз ин шева суханҳое барангехт,
Ки бо қон он парирухро даровехт.*

Балоғат, ки онро расоии сухан маънидод кардем, василаи бовар кунонидан ва тарғиб хондем, таърихҳои дигар низ дорад аз ҷумлаи ин ки балоғат сухан гуфтан ба тақозои ҳол аст ва содатарин ва шояд беҳтарин таърифҳои ин аст, ки балоғат нақў гуфтан аст.

Мутаассифона, дар ҳаёт суханвароне ҳастанд, ки бо вучуди доро будани чунин истеъдоди фитрӣ (*яъне, қудрати байн*) бисёр мақсадҳои худро барои расидан ба ҳадафу ғаразҳои шахсӣ истифода мекунанд, ки ин амали номатлуб ба ҷомеа таъсири баду ногувор мерасонад. Суханвари асил ва воқеӣ он аст, ки ба тариқи ҳақ ва ҳақиқат вазифаи хешро адо намояд, аз дурӯғу ифроту муболиға ва дигар офатҳои сухан парҳез намояд:

«Овардаанд, ки аз Бузургмехр савол карданд, ки мардумонро чӣ беҳтар?

Гуфт: – Хиради модарзод.

Гуфтад: – Агар набувад?

Гуфт: – Фарҳанги омӯхтани, ки адаби вайро рост кунад.

Гуфтад: – Агар набувад?

Гуфт: – Хостае, ки ҳамаи айбҳоро бипӯшонад.

Гуфтад: – Агар набувад?

Гуфт: – Ҳилм ва мадуро, ки ҳилм мардумро биёрояд.

Гуфтад: – Агар набувад?

Гуфт: – Марг беҳ аз зиндагонӣ, то роҳат ёбад аз худ ва халқ аз вай».

ОФАРИНИШИ СУХАН

Аз нестӣ ба ҳастӣ овардан, эҷод кардан, сохтан ва пардохтани чизеро, ки то ҳол ба миён наомадааст, офариниш мегӯянд.

Офариниши сухан бар чаҳор омил устувор аст:

–Ҳадаф.

–Маводи лозима (модда).

–Тарҳ.

–Шахсияти созанда (муаллиф).

Агар хонае мехоҳед бисозед, пораи матое барои таҳияи либос дар назар бигиред, китобе ба риштаи таҳрир дароварда ва ихтирое кунед, саҳифае иншо нависед, ҳамаи ин навъе аз офариниш ба шумор мераванд.

Суханварӣ офариниши судманд, кори савоб ва манфиатбахш барои ҷомеа аст. Дар ин маънӣ ҳақ ба ҷониби Ҳаким Низомист, ки суханпарварро «сои пайғамбар» ба қалам дода:

*Пардаи розе, ки суханпарварист,
Соие аз пардаи пайғамбарист.*

Бинобар ин, суханвар бояд аз чор омилҳои созандаи сухан бархурдор бошад, то ин ки гуфтораш дар дилҳо бинишинад ва дар амал кам-кам муваффақияти даркориро касб кунад.

Бояд донист, ки суханвар аз сухангӯӣ се ғараз дорад:

–Қонеъ (*қаноатманд гардонидани шунавандагон бо сухани хуш*).

–Хусни тафохум (*яъне, шунавандагон ба ҳарфҳои суханвар тавачҷуҳ зоҳир намоянд ва бовар кунанд*).

–Дилрабой аз шунавандагон, то ба сухани ӯ бовар намоянд.

Барангехтани хотирҳо ва таъсир дар дили шунавандагон. Ҳар як аз ин се ғараз боз василаҳое дорад: Қаноатманд гардонидани шунаванда бо **далелу санадҳо** вобаста аст. Дилрабой ба одоб ва аҳвол аст, ки гӯянда аз худ намоиш диҳад. Шӯрангезӣ ба таҳрики лутфу меҳрабонӣ бо далел дар ақлҳо бояд тасриф кард. Ба одоби некӯ дилҳоро бояд рабуд. Агар ҳарфи суханвар бидуни далелу санад бошад, шунаванда ба он бовар нахоҳад кард.

Хусни тафохум–ба **одобу рафтору гуфтори суханвар** марбут аст.

Барангехтани шунаванда бо таъсири сухан ба **лутфу меҳрубонӣ** пайванди ногустастанӣ дорад.

Бо далелу санадҳо ақдро бояд кор фармуд. Бо одоби некӯ дилҳоро ба худ мутаваҷҷеҳ сохт. Бо барангехтан вучуди инсонро бояд ба ҳаяҷон овард. Сухани Шайх Саъдист:

Камол аст дар нафси инсон сухун,

Ту худро ба гуфтор ноқис макун.

Вале ҳамаи он омилҳое, ки барои суханварӣ номбар кардем, нисбист. Суханвар бояд маълумоти бисёре ҳосил кунад ва фаровон мутолиа намояд, таъби

худро варзида ва пухта созад. Дастуру ва усулхое, ки дар фанни суханварӣ ёд мешавад, барои зикри сухан судманд аст, аммо қувваи балоғату қудрати он, таъсиру ангиши аз таҳсил, маълумоту мутолиа ва машку тамрин ба даст меояду бас. Сухангӯйро баъзан зарурат пайдо мешавад, ки сухан бигӯяд. Дар он сурат агар хазинаи хотирааш аз ҳама қисм маълумоти зарурӣ бархурдор набошад, қонунҳою усули фанни суханронӣ барои дарди ӯ давое нахоҳад шуд. Аз суханҳои бузургони гузашта дар мавридҳои зарурӣ дар ӯ чамъ набошад, дар зарфи чанд рӯзу чанд ҳафта, балки чанд моҳ як гуфторро наметавонад чунонки шоиста аст, омода созад.

«Дар китоби тиб овардаанд, ки ба ҷиҳати сиҳҳати бадан бояд, ки дар ду рӯз се бор таом хӯрдан: аввал бомдод ва намози шом, дувум намози пешин. Ҳам бар ин тартиб мебош, то мизоч саҳеҳ бошад.

Қитъа:

*Дар ду рӯз се бор бояд хӯрд,
Ту ба як рӯз меҳӯрӣ шаш бор.
Кӣ тавонад илоҷи ту кардан,
Ҳошалиллоҳ, агар шавӣ бемор.*

(Маҷди Хофӣ)

Суханвар бояд соҳибикром бошад. Муҳаббату эҳтироми ӯ тавассути эъҷози сухан бар дилҳо бинишинад ва бар дидаҳо маъво бигирад. Мардум касеро дурусту беғараз ва хайрхоҳ бидонад, аз рӯйи

рағбат ва майл ба ў гўш медуҳад, зеро бовар доранд, ки ба нафъи онҳо сухан мегўяд ва аз шунидани ҳарфи ў суд хоҳанд бурд.

Аз чизҳое, ки дар ҳамаи мавридҳо, хосса дар суханварӣ алоқаву тавачҷуҳи мардумро ҷалб мекунад, ахлоқи нек аст. Сухангўи бадтинат ва зиштгӯфтор, ки каломаш зебо нест, дилҳоро меранҷонад, хотирҳоро мушавваш месозад ва агар ҳарфи ҳақ ҳам бар забон ронад, дархури ҷомеа нест. Бояд ўро меҳрубон ва аз ин гузашта бузургманишу хушлаҳча ва ширинзабон биёбанд.

ҲИКОЯТ

Тоифае аз ҳукамои Ҳинд дар бораи фазилатҳои Бузургмеҳр сухан мегуфтанд. Ба охир ҷуз ин айбаш надонистанд, ки дар сухан гуфтан ба тий (суст) аст, яъне, таҳаммул бисёр мекунад ва шунавандаро бисёр мунтазир бояд будан, то вай сухане бигўяд. Бузургмеҳр бишунид ва гуфт:

–Андеша кардан, ки чӣ гўям, беҳ аз пушаймонӣ хўрдан, ки чаро гуфтам.

Маснавӣ:

*Сухандони парварда пири кўҳан,
Бияндешад, он гаҳ бигўяд сухан.*

ҲИКОЯТ

Шамсулмаоли Қобусро ду писар буданд. Ҳамеша меҳтар аз кехтар ҳасад бурдӣ ва ҳалоки ўро фурсат шумурдӣ. Қобус ин маънӣ дарёфта буд ва доништа, вузаро ўро иғво мекарданд, ки қасди бародару падар кунад ва мамлакатро ба истиқлол муқаррар кунад. Пас кехтарро ба Ироқ фиристод ва худ ба Хуросон биистод ва изои ў мездид ва мешунид ва мунтазири халос аз вай мебуд.

Қитъа:

*Чун қадал кардан бихоҳӣ бо сафех,
Гӯш макун маънии гуфтори ў,
Гарчи ҳамсоя тааддӣ мекунад,
Ҳам бияфтад оқибат девори ў.*

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки дар шаҳри Басра се кўр буданд. Бағоят ур ва бенаво. Ҳар се бо якдигар гадоӣ мекарданд ва ҳама шикаят аз бенавоӣ менамуданд. Рўзе ба дарвозае расиданд, қассоббача эшонро бидид ва тараҳхум кард ва як динор бад-эшон дод, ки ним динор ба ман диҳед ва ним динор худ харч кунед.

Кўрон чун зар ба даст диданд, фарёд бароварданд, ки як динор ба вай додем, ки фулус ба мо диҳад, зар аз муфлисон бурд ва арбада карданд. Алқисса, чанг боло гирифт:

*Манеҳ пой бар мўр, к-он бераҳист,
Макун чанг бо кўр, к-он аблаҳист.*

Мардум чамъ шуданд ва бар ҷавон маломат карданд ва аз баҳри кӯрон як динори дигар ғиромат (чарима) гирифтанд. Қассоббача ду динор бидод ва сар дар пойи кӯрон ниҳод. То ба саҳрое расиданд, ҳар яке ба харобае хазиданд. Ў низ бо кӯрон дар хона даромад, манзиле дид чун дидаи мӯр ва маскани торик чун хонаи гӯр, бар девораш анкабут парда баста.

Чун кӯр хона холӣ дид, ҳамёне аз хок баркашид ва сари он баркушод ва ҳамён бар даст гирифт. Ҷавон ҳамён баргирифт ва роҳи дар гирифт. Кӯр аз қафо равон ва фарёд даргирифт. Кӯри дигар аз хона берун омад ва пурсид, ки чӣ бедод рафт, ки чунин фарёд мекуни? Қиссаи ҳол бигуфт. Кӯри дувум гуфт:

–Зиҳӣ нодон ки тӯй! Ҳамчун ман зар дар кулоҳ мебоист ниҳод. Қассоббача кулоҳ аз сараш рабуд.

*Бад-он қадар, ки тавонӣ ҷафо макун бо кас,
Ки зуд бошад, к-онро аз ӯ ҷафо бинӣ.*

Кӯри севум омад, сурати ҳол бар вай гуфтанд.

Гуфт:

–Ҳарду нодонӣ кардаед. Ҳамён аз ту ҷудо ва кулоҳ аз сар биафтад. Аз ман биёмӯсед, агар зар доред, дар пеши хирқа дӯсед.

Қассоббача корд бар шиками кӯри севум зад, зарҳо аз хирқа фурӯ рехт. Қассоббача зарҳо бичид ва бигрехт ва миёни эшон арбада ангехт ва хусумат афканд.

Рӯ ба шаҳр ниҳоданд. Қассоббача бар дари дарвоза биистод, кӯрон расиданд, муҷиб пурсид ва гуфт:

– Биёед, то шуморо пешӣ қозӣ барам. Дар пеш истод ва эшонро ба кӯйи қассобон сар дод. Сагон чун кӯронро диданд, фарёд бароварданд ва пеш давиданд.

Кӯрон асо кашиданд, сагон эшонро баргирифтанд ва сару пой бар ҳам дариданд.

Қассоббача сурраи (ҳамёни) ҳазор динорро бардошт ва кӯронро чун санги қассобон дар интизори зар бигзошт ва ҳиссаи хешро аз ин киса бардошт.

Қитъа:

Нотавон бар қавӣ чу ҳайф кунад,

Масале гуфт Бӯалӣ Сино:

«Ҳамчу кӯре бувад, ки дар роҳе,

Чаҳ канад баҳри мардуми бино».

Ин нуқтаро дар лавҳи хотир нигоҳ доред: Яке аз шартҳои ҳифз намудан пайдарҳамии афкор аст. Пеш аз суҳангӯӣ муддати чанд дақиқа соқит бинишинед ва ҳарфе, матлаберо ки бояд иброз доред, ба тартиб биёваред.

Пайдарҳамии афкор, аз як калима ё матлаб ба калимаи дигар аз як ифода ба ифодаи дигар бо танзими ҳубе ҳарф задан аст. Бештар луғат биёмӯсед. Луғат матлабу лаҳни баёни шуморо осон хоҳад кард. Луғатомӯзӣ мушқилкушоӣ ҳар як фарди суҳанвар аст.

СЕ УСУЛИ МУҲИМ ДАР ОҒАРИНИШИ СУҲАН

Усули аввал: **Риояти одоб** – мардум барои он ки ба сухани гўянда гўш диҳанду эътино кунанд, бояд ба ў эътимод дошта бошанд ва ўро дурусту ростгўй ва донову самимӣ ва хайрхоҳу меҳрубон бидонанд ва арчманду гиромӣ бидоранд.

Ин ҳақиқатест, ки барои он овардани далелу бурҳон ва тавзеҳу баён шарт нест ва шак нест, ки шунавандагон ҳар чи ин гумонҳову эҳсосотро дар бораи суханвар дошта бошанд, сухани ў муассиртар ва бонуфузтар бошад. Пас ҳар фарди равшанзамире, ки меҳоҳад суханвари варзида гардад, масъулияти бештаре бояд ба ҳарч диҳад ва чунин зиндагӣ кунад, ки мардум ўро ба ин сифатҳо ва фазилатҳои нек бишиносанд, қадр кунанд ва дар садр нишонанд.

Бар замми ин, суханвар бояд назди мардум ба ин сифатҳо шинохта шуда бошад ва ҳангоми суханварӣ низ бояд чунон сухан бигўяд, ки агар ўро бо ин сифат мешиносанд, сухани ў он гумонҳо ва шубҳаҳои суханношиносонро бартараф созад ва муҳаббату эҳтироми ў дар дилҳо нишинад. Агар суханварро нашиносанду бори аввал ҳарфи ўро хуш мешунаванд, каломаш ва баёнаш бо қоидаҳо ва дарку эҳсосот ораста ва пироста аст, ба ў бигароянд ва суханаш бипазироянд. Пас байни суханвар ончунон бояд, ки шунавандагон ўро дуруст ва ростгўй, беғаразу хайрхоҳ дарёбанду ҳурматаш ба ҷо биёваранд. Мардум чун каси дурусту беғараз ба ў гўш медиҳанд, зеро муътақиданд, ки ба

нафъи онҳо сухан мегӯяд ва аз шунидани ин суд хоҳанд бурд.

Дигар аз рукни одобе, ки суханварро назди шунаванда муътамад месозад, он аст, ки ӯ дар анҷуман чӣ мегӯяд, мавзӯро чӣ гуна матраҳ месозад. Агар оқилона ва зиракона ҳаллу фасл кард, ба доноиву ботаҷриба будани вай боварӣ ҳосил намоянд, вагарна сабуксар ва бебасараш хонанд. Пас бояд суханвари асил ба ҳамин сифатҳо шинохта шуда бошад, ё лоақал гуфтору аҳволш бар ин равиш башорат диҳад.

Дигар аз аркони адаби суханвар, ки алоқаву тавачҷуҳи мардумро ҷалб мекунад, хулқу атвори неки ӯст. Суханвари бадтинат ва зиштгуфтор, ки каломаш зебо нест, дилҳоро биранҷонад ва хотираҳоро мушавваш бисозад ва агар ҳарфи ҳақ ҳам бизанад, ба ӯ бовар ва эътимод нахоҳанд кард. Бинобар ин, суханвар қабл аз ҳама меҳрубон ва бузургманишу хушлаҳча бошад. Шайх Саъдӣ фармуда:

*Эй, ки дастат мерасад, коре бикун,
Пеш аз он к-аз ту наёяд ҳеч кор...*

*Ин ҳама ҳеч аст, чун мебиззарад,
Тахту бахту амру наҳю гиру дор.*

*Номи некӯ гар бимонад з-одамӣ,
Беҳ, к-аз ӯ монад сарои зарнигор.*

*Сурати зебои зоҳир ҳеч нест,
Эй бародар, сирати зебо биёр.*

Ҳеч донӣ, то хирад беҳ ё равон?
Ман бигӯям, гар бидорӣ устувор.

Одамиро ақл бояд дар бадан,
В-арна ҷон дар колбад дорад ҳимор.

Пеш аз он к-аз даст берунат барад,
Гардиши гетӣ зимоми ихтиёр.

Ганҷ хоҳӣ, дар талаб ранҷе бибар,
Хирмане мебоядат тухме бикор.

Чун забардастит бахшид осмон,
Зердастонро ҳамеша нек дор.

Номи неки рафтагон зоеъ макун,
То бимонад номи некат пойдор.

Бо ғарибон лутфи беандоза кун,
То равад номат ба некӣ дар диёр.

Бо бадон бад бошу бо некон накӯ,
Ҷойи гул гул бошу ҷойи хор хор.

Дев бо мардум наёмезад матарс,
Бал битарс аз мардумони девсор.

Ё. Раб, илҳомаш ба некӯӣ бидеҳ.

В-аз бақои умр бархурдор дор,

*Човидон аз даври гетӣ коми дил,
Дар канорат боду душман дар канор.*

Шамсиддини Шоҳин дар ин маврид гуфта:

*На бар ман эътимод касеро, на эътино,
На бар ман илтифот касеро, на эътибор.*

Махсусан, фурӯтаниву хоксорӣ дар ӯ бубинанд, чи агар ба кибру ғурур бо мардум сухан бигӯяду худписандӣ ва худситоӣ кунад, иззати нафси эшонро меранҷонад ва аз ӯ безор мешаванд. Мақсуд ин нест, ки гӯянда худро хору залил кунад ва тан ба зиллату пастӣ диҳад, валекин виқору вазнинӣ чизи дигарест ва худхоӣ чизи дигар. Суханвар агар дар гуфтору кирдори худ саҳву иштибоҳоте карда бошад ва иқрор кунаду баҳшиш пурсад, дар назди мардум басе арҷмандтар хоҳад буд аз ин ки худро аз ҳама кас бартар бидонаду хештанро бузург нишон бидиҳад: Саъдӣ басо хуб гуфта:

*Даъво макун, ки бартарам аз дигарон ба илм,
Чун кибр кардӣ, аз ҳама нодон фурӯтарӣ!*

*Аз ман бигуй олими тафсиргуйро:
Гар дар амал накушӣ, нодон муфассарӣ.*

Бори дарахти илм надонам ба чуз амал,

Бо илм агар амал накунӣ, шохи бебарӣ.

*Илм одамият асту ҷавонмардиву адаб,
В-арна даде ба сурати инсон мусавварӣ,*

*Мардон ба саъю ранҷ, ба ҷое расидаанд,
Ту беҳунар кучо расӣ, ар нафсарварӣ.*

*Умре, ки меравад ба ҳама ҳол, ҷаҳд кун,
То дар ризои эзидӣ бичӯ басар барӣ.*

Шунавандагон набояд дар бораи суханвар гумон баранд, ки онҳоро гӯлу гумроҳ шумурда, ё бозичае гумон кардааст. Ҳар ҳарфи дурӯғу бухтон ва беасосро меғӯяду аз ақибаш андеша намекунад. Ҳарчи ўро муаддабтару ҷиддитар ва дар риояти ҷониби онҳо ва ҳифзи масолеҳ ва манофеъ худашон дилсўзтар биёбанд, хусни эътиқодашон дар бораи ў бештар хоҳад буд. Рост аст, ки мавридҳое ҳам ҳаст, ки суханвар бояд нисбат ба шунавандагон тундӣ ва ҳарорат ба харҷ диҳад ва сарзанишу маломат кунад, ё тағйири хотир бинамояд, валекин бо мавқеъшиносӣ ва нуктасанҷӣ, риояти иқтисоӣ ҳол бояд бишавад ва агар ғайр аз ин бошад, суханаш ботил ва ранҷаш ба ҳадар хоҳад буд.

Ин аст ҷамъи одобе, ки бояд дар суханварӣ риоят намуд, ки дар сояи он тавачҷуху иноят ва муҳаббати шунавандагон ба сўйи гўянда ҷалб гардад ва ҷузъиёту хусусиёти он пайванд бо мавқеъшиносӣ ва завқи солим ва ҳусну салиқаи гўянда аст.

ҲИКОЯТ

Хатибе¹ бадовоз худро хушовоз пиндоштӣ ва фарёди беҳуда бардоштӣ. Мардуми деҳа ба сабаби мақома, ки дошт, азобашро мекашиданд ва азият додани ӯро маслиҳат намедиданд. Яке аз хатибони деҳа ба ӯ адовати пинҳонӣ дошт, боре ба пурсишаш омада буд, ӯро гуфт:

– Туро хобе дидаам, хайр бод!

Гуфто:

– Чӣ дидӣ?

Гуфт:

– Чунон дидам, ки туро овози хуш буд ва мардумон аз нафасҳои ту дар роҳат.

Хатиб аз ин суҳанҳо ба андеша рафту гуфт:

– Ин муборак хоб аст, ки дидаӣ, ки маро аз айби худ воқиф гардондӣ. Маълум шуд, ки овози нохуш дорам ва халқ аз баланд хондани ман дар ранҷ. Тавба кардам, ки аз ин пас хутба нагӯям (қироат накунам) магар ба оҳистагӣ.

*Аз суҳбати дӯсте биранҷам,
К-ахлоқи бадам ҳасан² намояд,*

---

¹. Хатиб–муллои хутбахон, ваъзгӯӣ.

². Ҳасан – хуб, нек

*Айбам ҳунари камол бинад,
Хорам гулу ёсуман намояд.*

*Ку душмани шўхчаими бебок,
То айби маро ба ман намояд?!*

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки амир Наср Аҳмади Сомониро муаллиме буд, ки дар он вақт ки хурд буд, вайро таълим кардӣ ва чўби бисёре задӣ. Ва амир гуфтӣ, ки ҳар гоҳ, ки ман ба султонӣ расам, сазои вай бикунам.

Шабе тафаккури айёми гузашта мекард, муаллимаш ёд омад, ҳама шаб дар андешаи интиқоми ӯ буд. Ходимро бифармуд, ки аз бўстон даҳ чўби обӣ¹ биёрад ва якеро гуфт:

– Муаллихро ҳозир кун!

Ходим рафт, то муаллихро ҳозир гардонад. Муаллим пурсид:

– Султон чӣ мекард, ки маро ёд кард?

Гуфт:

– Ғуломеро фармуд, ки биравад аз бўстон даҳ чўби обӣ² биёварад ва маро гуфт, ки муаллихро ҳозир кун.

Ўро маълум шуд, ки дар банди интиқоми вай аст, дар роҳ, ки меомад ба дари дукони мевафурӯше расид

---

¹. Чўби обӣ – химча аз дарахти себи бихӣ.

². Обӣ - бихӣ

ва дурустӣ бидод ва аз вай обии хуб харид ва дар остин кард.

Чун пеши Наср омад, амир чўбе баргирифт ва гуфт:

– Дар ин чӣ гўйӣ?

Гуфт:

– Саҳл аст.

Даст дар остин кард ва он мева берун овард ва гуфт:

– Зиндагонии подшоҳ дароз бод, калимае дорам.

Гуфт:

–Бигўй!

Гуфт:

– Ин мевае бад-ин латифӣ, зодаи он чўб аст.

Султон чун ин бишунид, бағоят биписандид ва расми маоши вай то зинда буд, муайян гардонид. Баъд аз он зиндагонӣ ба фароғат гузаронид.

Усули дувум: **барангехтан**. Инсон, мутаассифона, мағлуби ҳавою ҳавас аст ва ҳавои нафс ғолибан ўро монев мешавад, ки ба ҳукми ақл рафтор кунад. Бо таҷриба маълум шуда, ки бисёрии далелу бурҳон агар нотавон аст, наметавонад шунавандаро ба роҳи рост ҳидоят намояд. ИИ аст, ки ғолибан роҳбару мураббӣ бояд дар муқобили ҳавои нафс аз далелу бурҳон василае дошта бошад, то сухани худро муассир созад. Он васила таҳриқи лутфи инсонӣ аст. Маънои «барангехтан» ин аст, ки лутф ва эҳсосоти шунавандагонро таҳти таъсир қарор диҳанд, ки ононро аз бадӣ рўйгардону ба некӣ моил созад ва дар чиҳати манзури гўянда қарор диҳад.

Манзур аз истилоҳи «шўрангезӣ» дар суханварӣ низ ҳамин аст.

Шўрангезӣ барои суханвар василаи бисёр қавӣ ва муассир асту бисёр суханварон будаанд, ки ба ин васила бар дилҳои мардум фармонравой карда ва корҳои бузург анҷом додаанд ва суханвари ҳақиқӣ он аст, ки қувваи барангехтан дошта бошад.

Дар вучуди инсон бунёди шўру лутф, муҳаббату буғз ва меҳру кин аст. Меҳр он аст, ки нафси чизеро хоҳон бошад ва кин он аст, ки аз чизе бигурезад ва аз ин ду ҳолат осори дигар тавлид меёбад, монанди афсурдагӣ ва дилтангӣ, дилсўзию безорӣ, навмедӣ ва биму хашму рашк, ки бо кин муносибат доранд, озор медиҳанд, шодиву дилхушӣ, умед, қадрдонӣ, меҳрубонӣ, ки марбут ба меҳр мебошанд ва лаззат мебахшанд.

Суханвар ҳар гоҳ меҳоҳад шунавандагони худро ба коре барангезад, нисбат ба он амр ё шахсе, ки он амр роҷеъ ба ўст, ба баёни худ дар дилҳои шунавандагон меҳр бармеангезад ва онро ба хубию хушӣ, зебӣ васф мекунад ва чилва медиҳад ва дар коре, ки меҳоҳад шунавандагонро аз он боз дорад.

Беҳтарин роҳи эҷоду шурангезӣ ин аст, ки гўянда худ шўр дар сар дошта бошад, вагарна таъсире дар дилҳо наметавонад биандозад. Суханваре, ки шўре дар сар надорад ва феълро, ки дар дигарон меҳоҳад эҷод кунад, дар сиришти худ надорад, суханвар нест, фиребанда аст ва сохтакорӣ ў зуд ошкор мешавад ва акси мақсуд ҳосил мегардад.

Дигар ин ки дар шўрангезӣ низ монанди ҳамаи корҳои дигар нуктасанҷӣ ва мавқеъшиносӣ хос аст, ки дар кадом вақт ва ҳолату вазъият бояд шўр ангехт ва то кадом андоза ҳарорат ба харҷ дод. Харчанд ки дар ин боб низ қоида ва усули қуллӣ ва мутлақу ҳатмӣ нест, валекин ғолиб он аст, ки дар оғози сухан бе муқаддима набояд ба шўрангезӣ пардохт. Ногаҳон ҳарорат ба харҷ додан барои шунавандагоне, ки ҳанӯз гарм нашудаанд асар намегузорад ва хандаовар менамояд.

Дараҷаи ҳарорат ва шўрангезӣ ҳам бояд бо моҳияти мавзӯ мутаносиб бошад. Парешонгӯӣ набояд қард ва ҳаракатҳо низ беқоида набояд бошад ва рафтору гуфтораш малолангезу ранҷонанда набояд бишавад. Вазъияту ҳолати шунаванда ҳам бояд дар шўрангезӣ дар мадди назар бошад. Барои авом навъе бояд шўрангезӣ қард ва барои хос навъе дигар. Муайян намудани ин ки дар кадом қисмати сухан бояд шўрангезӣ қард, яъне ин ки дар оғоз, миёна ва анҷом мушқил аст таъйин қардан, зеро ки қоидаи муайян надорад. Пас гоҳе бояд шўрангезиро ба поёни сухан бурд ва гоҳе бояд пас аз шўрангезӣ лаҳни гуфторро пойин овард ва суханро ба оромӣ хатм қард. Хуллас, мавқеъшиносӣ яке аз мушқилтарин дақиқаҳои суханварӣ аст, валекин ба таълим ҳосил намешавад ва ба қоидаву усулҳо дар намеояд ва қувваи худодод мехоҳад:

*Шурӯ шавқ омад суханро тору пуд,
Ҳар ки шўраш беш ӯ хуштар суруд.*

Суханваре, ки шӯре дар сар надораду амалеро, ки дар дигарон мехоҳад эҷод кунад, худ аз он оғаҳ нест, суханвар набуда, бозингаресту фиребанда, ба зудӣ ошкор мешавад, акси мақсуд ҳосил мегардад, ба ҷойи гармӣ сардӣ ва хунукӣ пеш меояд. Ҳосили ин ки шӯр бояд табиӣ бошад, бузурге фармуда:

*Оташе дар дегдони мис боядаш,
То зи равзан дуд берун оядаш.*

Дар барангехтан ҳам нуктасанҷӣ ва мавқеъшиносӣ лозим аст, ки чи вақту қучо бояд шӯр ангехт ва чи андоза ҳарорат ба кор бурд ва агарчи дар ин боб низ қонуну усули куллӣ ва мутлақ ҳатмӣ нест, валекин ғолиб он аст, ки дар оғози сухан бе муқаддима набояд ба барангехтан пардохт ва тунд набояд рафт. Ногаҳон ҳарорат ба харҷ додан барои шунавандагон, ки ҳанӯз гарм нашудаанд, осори манфӣ мебахшад ва ҳанда оварад.

Дарачаи барангехтан ҳам бояд бо аҳамияти мавзӯ мутаносиб бошад ва агар гӯянда ҳамеша дар сухан ноқобилӣ нишон бидиҳад, маҳалли эътино, эътимод нахоҳад буд. Дар ҷое ҳам, ки ҳарорат бояд ба харҷ дод, ҳадду ҳисобе дар кор аст ва гӯянда ихтиёрро набояд аз даст бидиҳад ва аз ҳадди одоб набояд берун равад.

Хоҳиши шунаванда ҳам бояд дар барангехтан манзур бошад. Барои авом навъе шӯрангезӣ бояд кард, барои хосса навъи дигар. Ҳамчунин аст ҳоли пир ва

чавон, доно ва нодон, ҳар қисме кайфияти дигар. Гўянда муносибати худро низ бо шунавандагон бояд риоя кунад, синну сол, мақом, мартабаро бояд бисанҷад. Чавонӣ кардани пир ва пирӣ намудани чавон асари бисёр номатлуб дорад.

Дар ин бора Унсурмаолии Кайковус дар насихати фарзанд бисёр бамаврид гуфта:

«—Эй писар, ҳарчанд чавонӣ, пирақл бош. Нагўям, ки чавонӣ макун, валекин чавони хештандор бош ва аз чавонони пажмурда мабош, ки чавони шотир некӯ бувад. Ва аз чавонони ҷоҳил мабош, ки аз шотирӣ бало нахезад ва аз ҷоҳилӣ бало хезад ва баҳраи хеш аз чавонӣ ба ҳасби тоқат бардор, ки чун пир шавӣ худ натавонӣ.

Аммо эй писар, ҳушёр бош ва ба чавонӣ гарра машав... ва нишаставу хоста ҳама бо чавонон макун ва бо пирон низ муҷолисаат кун ва рафиқону надимони пиру чавон омехта дор, ки агар чавонон дар мастии чавонӣ зиштие кунанд, пирон монеи он муҳол бошанд, аз баҳри он ки пирон чизҳое донанд, ки чавонон надонанд.

Агар пирон дар орзуи чавонӣ бошанд, чавонон низ бешак, дар орзуи пирӣ бошанд ва пир он орзу ёфтааст ва самараи он бардошта, чавононро батар, ки ин орзу бошад, ки биёбад ва бошад, ки наёбад...»

Муносибати дигар низ манзур бошад. Ҳангоми барангехтан ба шох ва баргҳое, ки боиси сухтанҳои дигар аст, набояд пардохт ва ҳавасро ба корҳои мухталиф набояд пароканда сохт.

Таъйини ин ки дар кадом қисмат аз сухан бояд шўрангезӣ кард, яъне, дар оғоз, дар миёна ё дар анҷом,

мушкил аст ва қоидаи ягона надорад, лекин бояд донист, ки дар барангехтан мардумро муддати дароз дар ҳолу ҳаяҷон нигоҳ доштан на мумкин аст, на салоҳ. Пас гоҳе бояд барангехтанро ба поёни суҳан бурда, гоҳе пас аз барангехтан лаҳни каломро ба оромӣ хатм кард. Дар ҳар ҳол вобаста ба табиати мавзӯ бояд амал намуд.

Усули севум: **Мавқеи овардани ҳуҷҷат ва далел** – Риояти одоби суҳанварӣ чунон ки баён кардем, албатта, зарур аст. Барангехтан низ бисёр муфид, аммо усули моёи суҳанварӣ ба пояҳое, ки ба он устувор аст, ҳуҷҷатҳо ва далелҳое, ки суҳанвар барои муддаои худ меоварад. Рост аст, ки бисёр вақт барангехтан ба ҳосили мақсуд мадади зиёд мекунад. Аммо агар суҳанвар бар муддаои худ далелҳо надошта бошад ва натвонад ақаллан собит кунад, ки тадбир василаи ба кулӣ беҳуда аст, ё асараш заифу камдавом аст ва баръакс, агар гӯянда барои муддаои худ далелҳои устувор дошта бошад, ҳарчанд барангехтану дигар чораҳои санъати каломро ба кор набарад, суҳанаш таъсирнок аст ва шунавандаро ба андешаву ҳаяҷон водор месозад.

Дар иқомаи ҳуҷҷат интиҳоби далоил ва иртибот додани онҳоро ба якдигар бояд манзури назар дошт ва ҳамчунин тартиб пас ва пеш тариқу чигунагии иқомаи онҳо ҳам камоли аҳамиятро дорад. Далел бисёр овардан он қадар вочиб нест, ки далели маҳкам ва қавӣ овардан. Ҳуҷҷату далел монанди чизҳое, ки арзиши онҳо ба вазн аст на ба шумора чандон ки як алмоси дурушт беҳтар аз даҳ алмоси хурд аст, Ҳаким Низомӣ фармояд:

*Кам гӯю гузида гӯй чун дур,
То з-андаки ту ҷаҳон шавад нур.
Як даста гули димоғпарвар,
Аз сад хирмани гиёҳ бехтар.*

Ва ин нуктаро дар ҳар қисмате аз суханварӣ хосса дар иқомаи ҳуччат бояд ба ёд дошт, ки маъониро чунон бояд бипарваронид, ки мачбур набошед ҳама чизро тасреҳ кунед. Бехтарин суханҳо шеърӣ хуб аст, ки аз як фард ё мисраъ мувофиқи маънӣ бар даҳон биёяд ва яке аз ҷиҳати писандида будани калимоти муҳим, ки агар хуб баён карда шавад, сифати бехтарро дорад. Ва низ мутаваҷҷеҳ буд, ки кадом як аз матолиб муҳтоҷ ба иқомаи ҳуччат аст ва чунон нашавад, ки барои ҳамаи чизҳое, ки шояд чандон муҳтоҷ ба ҳуччат набуда, иқомаи далел шуда ва он ки муҳтоҷ будааст, бе далел бимонад. Барои ҳар мавзӯе далел наметавон овард.

Риояи муносибат бо шунаванда ҳам равшан аст, ки барои ҳама кас ҳар навъ далел наметавон овард ва бояд сухан ба мизони фаҳм, мизочу ҳоли шунаванда гуфт ва дар ҳар ҳол қиёси суханвар бояд мучаз бошад ва зуд ба матлаб бирасанд ва фаҳми он муҳтоҷ ба фикру андешаи бисёр набошад, ки суханварӣ ғайри тадрис аст. Яке аз ҳақимони Юнон мегуфт: «Суханварон бояд мушташон кушода бошанд, ба ҷуз суханвари қазой». Риояи мизон, шарҳу басти сухан ва далоил низ камоли аҳамиятро дорад, ки суханро на ноқис ва абтар бояд гузошт, ки бе асар шавад ва на дароз бояд кард, ки шунавандаро хаста ва безор кунад. Суханвар ҳангоми сухан гуфтан бояд

худро ба қавоиди мантиқ камтар тобеъ созад. Чумлаҳо ва муқаддимоти ҳуҷҷатро бояд ба муқтазои ҳол пас ва пеш кунад, шоху барг бигузорад ва зинат диҳад, то хастагӣ надихад, балки фараҳ ва нишот оварад. Сухан на хушк ва бечон бошад, на сусту бемоя, чунонки тани одамӣ агар ҳама устухон бошад, зишт аст ва агар ҳама гӯшту чарбу бошад, устувор ва солим нест.

Имрӯз мавзӯҳои суханварӣ чунон вусъат ёфтааст, ки зикри чанд қоидаи умумӣ барои суханварӣ чандон судманд нест. Масалан, касе, ки мехоҳад дар боби як мавзӯи сиёсӣ сухан бигӯяд, бояд маълумоту огоҳии кофӣ дар он замина ва масоили сиёсӣ дошта бошад, то сухане, ки мегӯяд, муносиби мавқеият бошад ва муфиду муассир гардад. Бинобар ин, гӯянда бояд ба таҳияи ақлия ва нақлия бипардозад, то битавонад, ҳуҷҷату далелҳои устувор оварад, ки ҳақимон онро асосӣ ва пояи суханварӣ донистаанд.

Дар қадим омӯзгорони суханварӣ, ки масъул буданд, ба таълими қоидаҳо ҳар касеро суханвар созанд, гумон карда буданд, ки василаи муҳими суханварӣ ин аст, ки шахс анбори хотири хешро аз мавзӯ пур намояд ва ба ин ҷиҳат ҳангоми баёни мавзӯ тӯлу тафсили зиёд ба харҷ диҳад. Ҳатто то он дараҷа ки дар фанни мунозира асоси корро бар мавзӯ гузошта буданд, чунонки рисолаҳои Арасту дар фанни мунозира нигошта ва дар китобҳои мантиқ бо номи мавзӯот маъмул аст. Аммо имрӯз мояву ҷавҳари суханварро маълумоту истилоҳоте ташкил медиҳад, ки ӯ бояд таҳсил карда бошад.

Шакке нест, ки барои суханварӣ ва исботи мавзӯ дар қиёс гирифтани далелу бурҳонҳо басо судманд аст. Барои шинохтани ҳақиқат, ҳамчунин пора кардани пардаҳои иштибоҳот дар мунозираҳо, мубоҳисаҳо барои пешгирӣ ва лағзиши фикр овардани далел, ҳуччат басе муфид аст. Лекин набояд фаромӯш кард, ки мантиқи дуруст ҳамон мантиқи ҳақ аст ва касеро гӯянд, ки аз зарурати тафаккур, тадбир дар калом ғофил нашавад.

Мақсуд аз таърифи ҳар як ашё он аст, ки чиз ба дурустӣ шинохта ва ҳақиқати он доништа шавад ва чун ҳақиқати чизе шинохта шуд, ба осонӣ метавон донист, ки неқ аст ё бад. Масалан, агар муътақид бар он бошем, ки кам касе одил аст, ҳадаф аз одил гуфтан он аст, ки шеваи ӯ ҳамвора ин бошад, ки ҳақгӯю ҳақчӯю ҳақ бошад ва ҳаққи касеро чунон ки бояд адо намояд. Албатта, касоне, ки дорои чунин сифатанд, каманд ва чун хоҳанд, ки исбот кунанд, ки суханварӣ фанни шариф аст, ҳамин аст, ки онро таъриф кунанд, ки суханварӣ некӯ гуфтан аст, мақсуд ҳосил мешавад ва ҳеч касе наметавонад собит намояд, ки некӯ гуфтан кори бадест.

Даниел Акмал, ки яке аз нотиқони забардаст ва ботаҷрибаи ирландист, гуфтааст, ки агар мехоҳед як мавзӯи сиёсиро комилан дар сари мардум ҷо кунед, бояд онро аксар барояшон бигӯед.

Як рӯз модари Чон Вилюс матлаберо дафъаи бистум барои фарзандони худ мегуфт. Шавҳараш аз ӯ пурсид:

– Чаро ин қадар як чизро такрор мекуни!

Гуфт:

– Барои он ки медонам дар мартабаи нӯздаҳум ханӯз онро ёд нагирифтаанд.

ҲУНАРИ СУХАН ГУФТАН

Шайх Саъдӣ дӯстонро ба се навъ тақсим намудааст:

*Дило, ёрон се қисманд, ар бидонӣ,
Забонианду нонианду ҷонӣ,
Ба нонӣ нон бидеҳ, аз дар биронаш!
Навозиш қун ба ёрони забонӣ!
Валекин ёри ҷониро ба даст ор!
Ба ҷонаш ҷон бидеҳ, ар метавонӣ.*

Пас аз таъмини саломатӣ ва дарёфти дӯстони ҷонию рафиқони нонӣ, омили дигари хушбахтӣ муносибати накӯ, суҳбати гуворо, пеш овардани каломӣ зебост, ки боиси бо риштаҳои ногустастанӣ ин дӯстиро пайванди қавӣ додан аст. Оға ва хушёр бошад, ки як сухани хато ва бечову бемаврид гоҳе миёни дӯстон чудой меандозад. Дар ин бобат Абдулқодири Бедил барҳақ фармуда:

*Бетамизиҳои мардум дар сухан пайдо шавад,
Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад.*

Ё ба ҳамин маънӣ дар осори Соиб омада:

*Дар сухан гуфтан хатои ҷоҳилон пайдо шавад,
Тир қач чун аз камон берун равад, расво шавад.*

Вақте Искандар барои фатҳи мамлакатҳо сафар мекунад, дар аснои сафар дар ақсои Мағриб ба шаҳре мерасад, ки боду ҳавои мусоид дошт. Насими он дар сафо аз доғи субҳгоҳӣ муаттар ва пурсафотар буд. Оби зулол ва шаффофаш гӯё аз чашми чашмаи ҳайвон мерехт, бӯстонҳояш чун фирдавс ва дарахтонаш монанди хулди барин, яъне биҳиштосо буданд. Искандар бифармуд, то дар он ҷо таваққуф намоянд ва бо ҷамъе хосон дар ноҳияҳои атрофи он сайру гашт мекард ва аз нақҳати бӯстонҳою нафосати майдонҳои он ҷо таачҷуб менамуд. Ногаҳ ба қабристони он ҷо расид, дид бар гӯре навиштаанд, ки умри соҳибаш як сол буд ва бар болои дигаре навиштаанд, ки умри соҳибаш панҷ сол буд. Ҳарчанд, ки ҷустуҷӯ кард, умри касеро навид, ки ба даҳ расида бошад, аз ин ҳол дар ҳайрат афтоду гуфт:

– Чунон гумон барам, ки дар чунин обу ҳаво тағйири фано сурат бандад ва худ дар ин шаҳр умри мардум кӯтоҳтар аст.

Бифиристонд то аёнӣ мардони машҳури шаҳрро ҳозир карданд ва аз сирри он маънӣ бипурсид. Онҳо баъд аз мадҳу дуои хайр дар ҳаққи Искандар, гуфтанд, ки умри зиёд он миқдор аст, ки дар суҳбати олимон, ҳакимон, адибон ва зарифон бигузaronанд ва ҳар он чи дар ғайри онҳо сарф шавад, онро зоеъ шуморанд ва ба эътибор нагиранд. Пас ҳар касе аз мо даргузарад, ҳамон

миқдор замонро ҳисоб кунанд ва дар қабри ӯ нависанд. Ин суҳан бағоят ба Искандар писандид омад. Баъд аз он ҳақимони замон ва зарифони ҷаҳонро ҷамъ карда, пайваста ба онҳо суҳбат медошт.

Одами оқил ва аҳли адабу фарҳанг на танҳо дорои ин гавҳари нодир, балки шогирди мактаб, як фарди ҳалим ва одии имрӯз ҳам агар аз каломи зебо ва лафзи ширину гуворо бархурдор бошад, ба ҷӣ миқдор тану рӯҳи хеш ва дигаронро ҳузуру ҳаловат ва оромӣ ато менамояд. Дар ҳаққи чунин шахсон меғӯянд: «хушсуҳан аст», «боодоб аст», «зираку оқил аст».

Донистан ва азбар кардани каломи зебо худ як ҳунар аст. Бигузор ин санъату ҳунар бошад, вале сабаб чист, ки аз ин ҳунари воло гурӯҳе бархурдоранду дигарон не? Оё ин ҳунар қуллаи дастнорас аст? Оё ин санъату истеъдоди модарзодист?

Барои дониستاني каломи бадеъ, суҳандониву хушгуфторӣ чиҳоро бояд омӯхту донист?

Пӯшида нест, ки аз байни ҳамсинфон ё ҳамкурсон низ шахсони наздики худро пайдо кардаед. Онҳо аз кадом чиҳат ба шумо писанд афтадаанд? Шояд аз чиҳати лутфу меҳрубонӣ ва ширингуфторӣ маъқули шумо гардидаанд. Оё шумо пайҳас намудаед, ки аз суҳбати гуворои бархе касон ҳатто сер намешавед? Ва баръакс, шахсоне ҳастанд, ки ҳарчанд шуморо дӯстдоранд, вале аз суҳбаташон лаззат намебаред ва майли дидорашон надоред, сабаб дар чист? Шояд дар суҳанони дурушти онҳост? Унсурӯлмаолии Кайковус ба фарзандаш гуфтааст:

«Аммо бидон, ки сухан аз чаҳор навъ аст: Яке надониставу нагуфтани ва яке ҳам дониставу ҳам гуфтани. Ва яке гуфтанисту надонистани ва яке аз донистаниву ногуфтани.

Ва он ки ҳам донистаниву ҳам гуфтанист, сухане бувад, ки салоҳи диниву дунёии ӯ бад-он баста аст ва ба ҳар ду чаҳон ба кор ояд, аз гуфтани шунидани он гӯянда ва шунавандаро нафъ бувад. Ва он ки донистаниву ногуфтани чунон бувад, ки айби муҳташама ё айби дӯсте туро маълум шавад, то аз тариқи ақл ё аз кори чаҳон туро тахайюле бандад, ки он на шаръ бувад. Чун бигӯӣ ё хашми он муҳташам туро ҳосил ояд, ё озори он дӯст, ё бими шӯридани ғавғову омма бувад бар ту, пас он сухан донистаниву буваду ногуфтани.

Аммо аз ин чаҳор навъ, ки гуфтам бехтарин он аст, ки ҳам донистанисту ҳам гуфтани. Аммо ин чаҳор навъ сухан ҳар якеро ду рӯест: яке некӯ ва яке зишт.

Сухан, ки бар мардумон намоӣ, нақӯтарин намоӣ, то мақбул бувад. Мардумон дараҷаи ту бишиносанд, ки бузургону хирадмандонро ба сухан бидонанд, на суханро ба мардум, ки мардум ниҳон аст зери сухани хеш. Ва сухан бувад, ки бигӯянд ба иборате, ки аз шунидани он рӯҳ тоза шавад ва ҳамон сухан ба иборате дигар битавон гуфт, ки рӯҳ тира гардад».

Ҳикояро ҳонда, мазмунашро нақл намоед.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки Ҳорунаррашид хобе дид бар он чумла, ки пиндоштӣ, ки чумлаи дандонҳои ӯ аз даҳон берун афтодӣ ба якбор. Ба имдод муаббиреро бихонд ва пурсид, ки таъбири он хоб чист?

Муаббир гуфт:

–Зиндагии амирулмуъминин дароз бод! Ҳама ақрабони ту пеш аз ту бимиранд, чунонки кас аз ту намонад.

Ҳорунаррашид гуфт:

–Ин муаббирро сад чӯб бизанед, ки вай ин чунин сухани дарднок чаро гуфт дар рӯи ман. Чун чумла ақрабони (хешу табори) ман пеш аз ман бимиранд, пас он гоҳ ман кӣ бошам?

Хобгузори дигарро фармуд оварданд ва ин хобро бо вай бигуфт.

Хобгузор гуфт:

–Бад-ин хоб, ки амирулмуъминин дидааст, далел кунад, ки амирулмуъминин дароззиндагонитар аз ҳама ақрабо бошад.

Ҳорунаррашид гуфт:

–Далел-ул-ақли воҳидун (далели хирад якест). Таъбир аз он берун нашуд, аммо аз иборат то иборат бисёр фарқ аст. Ин мардро сад диноҳ фармуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

- 1.Иштирокунандагони ҳикоя кихоянд? Касбу ҳунари онҳо чист?
- 2.Сирри баёни матлабро дар гуфтори ду хобгузор ба ҳам қиёс намоед.

3.Сабаб чист, ки хобгузори дувум сазовори мукофот гардиду муаббири якум сазовори ҷазо?

4.Ҳикояро ҳифз намоед.

ҲИКОЯТИ АШҲАБ

Султон Ҳусайн Мирзоро Ашҳаб ном аспи тозинажод (арабинажод) буд ва дар ҳаққи ӯ ин байтҳо рост меомад:

*Агар мард бар пушти ӯ пой задӣ,
Нахустин қадам бар Сурайё задӣ.
Савор аз хироми вай огоҳ нагашт,
Чу умре, ки дар шодмонӣ гузашт.
Ба сони ду гӯшаи ду пайкон кӣ дид?
Ду пайкон ба як тири паррон кӣ дид?*

Қазоро он асп бемор шуд ва дар он вақтҳо вабои асп омада буд ва мирохур ҳар рӯз ба подшоҳ хабари марги асперо меовард.

Чун подшоҳ хабари бемории он аспи сарсархиромро шунид, бемор шуд ва гуфт: «Ҳар касе, ки хабари марги ин аспро меорад, аз миёнаш ду ним мекунам».

Иттифоқо ҳамон рӯз он асп мурд ва мирохур ба назди Бобо Маҳмуд омада гуфт: «Ашҳаб ҷон ба чонофарин супурд. Агар ман ин хабарро ба подшоҳ расонам, бешак, рӯҳи маро бар равони Ашҳаб савор карда, маро ба сарҳади адам (нестӣ) равон хоҳад кард. Ба ғайр аз шумо касе ин хабарро ба гӯши подшоҳ

расонида наметавонад. Акнун ихтиёр ба дасти шумо аст».

Бобо Маҳмуд пеши подшоҳ даромад ва дар ҷойи муқаррарии худ нишаст. Подшоҳ аз вай аҳволи Ашҳаб пурсид. Ӯ аз ҷойи худ бархост ва дар рӯ ба рӯи подшоҳ зону зада нишаст ва гуфт:

–Шоҳо, ҳамеша Раҳши давлатат дар зери зини виқор ва ҳашаматат бод! Иттифоқо бар дари саисхона мегузаштам. Ашҳабро дидам, ки аҷаб ҳолате ва одате пайдо карда ва ғариб тариқае ихтиёр намуда, ки коху ҷаву об асло намехӯрад ва чунон хуфта буд, ки ҳеч ҳаракат намекард ва нафас намезад...

Подшоҳ хандакунон сухани ӯро бурид ва гуфт:

–Эй бадбахт, Ашҳаб мурд, гӯй-чӣ?

Бобо Маҳмуд гуфт:

– Ҷаҳонпаноҳо! Шумо расонидани ин хабарро бо таҳдиди куштан манъ карда будед. Алҳамдуллилоҳ, ки оқибат худ бо забони муборак аз ин маънӣ хабар дода, бандагонро аз ин душворӣ баровардед.

Подшоҳ аз ин ширингуфторӣ ва суҳанвариӣ Бобо Маҳмуд хурсанд ва хандон шуд ва Ашҳабро гӯронид.

Пас пушту рӯи суҳан нигоҳ бояд дошт ва ҳар чӣ гӯйӣ, ба некӯтарин вачҳе бояд гуфт, то ҳам суҳангӯй бошиву ҳам суҳандон. Ва агар суҳане гӯиву надонӣ, чӣ ту бошӣ ва чӣ он мурғ, ки ӯро тутӣ хонанд, ки вай низ суҳангӯй аст, аммо суҳандон нест. Ва суҳангӯю суҳандон он бувад, ки ҳар чӣ ӯ бигӯяд, мардумонро маълум шавад, то аз ҷумлаи оқилон бошад, вагарна чунин бошад, баҳимае (чорпо, ҳайвон) бошад, на мардум.

Аммо суханро бузург доң, ки аз осмон сухан омад.
Ва ҳар суханро, ки бидонӣ, аз ҷойгоҳ он суханро дарег
мадор ва ба ночойгоҳ зоеъ макун, то бар дониш ситам
накарда бошӣ.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки ба рӯзгори Хусрав зане пеши
Бузургмеҳр омад ва аз вай масъалае бипурсид. Ва дар он
ҳол Бузургмеҳр сари он надошт, гуфт:

– Эй зан, ин ки ту мепурсӣ, ман он надонам.

Зан гуфт:

– Пас агар ту надонӣ, неъматҳои худойғони мо ба чӣ
меҳӯрӣ?

Бузургмеҳр гуфт:

– Бад-он чиз, ки донам. Ва бад-он чиз, ки надонам,
малик маро чизе намедихад. Ва агар тавонӣ, биё ва аз
малик бипурс, то худ бад-он ки надонам, маро малик
чизе ҳамедихад ё на?

Яке аз омилҳои асосии суҳандонӣ машқи гуфтор
аст ва он ҳам дар пайваста ва муттасил омӯхтан асос
меёбад.

Пеш аз ҳама боварӣ ба худ, ки ақида ва андешаро
бе ягон душворӣ ва парешонӣ баён карда тавоништан
зоҳир мешавад.

Омӯхтан ва машқ омилҳои асосӣ, ки шахсро қодир ба
нутқ кардан таҳриқ намояд.

Ҷавоне аз ҳақими донишманде пурсид:

– Дар фарҳанги зиндагӣ судмандтарин калима чист?

Ҳаким посух дод:

– Омӯхтан.

Чаҳон саршор аз афқору андешаҳои нав аст ва барои пай бурдан ба онҳо китоб бояд хонд. Ҳеч кас наметавонад танҳо бо дониш ва ҳофизаи худ қонеъ бошад ва хешро аз андешаҳои пурарзиши дигарон бениёз бидонад.

Одамӣ ҳарчӣ донотар бошад, бештар ба дунболи дониستانيҳои тоза меравад. Танҳо беҳирадон ва сиёҳдилон аз дониш ва доноӣ гурезонанд. Ҳар чӣ бештар бидонед, афзунтар ба арзиши бекарони дониш пай мебаред.

Ҳеч кас набояд аз бисёр андешидан ва бештар доништан бихаросад, зеро ба гуфтаи Вилиям Чеймс «Мағз ҳар чӣ бештар кор кунад, тавоноии анҷоми корҳои бузургтарро пайдо мекунад».

Доктор Борис Садис яке аз бузургтарин пизишкон мегӯяд: «Дар саросари давроне, ки бемориҳои равониро дармон мекардам, ба як нафар низ барнахӯрдам, ки аз зиёд андешидан ӯ бисёр хондан бемор шуда бошад, балки ҳамаи бемориҳои равонӣ аз нороҳатиҳои фикрӣ, хашиш ва дил набастан ба кор буд».

Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар «Чаҳор мақола», дар баҳши дабири ростин ва воқеӣ чунин навишта: «Аммо сухани дабир бад-ин дараҷа нарасад, то аз ҳар илм баҳрае надорад ва аз ҳар устод нуктае ёд

нагирад ва аз ҳар ҳақим латифае нашнавад ва аз ҳар адиб турфае иқтибос накунад».

Ё дар мавқеи дигар чунин оварда: «Калимоти Аҷам ва мутолиаи кутуби гузаштагону китобҳои писандида. Ва ҳар котиб, ки ин кутуб дорад ва мутолиаи он фуру нагузорад, хотирро ташхис кунад ва димоғро тозагӣ диҳад ва таъро афрӯзад ва суҳанро ба боло кашад ва дабир бад-ӯ маъруф шавад».

Дар ҳадиси Пайғамбар алайҳиссалом омадааст: «Зебоии суҳан ба кӯтоҳӣ ва ихтисор аст».

ҲИКОЯТ

Меғҷанд, ки дар рӯзгори Анӯшервони одил ду мард биёмаданд ва ба дари боргоҳи ӯ биистоданд. Яке бо овози баланд гуфт:

–Бад мақуну бад маяндеш, то бадат н-ояд пеш.

Ва дигаре гуфт:

–Некӣ куну нек андеш, то нек бинӣ беш.

Нӯшервон фармуд, то марди аввалро ҳазор динор оварданд ва бидоданд ва марди дувумро ду ҳазор динор доданд. Наздикону надимони Нӯшервон аз ӯ савол карданд, ки ҳарду ба як маънӣ суҳан карданд, чаро эшонро инъоми гуногун додӣ?

Гуфт:

–Ин ки инъоми бештар гирифт, зикри нек гуфт ва он дигар бадӣ гуфт. Ва ҳеч некӣ бештар аз дӯстии некон нест ва ҳеч бадӣ бадтар аз дӯстии бадон нест.

ҲИКОЯТ

Оварданд, ки шабе модаре аз фарзанди худ кўзаи об хост. Чун кўзаи об биёвард, модар дар хоб рафта буд. Фарзанд, бар пой истоду кўза то бомдод дар даст гирифта. Набояд, ки модар бедор шаваду ман ғоиб бошам. Бомдод кўза дар дасти ӯ аз сармо фусурда буд. Худои таоло ӯро давлати пайғамбарӣ дод.

Қитъа:

*Дон, ки чӣ гуфт Ҳақтаоло,
Он кун, ки ризои модар он аст.
Бо модари худ адаб нигоҳ дор,
Зеро ки ризои мо дар он аст.
Чаннат, ки сарои ҷовидонист,
Зери кафи пойи модарон аст.
Хоҳӣ, ки ризои Ҳақ, бичўйӣ,
Он кун, ки ризои модар он аст.*

Дар мавриди суханронӣ набояд калимаҳоро дароз кашада, фикр парокандаву ба таваккуфҳои барзиёд роҳ дода шавад. Баъзан зўр зада луғатҳоро шумурда, баён кардан номурағтабии фикрро ба вучуд меоварад ва қисмати зиёди афкор ва ҳофизаи шумо сарфи мурағтаб сохтани луғат ва ҷумлаву ибораҳо шуда, аз асли матлаб, ки баёни он вочибу муҳим аст, дур меравад. Чунин суханронӣ натиҷаи матлуб ва дилхоҳ намедиҳад. Гоҳе аз мавқеи бекорӣ, масалан, лаҳзаҳои роҳ рафтани пеш аз хоб ва амсоли он истифода намоед. Ва ҳатто дар ҷойҳои

хилват бо имову ишора ва бо садои нисбатан баланд нутқ кунед. Барои омӯхтани ҳунари суханварӣ зирак ва мушоҳидакор будан шарт аст. Сухангӯӣ ва тарзи гуфтори устодони санъатро омӯзед ва дақиққорона ба мушоҳида бигиред. Бисёр мавридҳо барои худ ҷойҳои хилват ихтиёр кунед ва бо садои баланд гап занед. Ҳар шахсе агар дар як шабонарӯз аққалан ду соатро ба машқи гуфтор сарф намояд, суханрони хуб хоҳад гашт. Огоҳ бошед, ки ҳангоме ба комёбиҳо ноил гардидед, худӣ шумо аз суханрониятон лаззати маънавӣ мегиред ва қаноатманд мешавед.

МАТН БАРОИ ҚИРОАТ:

*Бузург он касе, к-ӯ ба гуфтори рост,
Забонро биёросту кажжӣ нахост.*

*Чу бахшоиш орад ба хашм андарун,
Сари ростон хонадаш раҳнамун.*

*Ниҳад тахти хушнудӣ андар ҷаҳон,
Биёбад ба дод офарини меҳон.*

*Дили хеш агар дур дорӣ зи кин,
Меҳону кеҳонат кунанд офарин.*

*Ҳар он гоҳ, ки шуд подшо кажгӯӣ,
Зи кажжӣ шавад зуд пайкорҷӯӣ.*

*Суханро бибояд шунидан нахуст,
Чу доно бувад, посух оӣ дуруст.*

Чу донанда мардум бувад озвар,
Ҳама дониши ӯ наёяд ба бар.

Ҳар он гаҳ, ки доно бувад пуришитоб,
Чи дониш мар ӯро, чи дар шӯра об.

Тавонгар кучо сахт бошад ба чиз,
Фурӯмоятар шуд зи дарвеш низ.

Чу дарвешӣ нодон кунад бартарӣ,
Ба девонагӣ монад ин доварӣ.

Чу айби тани хеш донд касе,
Зи айби касон барнагӯяд басе.

Сутуни хирад бурдборӣ бувад,
Чу тезӣ кунӣ, тан ба хорӣ бувад.

Чу хурсанд гашти ба доди Худой,
Тавонгар шавӣ якдилу покрӣ.

Гар озода дорӣ танатро зи ранҷ,
Тани марди беоз беҳтар зи ганҷ.

Ҳама сарбасар дастӣ некӣ баред,
Чаҳони чаҳонро ба бад маспаред.

ЗАМИМАҲОИ ЗЕРИНРО ДАР ХОТИР НИГОҲ ДОРЕД:

–Суҳанронӣ бояд аз рӯйи нақшаи пешакӣ омода гардад.

–Барои таҳияи гуфтор наметавон як услубу шакли ягонро пешниҳод кард, ҳар кас бояд барои худ услуби муайян ва хосро пайдо намояд.

–Бояд ҳар як матлаб ва мақсадро вобаста ба мавзӯю мундариҷа қисмат намуд ва бар мизони ақл баркашид.

–Ҳақиқатро бояд гуфт ва ба дигарон талқин намуд.

–Барои ҳар як матлабе, ки мавриди гуфтор қарор мегирад, далелу исбот ва мушқилот пеш овар, то ки суҳанрониат хушқу сода ва берабт набошад.

–Ду мушқилотеро ба шунавандагон пешниҳод кунед. Ҳалли яке аз онҳо ки нуктаҳои ғалат дорад, ифшо намоед ва ҳалли дурусти онро бо далелу бурҳонҳои қотеъ баён кунед. Дар чунин маврид ақидаву андешаҳои шунавандагонро низ ба инобат гиред.

ҚИТЪАИ ЗЕРИНРО ҲИФЗ НАМОЕД:

*Зи гетӣ ду чиз аст ҷовиду бас,
Дигар ҳар чӣ бошад, намонад ба кас.
Суҳан гуфтани нагзу кирдори нек,*

*Бимонад чунин то цахон аст, рек¹,
Зи хуршеду аз обу аз боду хок
Нагардад табоҳ ному гуфтори пок.*

ҲИКОЯТ

Шофей шашсола буд, ки ба дабистон мерафт ва модараш зоҳиде буд аз бани Ҳошим, ки мардум амонат ба ӯ месупурданд.

Рӯзе ду кас омаданд ва ҷомадоне бо ӯ супурданд. Баъд аз соате яке аз он ду омад ва ҷомадон хост. Ба хӯйи хуш ба ӯ дод. Баъд аз чанде он дигаре омад ва ҷомадонро талабид.

Модари Шофей гуфт:

–Ба ёри ту додам.

Гуфт:

–Магар на қарор кардем, ки то ҳар ду ҳозир набошем, ҷомадонро боз надихӣ?

Гуфт:

–Бале.

Гуфт:

–Акнун чаро додӣ?

Модари Шофей малул шуд. Дар ин ҳангом Шофей даромад ва гуфт:

–Эй модар, чаро малул шудай?

Ҳол боз гуфт. Шофей гуфт:

---

¹. Рек – некбахт.

–Ҳеч бок нест, Муддаӣ кучост, то ҷавоб гӯям?
Муддаӣ гуфт: «Манам!»

Шофей гуфт:

–Ҷомадони ту барҷост. Бирав ва ёри худ биёвар ва
биситон!

Он мардро аҷаб омад ва рафт.

ТАҚВИЯТИ ҚУВВАИ ҲОФИЗА

Тақвияти қувваи ҳофиза ба омилҳои зайл робитаи зич дорад: суханронӣ бояд дар асоси нақшаи муайян сурат бигирад ва ин нақша пешакӣ танзим гардад, вагарна сухани гӯянда берабт ва хушку берӯҳ садо медиҳад. Дар чунин маврид ақидаву афкори гӯянда низ ба ҳам пайвандие надошта пароканда аст. Пас барои таҳияи гуфтор наметавонем як намуду қолаб ва шакли муайянеро пешниҳод намоем, чаро ки ҳар шахс бояд барои хеш услуби гуфтор ва баёни хосро доро бошад. Ҳатто баъзан як матлабро шахсони алоҳида ба тарзи гуногун баён мекунанд: яке пурҷозоба, хушгвор, марғубу дилнишин ва барангезандаи қимати ноқили, дигар бо лаҳни номатлуб ва ношево, сарду аз ҳассосият ори. Баъзе суханварони машҳур маслиҳати судманде пешниҳод намуданд, ки зимни гуфтор ёддошт нагӯед, зеро ин амал вақти гӯянда ва шунавандагонро барабас бурда, таъсиру ҳиссиёти суханрониро аз миён бардорад.

Қувваи ҳофиза дар фанни суханварӣ даҳолати том дорад. Фарде, ки қувваи ҳофизааш бисёр заиф аст, бехтар он аст, ки аз суханвар будан ва ба сахнаи театр

баромадан даст кашад. Масалан, дар сахнаи театр фурсате ва мавриде нест, ки аз рӯйи навишта ва ё шахси луқмадиҳанда (суфлёр) ҳарф занед. Суханвари ростин ва асил он аст, ки ҳамаи суханҳои нақши хешро ҳазм ва ҳаллу фасл карда бошад. Дар ин олами ҳунар боз рӯ меоварем ба маҳорат ва истеъдоди фитрии ҳунарманди варзида ва нотакрори тоҷик Маҳмуди Воҳид. Ӯ қулли рубоиеҳои Умари Хайёмро ба ду забон: тоҷикӣ ва русӣ азбар намуда, марбут ба мазмуну муҳтавои он намоишномаи монологие таҳия намуда ба сахна гузошт, ки бинандагонро дар ҳайрат гузошт. Сипас аксари ашъори Хоҷа Ҳофизро ҳифз намуда, таҳти унвони «Падарон ва фарзандон» намоишнома таҳия намуд, ки моҳияти бузурги тарбиявӣ ахлоқӣ дошт. Ин намоишномаҳо на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар Русия баҳои баландеро касб намуд ва номи Маҳмуди Воҳидро дар арсаи понздаҳ ҷумҳурии Иттиҳоди Шӯравӣ баланд бардошт. Ӯро ба дарёфи Ҳунарманди халқии Иттиҳоди Шӯравӣ пешниҳод намуда буданд, вале марги ғоҷивӣ ва ногаҳонӣ ҳама нақшаҳои эҷодии ҳунарпешаи бузургро барбод дод.

Қувваи ҳофиза барои суханвар на танҳо барои он зарур аст, ки битавонад суханро аз ёд бигӯяд ё бисарояд, балки дар тамоми давраи суханварӣ ба ӯ мадади гаронбаҳо менамояд. Яъне, суханвар ҳар қадар мутолиаи бештар ва захираи ҳифзаш зиёдтар бошад, суханофаринӣ ва суханпардозӣ бештар мекунад. Захираи фаровон аз афкор ва маъонӣ дар хотир доштан мояи аслии суханварист, ки суханвар агар барои таҳияи

гуфтор имкон дорад ва метавонад сарчашма ва маъхазҳои адабиёти ҷаҳониرو мавриди мутолиа қарор диҳад. Агар фурсати таҳия кам аст ва ё умуман, мавриде мешавад, ки таъҷилан бояд гӯяд, он гоҳ танҳо захираи хотир метавонад мададгори ӯ гардад. Захираи ҳифзи ва зеҳнии суханвар дар чунин маврид иборат аз андешаҳои бузургон, санадҳо, амсолу ҳикоёт ва ашъору дигар навъҳои лозимияти суханофаринӣ ва суханпардозиро ба кор хоҳад гирифт. Сухане, ки бе роҳу равиш ва рабт гуфта шавад, албатта, писандида нест. Суханвари варзида дар ҳамаи мавзӯҳои суханварӣ қаблан мутолиаи комил карда ва захираи хотираашро аз маъонӣ ва ҳифзи маводи зарурӣ анбошта, ғани мегардонад. Пас суханвар бояд ҳофизаи саршор дошта бошад ва ҳофизаро ба варзишу қувват ҳам метавон дод, ки аз кӯдакӣ ва наврасӣ ҳамеша ба ҳифз кардани ашъор ва ибораҳои фасеҳ ва ҳар навъ матлаби қобили ҳифз карданӣ бипардозад. Он омилҳои асосие, ки ба ҳофизаи шахс мадад мерасонад, диққат кардан ва тавачҷуҳи хотирро барангехтан аст. Ашхосе, ки матлаби тааммул ва мутолиа ва диққат накунад ва ҳавоси хешро бар он ҷамъ насозад, наметавонад ба хотир нигоҳ дорад. Агар суханвар гуфторро қаблан навишта аст, бояд аввал як ё чанд бор аз оғоз то анҷом хонад. Сониян, тадриҷан ва пора-пора ҳифз кунад ва дар ин мавқеъ ҳофизаро хаста набояд кард ва ором бояд пеш рафт. Ва агар гуфтор нанавишта ва фақат дар зеҳн таҳия кардааст, беҳтарин роҳ барои ин ки ба хотир гирифта шавад, ин аст, ки ба афкор ва маъонӣ риштаи пайвастагии табиъии мантиқӣ

бидихад, ки ҳар гоҳ афкор ба дурустӣ ба ҳам пайваста буда, мушавваш набошад. Шахсоне, ки ҳофизаи саршор надоранд, барои ёд овардани матлаб аломатҳо, ибораҳову ифодаҳои хос, нишонаҳо ва зикрҳо ихтиёр мекунанд. Албатта, дар ин боб ҳар кас роҳу равиши хушу шеваи муносиби худро дорад ва ин шева ба таҷриба ба даст меояд. Бояд сухан чунон бо лаҳну шевае гуфта шавад, ки монанди суҳбат кардан бошад ва табиӣ ба назар ояд.

Бинобар ин, баҳри пурқувват намудани қувваи ҳофиза омилҳои зеринро ба инобат гирифтани лозим аст:

1. Дарки матлаб. Манзур аз дарки матлаб ин аст, ки матолиби мавриди назаратонро ба ҳофизаи худ воғузошта, онро тариқи комил ва муассир бифаҳмед ва барои ба даст овардани ин натиҷа тафаккури хешро комилан ба он матлаб мутаваҷҷеҳ созед.

Барои ин ки як матлаб таъкидан дар шунаванда муассир воқеъ гардад, набояд танҳо ба зикри як ё ду мисол қонеъ шуд. Балки бояд ҳар чӣ мумкин аст бо зикри мисолҳо ва далелҳои мухталиф онро барои шунавандагон возеҳтар намуд, то ба тадриҷ ин матлаб дар майнаи онҳо нуфуз намояд ва чузъи ҷудонашавандаи фикрашон шавад. Мисолҳо бояд бисёр ҷолиб бошанд ва ҳаётӣ низ. Масалан, ҳунарманде рӯйи сахна оид ба сӯхторе ҳарф мезад ва оқибатҳои онро чунин шарҳ меод: «Биноҳое, ки дар сӯхтор оташ гирифтанд, он қадар бешумор буданд, ки агар онҳоро паҳлуи ҳам қарор меоданд, аз Нью-Йорк то Чикаго

идома пайдо мекард. Ашхосе, ки дар ин сӯхтор нобуд гардиданд, агар дар як хат ба фосилаи метр меистоданд, дарозии сафи онҳо ду баробари фосилаи байни Чикаго ва Бруклин мешуд».

Ҳоло даҳ сол аз ин суханронӣ мегузарад. Ман тамоми ададҳоеро, ки нотик зикр кард, фаромӯш кардам, вале мумкин нест ҳеҷ вақт муқоисаҳоеро, ки бо фосилаи шаҳрҳо намуд, фаромӯш кунам. Сабабаш ин аст, ки он чи инсон ба гӯши худ мешунавад, зуд фаромӯш мекунад, вале вақте онро бо як чизи мушаххасе муқоиса ва муҷассам менамояд, ба зудӣ аз хотирҳо зудуда нахоҳад шуд. Овардани мисол ва далел аз ашхос ва мақомот ба шарте боварибахш мегардад, ки матлаб қатъӣ бошад.

2. Такрор. Ҳама чизи ба ҳофиза тааллуқдошта такрор пазирад, вагарна дар андаке муддат ба дасти фаромӯшӣ равад. Бинобар ин, маводи ҳифз намуда бояд дар мавридҳои лозима ва фориг аз омӯзиш такрор ёбад ва тақвият гирад.

3. Пайдарҳамии фикр. Чӣ тавре ки дар боло гуфта гузаштем, ақида ва афкори ба нақша овардашуда бояд ба танзим оварда шавад ва он аз рӯйи нақшаи муайяне сурат бигирад.

Мусалламан, рӯйи мавзӯе панҷ дақиқа комилан чамъ намудани ҳавос аз якрӯза мутолиаи сатҳӣ бештар манфиат дорад. Чунончи, агар се нафарро дар як вақт ба рафиқи худ муаррифӣ кунед ва пас аз чанд дақиқа исми онҳоро бипурсед, эҳтимоли қавӣ меравад, ки номи яке аз онҳо ба фаромӯшӣ рафтааст. Сабаби аслии ин аст, ки

вай дар он мавқеъ диққат накардааст. Хуб аст, ки барои илоҷи он дубора номи шахси навдидаатонро аз худаш бипурсед. Ҳатто аз ӯ тақозо кунед, ки ӯ номи худро ҳиҷча карда, талаффуз намояд. Ин амали нек ду фоида дорад. Аввал ин ки ӯро аз худ мамнун мекунад, дувум ин ки ҳатман номаш дар хотир нақш хоҳад баст.

Пайдарҳамии афкор севамин қонуни табиӣ хофиза аст. Фарз кунед, муддате чанд дақиқа қабл аз суханронӣ соқит бинишинед. Пас аз он якбора бо лаҳни омирона ба шумо бигӯянд: «Ба хотир биёвар!» Мусалламан, дар натиҷаи шунидани ин амр чизе ба хотири шумо намеояд ва хоҳед пурсид: «Чиро ба хотир биёварам?» Ва то фикри шуморо мутаваҷҷеҳи чизе накунад, фикри шумо он чизро ба хотир нахоҳад овард.

Пайдарҳамии афкор аз он иборат аст, ки аз як калима ё чизи дигар ба ёди калима ё чизи дигар бишаванд. Мусаллам аст, ки бидуни ба хотир овардани аввалӣ, дувумӣ муяссар нест. Бинобар ин, барои ин ки матлабро битавонед ба хотир биёваред, бояд саъй кунед онро ба чизи дигаре, ки ба хотир оварданаш содатар аст, марбут кунед, то ба василаи дувумӣ дар мавқеъҳои зарурӣ дувумӣ ба ёдатон ояд.

Барои он ки битавонед алоқамандии воқеа ва ҳодисаҳоро дар гуфтори хеш ҷой диҳед, мумкин аст, ба саволҳои зерин ҷавоб омода созед:

–Чаро ин мавзӯ ин тавр аст?

– Омилҳои асосии интиҳоби мавзӯ дар чист?

–Аз ин гуфтор чӣ баҳрае ба шунаванда мерасад?

Саъю кӯшиш кунед, номи шахси лозимиро бо мушаххасоти зоҳирии ӯ аз қабилӣ шақл, сурат ва либос ва тарзи рафтор ва баёнаш марбут созед, то ба ин васила ҳар вақт хоҳед, онро ба хотир оварда битавонед.

Шояд бо шумо бисёр воқеъ шуда бошад, ки ба шахсе ошно шудаед.

Ва чун дафъаи дигар бо ӯ мулоқот мекунад, шуғлашро ба хотир дореду исмашро фаромӯш кардед.

Бехтарин роҳи ҳифз кардани таърих ин аст, ки онро бо як таърихи муҳим ва асосӣ мувофиқ созед. Масалан, агар соли таваллуди шумо 1947 бошад ва хоҳед, ки номи шахси дигарро, ки соли таваллудаш 1950 аст, ҳифз кунед ва ба хотир гиред, ки ин шахс се сол баъд аз шумо таваллуд шудааст.

Профессор Карл Сишор навиштааст, ки як одам фақат аз даҳ дарсади қувваи ҳофизаи худ истифода мекунад ва навад дарсади дигарро бинобар риоя накардани қонунҳои табиӣ барбод медиҳад. Шайх Саъдӣ дар ин боб барҳақ фармуда:

*Ҳосили умр талаф кардаву айём ба лағв,
Гузарида ба ҷуз ҳайфу пушаймонӣ нест...*

Қонунҳои табиӣ иборатанд аз дарки комили матлаб, машқ ва пайдарҳамии афкор. Барои дарки комили матлаб бояд:

а) ҳавосро комилан рӯйи матлаб мутамарказ намоед:

б) коре кунед, ки матлабе, ки ҳифз кардан мехоҳед, комилан ё бештар аз роҳи ҳавоси панҷгона дар шумо муассир воқеъ гардад.

в) махсусан саъй намоед, ки ҳатман бо роҳи чашм матлабро дарк кунед.

Қонуни дувуми ҳофиза машқ ва такрор аст. Барои иҷрои ин қонун ду нуқтаи зеринро риоя кунед:

а) ба ҷойи ин ки як бор нишаста матлаби зиёдеро ҳонда, онро ҳамон рӯз ҳифз намоед, ин амалро чанд рӯз анҷом диҳед, то рӯйи ҳам рафта бо сарфи ками вақт матлабро бехтар ҳифз намоед ва хаста нашавед.

б) пас аз он ки матлаbero ҳифз кунед, шумо дар давоми ҳашт соати аввал он қадари онро фаромӯш хоҳед кард, чӣ қадаре ки дар сӣ рӯзи баъд аз хотиратон хоҳад рафт. Бинобар ин, бевосита пеш аз оғози суханронӣ гуфтори хешро бихонед ва ба хотир бигиред.

Қонуни сеवуми табиӣ ҳофиза пайдарҳамии афкор аст. Танҳо роҳе, ки чизеро ба ёд биёваред, ин аст, ки он чиз ба василаи як фикри дигар ба хотири инсон муаррифӣ ва ёдоварӣ гардад. Бо мақсади он ки як матлабро ба матлаби дигар алоқаманд сохта битавонед, пурсишҳои зеринро роҷеъ ба он аз худ бикунед:

– Чаро матлаб ин тавр аст? Дар қучо ин матлаб ин тавр аст? Кадом вақт ин матлаб ин тавр аст?

Линколн дар ҷавонӣ ба мактаби деҳае дохил шуд, ки хеле фақирона буд. Ҳатто ба ҷойи шиша ба тирезаҳо коғаз часпонида буданд. Дар ин мактаб фақат як китоб вучуд дошт, ки омӯзгор онро бо овози баланд мехонд ва шогирдон такрор мекарданд. Линколн аз ин услуби кор

панд гирифт ва ҳамеша ҳар чизро, ки мехост ҳифз шавад, баланд мехонд. Сабабаш дар он аст, ки зимни оҳиста хондан ба матн танҳо василаи чашм мутаваҷҷеҳ мегардад. Агар онро баланд бихонад, аз як тараф аз роҳи чашм матлабро фаҳмад, аз тарафи дигар, тариқи шунавоӣ матлаб вориди мағз мешавад. Агар инсон шомили он бошад, ки бе чашму гӯш, ҳиссиёт, ломиса, зоиқа ва шомиа ҳам таҳти таъсири матлабе, ки мехоҳед ҳифз кунед, воқеъ шавад, қатъан натиҷаи беҳтаре ба даст хоҳад овард.

Дар як масали чинӣ гуфта шудааст: «Як дидан аз ҳазор шунидан муассир аст», ё ин ки ҳарфи мардумист, ки «Шунидан кай бувад монанди дидан». Шояд суоле пеш ояд, ки ҳарфи гуфтаро чӣ хел мебинед? Ҳалли он танҳо бо роҳи навишт муяссар хоҳад гашт. Барои ҳифз намудани як калимаи басо зарур номи шахс, рақами телефон ва ё амсоли он аввал ба навиштаи он назар кунед, сипас чашро пӯшида саъй намоед, ки онро дар фазо бо хатҳои барҷаста мучҷасам кунед. Ин беҳтарин услуб аст. Зимни суханронӣ низ чунин бояд кард: чанд калимаи аввали баромадро рӯйи қоғазе ёддошт карда, дар мавқеи суханронӣ бо худ дошта бошед. Мо на ҳамеша қувваи ҳифз намудани худро самаранок истифода мебарем. Яке аз бузурғтарин ва қадимтарин донишгоҳҳои дунё Ал-Азҳари Қоҳира аст, бисту як ҳазор шогирди мусалмон таҳсил менамояд. Ҳамаи шогирдон ғангоми дохилшавӣ ба ин донишгоҳ бояд китоби муқаддаси Қуръони маҷидро дар се рӯз аз ҳифз бихонанд. Ва ҳамчунин дар Чин лаҳзаи дохилшавии

шогирдон ба мадраса китобҳои диниро аз ёд суол мекунанд. Бешубҳа, аксари ин шогирдон дорои истеъдод ва ҳофизаи қавӣ ҳастанд ва дар чунин санчишҳо муваффақ мешаванд. Дар ин маврид Ҳоҷа Ҳофиз ишорае дорад:

Ишқат расад ба фарёд, ар худ ба сони Ҳофиз.

Қуръон зи бар бихонӣ дар чордаҳ ривоят.

Сирри чунин муваффақият танҳо дар риоя намудани дувумин қонуни табиӣ барои ҳофиза, яъне машқ ва такрор аст ва шумо ҳам метавонед аз ҳамин қонун барои ҳифз шудани ҳар чиз, ҳатто масоили мушкил истифода намоед. Бештар луғат ҳифз кунед, саъй намоед, онро дар мавридҳои муайян ва созгор, дар суҳбати ёрон истифода баред. Алҳақ, ҳар амале, ки такрор ва тамрин шавад, тадриҷан дар майна ҷойгир гардад.

Такрор ва машқ дар сурате манфиатбахш аст, ки бо тартиб ва саҳеҳ иҷро гардад. Масалан, агар нишаста, чанд дақиқа матнеро, ки мехоҳед ҳифз намоед, қироат кунед, то он дараҷа, ки мазмун ва мантиқи он фаҳмо гардад, он гоҳ, натиҷаи дилхоҳ ҳосил хоҳед кард. Аввал қисман ва сипас дар шакли яклухт бештар ва зудтар ҳифз мегардад.

Қувваи ҳофиза ба ду омили асосӣ саҳт марбут аст:

–Дар вақти машқи ҳамаҷуза фаҳмиши ботинӣ табиатан он маводеро, ки рӯзи аввал мутолиа шуда буд, дар худ нигоҳ медорад.

–Майнаи инсон қобилияти муқтадире дорад. Он маводеро, ки имрӯз ба кулӣ ҳифз намуд, фардо бе ягон хастагӣ ба қабули маводи навин ҳамеша омода аст. Танҳо шогирдони зираку оқил қудрате доранд, ки имкониятҳои худро самаранок истифода намоянд. Масалан, тарҷумони китоби машҳури «Ҳазору як шаб» ба забони англисӣ Ричард Бертон ба 27 забони гуногун озодона ҳарф мезад.

Бинобар ин, дар хотир бояд дошт, ки нотик, ҳар қадар дар суҳандонӣ варзида бошад ҳам, набояд таҳияи гуфтори худро барои рӯзу мавриди суҳанронӣ мавқуф бигзорад.

Равоншиносони сершуморе равшан кардаанд, ки инсон пас аз ҳифз намудани маводе бо гузашти ҳашт соат онро фаромӯш хоҳад намуд.

Алишер Навоӣ дар «Маҷолис-ун-нафоис» ном тазкираи худ дар бораи Мавлоно Ҳилолӣ чунин менависад: *«Қувваи ҳофизааш хеле хуб мебошад. Мегӯянд, ки аксари абёти хамсатайнро аз ёд медонад. (яъне, «Хамса»-и Низомӣ ва «Хамса»-и Хусрави Деҳлавӣ). Хоҳиши таҳсил дорад. Умед аст, ки тавфиқ меёбад».*

Устод Садриддин Айни дар «Ёддоштҳо»-яш чунин навишта: *«Падарам як сол пеш аз вафоташ хост, ки маро Бухоро бурда шаҳрро тамошо диҳад ва ман чанд рӯз дар пеши акаам монда ба истиқомати мадраса омӯхта шавам, то ки соли оянда барои хондан аз аввали таҳсил ба шаҳр равам. Бо ин ният, ӯ дар яке аз рӯзҳои зимистон ба хар савор шуда, маро ба қафои худ савор карда ба роҳ баромад. Чун мо аз Ялангӣ ном манзил, ки*

дар байни Вобканд ва шаҳри Бухорост, гузаштем, хар ба канори роҳ баромада дар зери як дарахти бед истод. Падар харро бо чўбзании бисёр ба роҳ даровард ва ба ман гуфт. Соли гузашта баҳорон вақте ки ба шаҳр мерафтам, ба зери ҳамин дарахти бед фурумада худ нон хўрда ва харро дам дода будам. Аз миёна қариб як сол гузашта бошад ҳам, хар ҳанўз он воқеаро аз ёд набаровардааст ва мехоҳад, ки боз дар ҳамон ҷо вайро дам диҳам. Бинобар ин аз он ҷо гузаштан нахост. Падар баъд аз дақиқае хомўш мондан боз ба гап даромад. – Хар аз одаме, ки чизҳои дида ва шунидаашро аз ёд мебарорад, беҳтар аст. Диққат кун, ки ҳеч чизро аз ёд фаромўш накуни!

Падарам бо ин, таълими дар боло нақл кардашуда сухани худро бо як мисоли бисёр соддаи авомона таъкид ва зернишин карда буд. Ман минбъд ҳар чизе, ки мешунидам, мехондам ва медидам, ҳеч гоҳ аз лавҳи хотирам фаромўш намекардам».

Бинобар ин, қабл аз ба паси минбар рафтан як маротиба нутқи худро мутолиа намуда, ба лавҳи хотир овардан самараи нек хоҳад бахшид. Инак, поре аз панди Шайх Саъдӣ барои ҳифз пешкаш мегардад:

*Шунидам, ки фармондеҳи додгар,
Қабо дошти ҳар ду рӯй остар.*

*Яке гуфташ: «Эй Хусрави некрўз,
Зи дебои чинӣ қабое бидўз!»*

*Бигуфт: «Ин қадар сабру осоиш аст,
В-аз ин бигзарӣ, зебу ороиш аст.*

*На аз баҳри он меситонам хироч,
Ки зинат кунам бар худу тахту тоҷ.*

*Чу ҳамчун занон ҳулла дар тан кунам,
Ба мардӣ куҷо дафъи душман кунам?
Маро ҳам зи сад гуна озу ҳавост,
Валекин хазина на танҳо марост.*

*Хазоин пур аз баҳри лашкар бувад,
На аз баҳри озину зевар бувад».*

АСРОРИ СУХАНРОНӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ОН

*Ҳар кӣ дасташ бар забон сабқат кунад, мард аст, мард,
В-арна ҳар ноқис ҷавонмард аст, дар майдони лоф.*

Соиби Табрезӣ

Яке аз омилҳои асосии суханронии хубу гуворо «майл доштан ба суханронӣ ва хуб ҳарф задан аст». Ин санъат низ василаи бештар омӯхтан ва майлу рағбат доштан ба калом бадеист. Бинобар ин, агар бо майл ва рағбати том барои омӯхтани ҳунари волои суханронӣ кӯшиш намоед, ягон монеае садди роҳатон нахоҳад гашт. Фаразан, ҳарчанд бештар омӯзеду вале дониши омӯхтаву захира намудаи хешро дар амалия насанҷед,

он дониш низ тадричан аз лавҳи хотир ба дасти фаромӯшӣ хоҳад рафт ва маҷбур мешавад, ки он нуктаро аз нав такрор намоед. Ба қавли Мавлоно Ҳилолӣ:

*Илмат ба амал чу ёр гардад,
Қадри ту яке ҳазор гардад.*

Барои рафъ ва бартараф кардани чунин мушкилот ва тақвияти хотира, ноил гардидан ба ҳунари суханварӣ вочиб аст, ки дар ҷамъомадҳо, маҳфилҳо ва шабнишиниҳо, конфронсҳо ва машғулиятҳои амалӣ бомаврид баромад намуда, сухан гуфтан зарур аст. Ин суханрониҳо боз аз он ҷиҳат манфиатбахш аст, ки тарсу ҳаросро аз шумо дур менамояд ва ғайрату матонат ва қудрати хуби суханварӣ насибатон хоҳад гашт. Тасаввур намоед, ки дар дасти шумо баландгӯяк додаанд, то баҳшида ба ягон ҷашн ё рӯзи мубораке ҳарф бизанед. Бешубҳа, саросема мешавад, хешро ноҳинҷор ҳис мекунед, он ақидаву андешае, ки қаблан ба он омода гардидаед, аз лавҳи хотир фаромӯш мекунед. Ҳиссиёту ҳаяҷон вучуди шуморо фаро мегирад. Чаро ин тавр аст?

Сабаби асосӣ дар он аст, ки шумо дар ҷамъомадҳо, маҳфилҳо, шабнишиниҳо чун як шунавандаи одӣ иштирок меварзед. Ҳол он ки дар мактаб имкониятҳо ба сифати фаровон аст. Чунин ҳолатро суханварон «тарс аз микрофон» мегӯянд. Ҳатто нагӯянд, ки анқариб ҳар рӯз дар назди дастгоҳҳои садо ва симо нишаста, ҳарф мезананд, сари ҳар дафъа аз баландгӯяк ҳарос доранд.

Бинобар ин, қаблан омодагӣ мебинанд, машқу такрор мекунанд, эҳтиёткорона ва бомулоҳиза ҳарф мезананд. Барандагони касбӣ низ саъй менамоянд, ки ором бошанду ҳиссиёту ҳаяҷони хешро ба оромӣ ва ботамкинӣ нишонанд. Чунин ҳолатро имкон доред ба мушоҳида бигиред: барандаи ягон намоиши симо дар оғоз бо изтиробу ҳаяҷон сухан мекунад ва батадрич далерӣ ва дар худ чуръатнокии бештаре ҳосил намуда, дар хотима оромона ва ботамкин ҳарф мезанад. Баъзе аз барандагони навомӯз аз оғоз то анҷом бо ҳиссиёту изтироб ва таҳлука суханронӣ мекунанд, ки дар натиҷа суханронии онон берабту бетартибона аст. Суханвар ҳар қадар қаблан омодагӣ бинаду машқу такрор намояд, ҳамон қадар андешаву афкори хешро бурро, фасеҳ ба бинандагон ё шунавандагон расонида метавонад. Баёни сухан ба ҳиссиёту ҳаяҷон ва ба қалбу дарку эҳсос марбут аст. Дар боби қудрати сухан шоири шаҳири тоҷик Муъмин Қаноат хуб навишта:

*Суханро вазну тамкини замин бояд,
Суханро қудрати ҷонофарин бояд.
Дили сарбозу мисли ту камин бояд,
Замини ман, ки дастони туро хонад...*

*Суханро сеҳри мурдан, зинда гардидан,
Хазон дидан, баҳорон боз сабзидан.
Чу дарё дар муҳити хеш гунҷидан,
Бувад лозим, ки авсофи туро гӯяд.*

*Суханро талхии ашки дили модар,
Ва ширинии ёди бўсаи дилбар.
Барои навкамону навҷавон аскар,
Ҳамебояд, ки асрори туро хонад.*

*Сухан бояд роҳи тақдирро гирад,
Дуои модарони пирро гирад.
Ки бо ҳикмат дами шамшерро гирад,
Ба нимовоз эъҷози туро гӯяд.*

*Зимистон тухми гул бар хок мерезад,
Баҳорон мавҷи гул аз хок мехезад.
Чу тухми одамӣ резад, намерӯяд,
Ки рози хештан гӯяд.*

Яке аз шартҳои суханронӣ парҳез аз асабият аст. Шахс бояд ба он кӯшад, ки зимни суханронӣ оромона ва ботамкин ҳарф занад. Дар байни омма сухан кардан бад-он монад, ки кас дар майдони набард қувваозмоӣ мекунад. Дар чунин мавридҳо нотик ба ду ҳолат гирифтор аст. Нахуст, аз уҳдаи суханронӣ баромада натавониста, дар назари анчуман мулзам ва музтар гардад, ки худ бештар хичолат кашад ва асабонӣ шавад. Сониян, бо маҳорати хуби суханронӣ ҳусни таваҷҷуҳи атрофиёро ба хеш ҷалб намояд. Дар чунин маврид ӯ ба ҳама ғолиб омада бошад ва ҷумлагонро ба тасхир оварда. Ин амал ба осонӣ ба ҳар кас муяссар нахоҳад гашт. Баҳри ба ин санъату ҳунар ноил гардидан, дар баробари суханронӣ овози хуб низ дар баёни матлаб

нотикро дастболо гардонад ва тири ў ба ҳадаф расад, ки аҳли ҷомеа ба лутфи ў мубтало гардад ва боз ба шунидани лаҳни баёни ў муштоқ бошад ва ба ў аҳсан хонад. Фирдавсӣ хуб фармуда:

Қазо гуфт: «Гиру» қадар гуфт: «Дех!»

Фалак гуфт: «Аҳсан», малак гуфт: «Зех!»

ҲИКОЯТЕ АЗ «ГУЛИСТОН»-И САЪДӢ

Нохушовозе ба бонги баланд Қуръон мехонд. Соҳибдиле аз назди вай мегузашт, гуфт:

– Туро мушоҳира чанд аст?

Гуфт:

– Ҳеч.

– Пас, ба худат чаро ин қадар азоб медиҳӣ?

Гуфт:

– Аз баҳри Худо мехонам.

Гуфт:

Аз баҳри Худо махон!

***

Ё дар ҳикояти дигар низ доштани овози хуб ва марғубу дилнишин ба кас чӣ гуна ҳаловат мебахшаду овози нофорам, дурушт сабаби нафрату нафрин ва ситезаи мардум мегардад, чунин оварда шудааст:

Яке дар масҷиди Султон Санҷари Салҷуқӣ барои савоб бонги намоз (азон) мегуфт, ба тарзе ки шунавандагон аз ў нафрат мекарданд. Соҳиби масҷид амире буд одил ва нексират. Намехост, ки муаззин дилозурда гардад.

Гуфт:

– Эй чавонмард, ин масҷид муаззинони қадим дорад. Ҳар якеро панҷ динор мураттаб доштаам. Туро даҳ динор медиҳам, то ҷойи дигар рави. Бар ин қавл иттифоқ карданд ва бирафт.

Пас аз муддате дар гузаре пеши амир боз омад ва гуфт:

– Эй Худованд, бар ман ҳайф кардӣ, ки ба даҳ динорам аз он буқъа (масҷид) бадар кардӣ. Он ҷо ки рафтаам, бист динор медиҳанд, то ба ҷойи дигар равам, қабул намекунам.

Амир аз ханда беҳуд гашт ва гуфт:

–Зинҳор наситон, ки ба панҷоҳ динор розӣ мегарданд

Байт:

*Ба теша кас нахарошад зи рӯйи хоро гил,
Чунон ки бонги дурушти ту мехарошад дил.*

Дар санъати сухан ва суханварӣ табиист, ки на ҳар хонанда зуд ба мақсад мерасад. Баъзеҳо камистеъдотгаранд, баъзеҳо қобилияти хуби фитрӣ доранд. Вале дар ҳар ҳолат дер ё зуд метавонанд бо саъйи комил истеъдодро дар хеш ба вучуд оваранд. Яке аз сабабҳои пайдо шудани тарсу ҳарос дар суханварӣ надонистан аст. Надонистан бошад аз набудани тачриба аст. Надоштани тачриба натиҷаи мустақилона машқ накардан аст. Агар инсон дар ягон пеша ба тачрибаи кофӣ молик бошад, аз оғоз ба он пардозад, аз он намеҳаросад ва бо камоли майлу рағбат ва муҳаббати

беандоза ба он шуғл меварзад. Ва баръакс, ў таҷриба наандўхта бошад, тарс ба ў ҳамлавар мешавад ва фавран мисли қатраи шабнам дар тобиши хуршед нопадид мегардад. Бузургон дар ин боб басо каломи ибратбахш аз таҷрибаи рўзгори мардумӣ пешкаш кардаанд. Инак, ҳикояте аз китоби «Ғулистон»-и Шайх Саъдӣ мавриди таҳлилу муҳокима мегардад:

Подшоҳе бо ғуломи аҷамӣ дар киштӣ нишаст. Ғулом ҳаргиз дарё надида буд ва меҳнати киштӣ наозмуда.

Гиряву зорӣ оғоз кард ва ларза бар андомаш афтод. Чандон ки мулотифат кардад, ором нагирифт. Айши малик аз ў мунағғас шуд. Чорае надонистанд. Ҳакиме дар он киштӣ буд, ба малик гуфт:

– Агар фармон диҳӣ, ман ўро тариқе хомўш гардонам.

Подшоҳ гуфт:

– Ғояти лутфу қарам бошад.

Ҳақим фармуд, то ғуломро ба дарё андохтанд. Боре чанд ғўтта хурд. Аз он пас мўяшро гирифтанду пеши киштӣ овардад. Ғулом бо ҳар ду даст дар суккони киштӣ овехт. Чун баромад, ба ғўшае биншаст ва ором ёфт.

Малик ҳайрон шуд ва пурсид:

– Дар ин чӣ ҳикмат буд?

Ҳақим гуфт:

– Аввал меҳнати ғарқ шуданро начашида буд ва қадри саломатӣ дар киштиро намедонист. Қадри офият касе донад, ки ба мусибате гирифторм ояд.

ШАЙХ АТТОРИ НИШОПУРӢ

ДАР БАЁНИ ОДОБИ ХИДМАТ

*Чун ятимеро касе гирён кунад,
Молик андар дӯзаҳаш бирён кунад.*

*Чун шавад гирён ятима ногаҳон,
Арши ҳақ бар ҷунбиш ояд он замон,*

*Он ки хандонад яtimi хастаро,
Боз ёбад ҷаннати дарбастаро.*

*Ҳар ки асрорат кунад фош, эй писар,
Аз ҷунин кас дур мебош, эй писар.*

*Бо заифон гар ту бахшой равост,
К-ин зи сиратҳои хуби анбиёст.*

Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки барои донишани фанни шиноварӣ одам бояд худро ба об андозад. Донишани каломӣ бадеъ низ ҷунин аст. Касе, ки мехоҳад нотиқи хубе шавад, бояд амалан вориди ин коргардида, машқ намояд. Суханронӣ вобаста ба мавзӯҳо мухталиф сурат мегирад. Лаҳну оҳанги гуфтор низ мавриди баён ба ҳар ранг аст. Масалан, шумо супориш мегиред, ки таъҷилан дар боби ҳурмати падару модар ва пос доштани эҳтиром мухтасар ҳарф занед, ба шумо

лозим меояд, ки фавран ба хотир биёред, ки дар ин боб аз бузургон чиро омӯхтаеду ҳифзаш кардед. Дар ин маврид ҳикояте аз «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ ба шумо мадад мерасонад:

ҲИКОЯТ

Рӯзе ба ғуруру чаҳли чавонӣ бонг бар модар задам. Дилозурда ба кунҷе нишаст ва гирён ҳамегуфт:

–Магар хурдиатро фаромӯш кардӣ, ки дурушті мекунӣ?

Қитъа:

*Чӣ хуш гуфт золе ба фарзанди хеш,
Чу дидаш палангафкану пилтан:*

*«Гар аз аҳди хурдит ёд омадӣ,
Ки бечора будӣ дар оғӯши ман,
Накардӣ дар ин рӯз бар ман ҷафо,
Ки ту шермардию ман пирзан».*

Ҳамин зайл ҳикояҳои мухтасар ва муфид дар гуфтори шумо чавҳар асту барои баёни матлаб кушоиш бахшад ва ғояти лутфу карам бошад.

Ба ҳамин минвол гуфторхоро дар синф гузаронидан бомақсад ва муфид мебуд. Сараввал мавзӯеро, ки дар бораи он маълумоти кофӣ доред, интихоб намуда, як барномаеро, ки тахмин панҷ дақиқаро дар бар мегирад, таҳия намоед. Сипас бо барномаи мураттабсохтаи хеш дар назди ҳамсабақон

суханронӣ кунед. Зимни суханронӣ ба он бикӯшед, ки роҳу усулҳои баёни махсуси худро дошта бошед. Бо овардани иқтибос, хониши шеър ё ҳикояи мухтасаре аз бузургон, чамъбасту худосаи мухтасари амиқу ибратбахши фикру андешаи худ нишастагонро хушнуд гардонед ва ҳусни тавачҷуҳи онҳо ба шумо бештар нигаронида мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШТОТ:

–Оё истеъдод ё санъати суханварӣ азалию модарзодист?

–Қадам шахс метавонад, ки дар муддати кӯтоҳе суханвари хуб гардад?

–Барои ҳунари суханрониро соҳиб гардидан қадам шартҳоро доништан ва риоя намудан лозим аст?

–Баҳри парҳез кардан аз изтиробу ҳаяҷон ва тарсу ҳарос дар вақти суханронӣ чӣ бояд кард?

–Омилҳои асосии суҳандонӣ ва баёни каломи фасеҳ қадамҳоянд?

–Дар боби ягон мавзӯӣ барномаи ҳешро мустақилона мурағаб созад?

Ин замимаҳоро дар лавҳаи хотир нигоҳ доред:

–Суҳанронӣ истеъдоди махсусро тақозо надорад, ки гуё табиат танҳо ба фардони алоҳида ато фармуда бошад дигарон аз он маҳрум бошанд. Балки он низ

мисли дигар пешахову касбҳо самараи омӯхтан ва машқу такрор аст.

–Бисёр касоне, ки майли хунари суҳандониро дар худ мепарваранд, зимни суҳанронӣ қобилият ва ҷасорат пайдо мекунанд, ки матолиби беҳтар ва ҷолибтаре бигӯянд. Чаро ки ҳамнишинӣ бо аҳли донишу фарҳанг ва хосса дар анҷуман касро ба таҳрик оварад ва баҳри баёни матлаб илҳом бахшад. Чунон ки ин маънӣ дар осори Шайх Саъдӣ басо хуб омада:

*Гили хушбӯй дар ҳаммом рӯзе,
Расид аз дасти маҳбубе ба дастам.*

*Бад-ӯ гуфтам, ки мушкӣ ё абирӣ?
Ки аз бӯйи диловези ту мастам.*

*Бигуфто: Ман гили ночиз будам,
Валекин муддате бо гул нишастам.*

*Камоли ҳамнишин бар ман асар кард,
В-агарна ман ҳамон хокам, ки ҳастам.*

1. Ҳиссиёту ҳаяҷон ва тарсу ҳарос зимни нутқ кардан дар оғоз ба ҳама хос буда, дарди ҳамагонист. Аз он набояд ноумед ва музтариб гардид, зеро ин одатҳо тадриҷан аз байн мераванд.

2. Агар хоҳед, ки нотиқи хубе шавед, чор нуктаи зеринро дар мадди назар нигоҳ доред:

а) Бо майл ва рағбат ба омӯхтан ва ҳарф задан машғул шавед, манфиати он дар афзалиятнокии чидду чаҳди шумост.

Пешравӣ ва пешсафии шумо ба майлу хоҳишатон вобастагӣ дорад;

б) Қаблан нутқи худро хуб тайёр кунед, зеро дар сурате бо гуфтори хеш эътимод хоҳед кард, ки матлаби гуфтаниро хуб бидонед;

в) Ҳангоми нутқ кардан бо чуръат рафтор кунед ва ҳарф бизанед, ки аз он ғайрати шумо афзун гардаду нерӯ физояд;

г) Муҳимтарин воситаи ғалаба бар тарсу воҳима машку такрор аст. Тарсу воҳима натиҷаи надонистан аст. Надонистан бошад, натиҷаи надоштани таҷриба ва машқ аст. Бинобар ин, ба воситаи машқи зиёд тарсу воҳимаро аз байн бубаред.

МАШҚИ ОВОЗ ВА НАФАСКАШИ

Барои он ки шахс овози хушу форам дошта бошад, бояд озодона нафас кашида тавонад. Тарзи дуруст кашидани нафас омили асосии гуфтори хуб аст. Бинобар ин, агар хоҳед, ки садои хуш дошта бошед, бояд тарзи нафаскашии худро муоина ва мушоҳида кунед. Нафаскашии озод ва дуруст на танҳо барои овози хуб, балки роҳати қалбу шуши шумост. Бесабаб нест, ки ҳақимон тарзи нафаскаширо ашъи хоми сохтмони овоз ва такаллум донистанд.

Агар нафаскашӣ дуруст бошад, овоз хеле ҷаззоб ва гарм мешавад. Яке аз муаллимони маъруфи овоз дар Италия дар таълимоти худ гуфтааст, ки нафаскашӣ бояд тавассути пардаи қафаси сина сурат бигирад ва ин ҳамон ҳолати нафаскашиест, ки инсон ҳангоми ба тахтапушт хобидан нафаси табиӣ ва озод мекашад.

Барои машқи аввал ба пушт хобида, нафаси амиқ бикашед, ба он дараҷае, ки дар ҳолати нафаскашӣ шона ва қабурғаҳоятон баланд нашавад. Дар натиҷаи иҷрои ин амал тамоми холигоҳи шушҳо аз ҳаво пур мешавад ва агар ба бозшавии устухонҳои сари сина монёв гардад, шушҳо ба рӯйи пардаи сина фишор меоварад ва онро ба поён кашида, барҷаста месозанд. Агар дар ҷунин маврид ангуштони худро зери устухони қафаси сина ё дар поёни қабурғаҳо ба рӯйи шикам бигзоред, ҳис мекунед, ки қафаси сина барҷаста гардидааст.

Ҳар шаб қабл аз хоб ва ҳар субҳ қабл аз бархестан ба муддати панҷ дақиқа ҳамин тавр нафас кашед. Аҳамияти он пеш аз хоб дар он аст, ки асабҳоятон ором мешавад ва хастагӣ рафъ мегардад. Пеш аз бархестан бошад, асари он дар ин аст, ки тамоми рӯз хушҳолтар ва тару тозатар худро ҳис мекунед. Иҷрои он ниҳоят одӣ ва амали барзиёдро талаб наменамаяд. Агар ин амал мунтазам иҷро карда шавад, на танҳо овозатон хушу форам хоҳад буд, балки мусалламан ҷанд солаке бар умратон низ зам хоҳад гашт. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, мегӯянд, ки умри хонандагони опера ва муаллимони овоз дароз аст.

Суханвар зимни ҳарф задан набояд суханро хоида ва шумурда баён намояд. Ҳар ҳарф ва ҳаракату имову ишораеро ба дурустӣ ва дар лаҳзае, ки муносиби он аст, бояд адо кард. Бояд табиӣ сухан гуфт ва бо завқу шавқӣ салим. Тундӣ ва оромии сухансарой низ дар мавқеъаш аҳамият дорад. Албатта, на чандон ором ва бо таънӣ бояд гуфт, ки ҳавсалаи шунавандагон пир шавад.

Дар мавқеи муносиб бояд таваққуф кард, то матлабе, ки баён мешавад, тавачҷуҳи шунавандаро ба худ ҷалб намояд ва ўро барангезад. Калимаҳо ва ибораҳоро якнавохт набояд гуфт, дар ҳар калима ба баъзе ҳаракат ва дар ҳар ҷумла ба баъзе калимаҳо таъя ва қуввати махсус бояд лаҳни гуфтор ва савтиёт сарф кард. Масалан, дар ҷумлаи кўтоҳ, ки «Ба шумо нома навиштам» агар нерӯи савтро ба калимаи «шумо» бидиҳед, маънӣ тафовут мекунад, то ин ки калимаи «нома»-ро таъкид намоед ва агар ба калимаи «навиштам» қувват бидиҳед, маънии дигар дорад.

Бинобар ин, ҳар матлаберо ба оҳанг ва лаҳни махсус бояд адо кард. Барои мисол ба қиёс бигиред: оҳанги ғазаб, ҷангу низоро бо оҳанги лутфу меҳрубонӣ ва ҳамҷунин оҳанги илтимос ва дархост, ё таачҷубу таассуфу тасаллият, насиҳату сарзаниш ва маломату оҳангҳои дигар. Гуфтугўйи ҷиддӣ лаҳни ба худ хосро дорост ва зарофату ҳаловат низ. Гоҳе савтро бояд нозук кард ва вақте дурушт бояд гуфт ва ҳама ин ҳолатҳои мухталифро бо мутолиа ва тавачҷуҳ ба сухангўйии устодони суханварӣ бояд дарёфт ва қоидаи кулл ҷунин

аст, ки сухангӯйӣ бояд табиӣ бошад, вале оҳангу лаҳни гуфтор мухталиф.

Донистану риоя намудани чунин нозуқиҳои суханварӣ ва умуман, фанни каломи бадеъ ба ҳунармандони сахна, ровиёни ахбор ва симову садо ниҳоят муҳим аст.

Суханро бояд чунин баён кард, ки маънии он ба ҳубӣ дарк шавад ва сониян, ба шунаванда таъсир расонад. Шарти аввал барои ҳосили ин мақсад ин аст, ки баландӣ ва пастии савти сухансаро муносиби мақом бошад ва касе, ки барои ҷамъият сухан мегӯяд, бояд кӯшиш намояд, ки савташ ба гӯши ҳамаи шунавандагон шинам ва форам бирасад.

БОЭЪТИМОД СУХАНРОӢ КУНЕД ВА НУТҚИ ХУДРО ТАЙЁР НАМОЕД!

Муҳимтарин нуктаи ҳунари сухандонӣ он аст, ки бояд қабл аз шурӯъ ба суханронӣ, он чи ҳарфи гуфтани ҳаст, бояд комилан тайёр карда шуда бошад ва нотик ҳуб бидонад, ки чӣ мехоҳад бигӯяд ва чӣ муддао дорад. Шахсе, ки ба паси мизи суханронӣ меравад, ин дастурро бояд комилан иҷро карда бошад. Он гоҳ нутқаш тадричан ҳубу гӯё хоҳад шуд.

Дарвоқеъ, агар гуфтор ҳуб тайёр карда шуда бошад, мутмаин бошад, ки суханронӣ низ ҳубу аъло ба иҷро расидааст. Чаро ки нахуст, дар чунин ҳолат суханҳои берабт ва парешон гуфта намешавад, сониян,

имкон пайдо мекунад, ки ба лаҳну шеваи гуфтор мутаваҷҷеҳ бошад.

Шояд баъзеҳо тасаввур намојанд, ки роҳи аз ҳама мувофиқтари омодагӣ ба суҳанронӣ ин аст, ки шахс бештар китоб бихонад. Аммо ин яке аз омилҳои суҳандонист. Шунавандагон, албатта, ба вай гӯш медиҳанд, вале аз он лаззат намебаранд ва шефта намешаванд. Олиме мазмуни осори безаволи Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро хуб аз бар карда буд. Ҳар боре, ки мебоист ба шунавандагон дарс диҳад, ӯ мазмуни дostonҳои «Шоҳнома»-ро муфассалу афсонавор нақл мекард ва беҳуда вақти пурқиматашонро мегирифт. Ин амал ба шунавандагон маъқул наафтод ва мақбул нагардид. Чаро? Зеро сабаб дар он буд, ки аксари шунавандагон дар баробари олим «Шоҳнома»-ро медонистанд ва такрори он ҳоҷат набуд. Дар охир норозигии худро баён намуданду дигар майлу хоҳиши даъвати ӯро накарданд.

Бинобар ин, шахс бояд пеш аз гуфтор андеша намојад, ки суҳанронии ӯ чӣ тавр бояд сурат бигирад, ки ба шунавандагон писанд афтад ва хусни тавачҷуҳи ононро ба худ ҷалб созад. Ҳар як шахс бояд ақидаву андешаҳои хоси худ, лаҳни гуфтори хоссаи худро дошта бошад. Нахуст, он чиро, ки баён кардан мехоҳед, дар лавҳи хоҳири худ тасаввур кунед ва он фикрро ба тартиб биёред. Дар он сурат фикру гуфтори шумо ба ҳам мувофиқ афтада шинаму хушсадо танинандоз мегардаду дар қалби шунаванда маъво мегирад:

*Сухан, к-он аз сари андеша н-ояд,
Навиштанрову гуфтанро нашоад.*

Ҳатто чӣ тавре ки шоирону олимон амал мекунанд, дар назди ҷойгоҳи хоби худ қаламу қоғаз бигузored ва дар мавриди ба хотир омадани матлабу ақидаи хуб фавран аз ҷой бархоста, онро рӯйи дафтар биёред. Мегӯянд, ки ҳазрати Исои Масеҳ барои он ки ба мардум вазъ бигӯяду гуфтораш асар бикунанд, муддати чил рӯз ба биёбон рафта, ба кулӣ он чиро, ки бояд баён намояд, фикр мекард, баъд аз он ба шаҳр омада ба панду андарзи мардум мепардохт. Дар мавридҳои алоҳида хешро ба ҷойи шунавандагон шуморида, матлаберо, ки гуфтан мехоҳед, тасаввур кунед, ки каси дигар гуфт, ба шумо хуш меояд, ҷолиб аст ё не, ба қиёс бигиред ва он гоҳ ба гуфтори хеш бовар ҳосил намоед. Дар ин маврид Ҳоча Ҳофиз барҳақ фармуда:

*Чанг дар парда ҳамин медиҳадат панд, вале,
Ваъзат он гоҳ кунанд суд, ки қобил бошӣ.*

МАШҚИ ОВОЗ БА ВОСИТАИ НАҲАСКАШӢ

Аввал рост истода, фишори баданро ба рӯйи пошнаҳои по ворид оваред, ба тавре ки вазъи бадан табиӣ ва шонаҳо фарох бошанд. Сипас як дасти худро ба болои сар гузошта, бадан ва сари худро боло кашед, ки дастонатон худ ба худ пеш майл намояду гарданатон

ба пушти гиребони пирохан така намояд. Ин ҳолати муносиби нафаскашист. Ин амалро бештари вақт ичро кунед. Ҳосили ин машқ сайқали овозатон мегардад. Умратон зиёд ва аз бемории сил дар амон хоҳед буд.

Дар асари сухарониҳои барзиёд гулӯи инсон хаста шуда, гоҳе дард мегирад. Барои рафъи ин хастагӣ бояд гулӯро водор ба истироҳат кард, ба ин маънӣ, ки бе овардани кадом фишори хурдтарин ба он нафаси амиқ бахшед. Ва барои ин ки битавонед ин амалро ичро кунед, ба худ ҳолати хамёза кашиданро гирифта ва нафаси амиқ бикашед ва дар айни ҳол даҳони худро ба ҳолате боз кунед, ки мехоҳед «на» бигӯед.

Агар ҳунарманди сахна дар як ҷо истода сухан гӯяд, қомат бояд рост бошад, валекин гоҳе лозим мешавад, ки суханвар барои ҷалби тавачҷуҳи шунавандагон ба сӯйи онҳо ҳам мешавад. Танҳо бо тақозои ҳолат ва вазъият ҳунарвар метавонад гоҳе чап ва гоҳе рост пеш ва ё пас ҳаракат намояд ва ё моил шавад. Яъне, ҳамон тавр сурат нагирад, ки шунаванда на ба сухану мантиқи он, балки ба ҳаракати он тавачҷуҳ намояд. Сарро бояд дар ҳолати табиӣ нигоҳ дошт. Агар бисёр ба зер ҳам бошад, сарафкандагист, бисёр ба ақиб рафта бошад, худписандӣ ва бешармист. Муддати дароз рост ва беҳаракат бошад, хушк ва беотифа аст. Ҳаракати даст низ агар маънӣ ва ба ҳадди эътидолу муқтазои ҳол бошад, писандидааст ва ботаъсир, агар акси он бошад, бисёр номатлуб аст. Башара ва қиёфа ҳам бояд муносиби сухан бошад. Чашм, абрӯ, лаб ва даҳон ҳаракати бечо ва нолоиқ нанамояд. Афсурдагӣ ва шодӣ,

хашму меҳрубонӣ– ҳар як дар рӯй ва нигоҳ намоиши хос дорад. Чашм ҳамеша ба як сӯй дӯхта набояд бошад, аммо ҳаракат беқоида ва берабту бенизом низ набояд бошад. Яке аз устодони суханварии қадим гуфтааст: чеҳра ойинаи рӯҳ аст ва чашм мутарҷими ўст. Асабонӣ ва дар ҳолати парешонхотирӣ набояд буд. Хешро набояд бохт, аммо офати бузурги суханварӣ ва суханорой тасаннуъ (маддоҳию саногӯйӣ) ва такаллуф аст. Бедил дар ин бобат фармудааст:

*Бедил, на мадоро, на тавозӯъ бардор,
Не расми такаллуф, на тасаннуъ бардор.*

Инсон бояд табиӣ бошад, аммо табиӣ будан ва шудани шахс бисе душвор аст ва мунтаҳои ҳунармандист. Ба касе набояд тақлид намуд, ки бисёр зишту дағалу қабех аст.

Дар таҷрибаи суханварони олам омада: Боре Шармон Рочерс ва рафиқонаш дар як анҷуман суханронӣ кардаанд. Аввал дӯсташ ҳарф зада, баъд ў. Рочерс саводи комиле надошта ва умри зиёди худро дар ҷанҷол гузаронида ва дар гуфтораш низ ғалатҳо бештар ба чашм мерасид. Матолибаш хеле сода ва маъмулӣ буд, вале дар ивази ин, ў басо боҳарорат ва зинда суҳбат кард, ба дараҷае, ки аз суханронии рафиқаш ҷаззобтар ва марғубтар шуд. Ва мисли ин буд, ки ў дар шунавандагон як таъсири барқӣ дошт. Сабаби ин муваффақият ҳамон ба вучуд овардани майл ва ҳаяҷон аст, ки муҳимтарин омил барои ҳар амали иҷтимоист.

Ҳеч як кори бузургеро дар дунё бидуни майл ва ҳаяҷоне, ки бояд нисбат ба он ба вучуд оварда шавад, иҷро кардан мумкин нест.

Агар суханвар гумон барад, ки барои хуб шудани суханронӣ риоя кардани қонунҳои он кофист, хатои маҳз аст. Муҳимтарин нуқтае, ки дар ин амр бояд риоя шавад, рӯҳи суханронӣ аст. Суханронӣ ва хушхонии муассир он аст, ки аз қалби гӯянда сарчашма гирифта, ба қалби шунаванда нуфус кунад, на ин ки аз ақли гӯянда баромада ва фақат ба ақли шунаванда асар намояд.

РОЗ

Эй модар, роз фош кардан ва сирри мардум боз гуфтан айби тамом дорад. Агар уламо дар худдорӣ, сабр аз мастур доштани ин хислат таъкидҳои бисёр намекарданд, ман ин розро мегуфтам.

Модар гуфт:

–Уламо дар ин бобат низ андешаҳои мухталиф доранд. Баъзе аз онҳо агар манфати умум тақозо кунад, гуфтани розҳои пинҳониро раво дидаанд:

*Розе ба миён ор, ки мо маҳрами розем,
Бигзар зи сари ноз, ки мо аҳли ниёзем.*

Ин ишорат, ки фармудӣ ба ғоят ситуда ва писандидааст, аммо изҳори сирру асрор ду айби қуллӣ дорад: яке душмани он кас, ки эътимод карда, касеро

маҳрами асрор сохта бошад; дуҷум, бадғумонии дигарон, ки чун шахсе ба гуфтани сирру асрори мардум машхур гашт, дигар ҳеч кас ба вай сухани худро намегӯяд ва ўро маҳрами роз намегардонад. Ба ҳамин тариқ, ў аз назари дўстон мардуд гардад ва боиси таънаи душманон шавад.

ТАНЗИМИ СУХАН Ё СУХАНПАЙВАНДӣ

Суханвар чун марҳалаи суханофариниро паймуд, он маъниҳое, ки бо овардани далелу ҳуҷҷат ва санад барои исботи мақсад лозим аст, дар хотир нигоҳ дорад. Зеро ҳар андоза маънӣ хубу мақбул бошад ҳам, агар суханвар ҳар якеро дар ҷову мавқеи худ нагӯяд, тартиби мӯйянеро дар он риоят нанамояд, парешонгӯӣ хоҳад кард ва ба мақсуд набояд расид ва суханаш монанди муште марвориди ба ришта кашиданашуда пароканда аст. Суханвар низ барои гуфтори худ бояд тарҳе бирезад ва агар чунин кард, пас аз ёд кардани маъонӣ, тартиби пасу пеши онҳоро ҳам дар назар гирифт ва нақшаи онро кашада, дар марҳалаи сеҷум, ки баёни маъонӣ бошад, мушкиле нахоҳад дошт.

Ҳар суханваре чун хоҳад гуфтор кунад, се кор дар пеш дорад ё се марҳаларо бояд бипаймояд: аввал, ин ки чӣ бигӯяд, дувум, ин ки ба чӣ тартиб бигӯяд, сеҷум, ин ки чӣ гуна бигӯяд.

Марҳалаи аввал дарвоқеъ, офаридан ва эҷоди маънӣ аст, ки бояд бипарваранд ва албатта, то маъонӣ дар дил маъво нагирад, лафз наметавонад ба забон

оварад. Пас ин марҳаларо иншо ё суханофаринӣ меноманд.

Марҳалаи дувум ин аст, ки маъонӣ, ки бояд ба забон оварад, аз кадом бояд оғоз кунад ва кадомро бояд ба дунбол оварад ва шак нест, ки пас ва ё пеш овардани матолиб дар некӯгуфторӣ ва таъсири сухан аҳамияти тамом дорад. Ин марҳала танзим ё суханпайвандӣ номида мешавад.

Суханварон пас аз паймудани марҳалаи суханофаринӣ ва суханпайвандӣ, ки маъниро ба ёд оварад ва тартиби пасу пеши матлаб ва бахшҳои мухталифи гуфтори худро дар назар гирифта, ба марҳалаи суханпардозӣ мерасад, то маъонӣ ба тартиби ба назар гирифта ба лафзу иборат дароварад. Ин бахши суханварӣ аз ду қисмати аввал осонтар нест, балки душвортар аст ва суханварро ранҷ бисёр бояд кашид, то хома ва забонаш ба сухани нек гуфтан парварда ва варзида шавад.

Аз ин ишораҳо муроди мо он нест, ки суханофаринӣ, яъне эҷоди маъониро метавон осон гирифт ё суханвар эҳтимоми худашро ҳама бояд дар суханпардозӣ бояд ба кор барад. Шакке нест, ки асл дар сухангӯӣ маъонӣ парваридан аст ва чунонки пеш аз ин ишора кардем, сухангӯӣе, ки маънипарвар набошад, ёвагӯӣ аст ва бадтарин айби сухан ин аст, ки лафзи он бар маънӣ бартарӣ дошта бошад. Мутаассифона, ин айб дар сухангӯёни мо бештар ба чашм мерасад ва ба ҷуз лафз парваридан чизе намехостаанд ва бехтарин

дастурро, ки Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ дар сухансароӣ ба даст додааст, аз ёд бурдаанд, ки мефармояд:

*Бо ақлу фаҳму дониш доди сухан тавон дод,
Чун ҷамъ шуд маъонӣ, гӯё баён тавон зад.*

Чунонки гуфтем, суханпардозӣ аз суханофаринӣ душвортар аст. Аз ин чиҳат аст, ки суханофариниро ба василаи фанни махсус натавон омӯхт, зеро суханофаринӣ мағзи пурмоя мехоҳад ва дониш фаровону андешаи бисёр. Ҳар касе, ки ин сарвату бизоатро дорад, суханофаринӣ ба осонӣ муяссараш хоҳад гашт ва он ки надорад, беҳтар он ки даст ба нигориш набарад ва лаб ба суханварӣ накушояд. Соиби Табрзӣ дар ин маврид фармуда:

*Ту, ки ҳаргиз сухани аҳли сухан нашнидаӣ,
Чун сухансозу суханфаҳму сухандон шудаӣ?*

Аммо суханпардозиро метавон омӯхт ба ранҷу заҳмати бисёр ва ба шарти доштани завқ ва таъбу истеъдод ва эҳтимоме, ки дар он бояд ба кор барад, се фикра аст: аввал, фаро гирифтани қавоид ва усул, дувум, мутолиа дар суханони қиссаҳо ва ҷой додан ба зеҳн ба калимоту ишорот, сеюм, машқ ва варзиш ва ин ҷумла қисмати муҳиме аз илми адаб мебошад ва фаннест ҷудогона, ки суханвар аз омӯхтанаш ногузир аст. Заифии мо аз фаромӯш кардан ва аз даст додани калимот ва усулест, ки суханвар дар суханпардозӣ,

албатта, бояд риоя намояд ва такмили дониши илми адабро ба дастури забону иншо, маънӣ ва баёну фунуни дигар ҳавола мекунем. Имлои Бухороӣ фармояд:

*Қуввати ҳарфи суҳангӯ аз суҳанкаш мешавад,
Ғар замин қобил набошад, ҷӯши боронро чӣ ҳаз?*

Дар суҳанварзӣ чанд амри асосӣ лоим аст: равонии суҳан, дилпазирӣ ва орастагӣ ва равонӣ ба дилпазирӣ ва орастагӣ муқаддам аст, чи ғараз аз суҳан, аввалан, он аст, ки шунаванда муроди гӯяндаро ба дурустӣ ва хубӣ ва осонӣ дарёбад ва ин мақсуд ба равонии суҳан ҳосил мешавад ва агар суҳан равон набошад, дилпазир нахоҳад шуд ва мардум ба шунидан ё хонданаши роғиб нахоҳад ғардид ва бинобар ин, ороиши карданаши беҳуда аст ва Ҳоча Ҳофиз мефармояд:

*Онро, ки хондаи устод ғар бингарӣ ба таҳқиқ,
Санъатгарист, аммо табъи равон надорад.*

Ҳофизи Шерозӣ равонии суҳанро ба ороиши он ки ба санъат бошад, бисе бартарӣ медиҳад ва касеро ки суҳанаш равон набошад, устод намеҳисобад.

Марҳалаи севум он аст, маъоние, ки дар дил гирифта мешавад, ба тартиби барои онҳо манзургардида, ба чӣ иборат бояд пардохт ва чӣ гуна бояд ба забон овард ва ин натиҷаест, ки аз андешаи суҳанвар барои шунавандагон ҳосил мешавад. Ин

марҳаларо суханпардозӣ меноманд. Сайидои Насафӣ дар ин боб фармуда:

*Зи базми шеър набвад баҳрае афсурдатабъонро,
Бувад килки суханпардоз чун шамъи мазор ин ҷо.*

Риояи ин се амр бар ҳар суханваре воҷиб аст: чи назм бигӯяд, чи наср ва ё чизи дигар. Балки метавон гуфт, риояи ин амрҳо танҳо ба фанни суханварӣ маҳдуд нашуда, дар ҳар фанне, ки соҳиби фан бихоҳад асаре ба вучуд биёварад, зарур аст ва ҳар кас ин тартибро риоя накунад ва шароити ҳар якеро ба дурустӣ ба ҷо наёварад, хусусан, дар суханварӣ бошад, суханаш сазовори шунидан набувад ва агар дар фунуни дигар бошад, чизе ба вучуд нахоҳад овард, ки дарде даво кунад, зеро ки суханвар агар маъонӣ дар дил надошта бошад, сухангӯй нест, балки ёвагӯст. Агар барои маъонӣ тартиби саҳеҳ манзур надорад, шунавандаро қаноат натавонад қард ва суханаш ба ҷойи лаззат озор хоҳад дод, ҳамчунин парешонгӯӣ ва агар дар таъбир кӯтоҳие кунад ва алфозу ибораҳоро бо маъонӣ мутаносиб насозад, гӯшхарошу сабаби ранҷиш хоҳад шуд.

Сухан ва гуфтор як ё якҷанд қолаби махсус надорад, ки битавонем онҳоро пешкаш намоем. Бехтарин дастур барои дарёфти румузи суханварӣ мутолиаи гуфтори суханварони пешин аст. Аммо завқи салиму салиқаи мустақими суханвар низ бояд муносибату мавқеъ ва мақоми мавзӯро бисанҷад ва ба табиати ҳол амал намояд.

Тартиби маъмул дар суханварӣ ин аст, ки суханвар дар оғоз муқаддимаи муносиб мечинад, то шунавандагонро мутаваҷҷеҳ созад ва диққати шунавандагонро ба худ ҷалб намояд, то ба суханаш дил бидиҳанд. Пас аз он мавзӯи гуфторро баррасӣ намояд. Агар барои равшан кардани матлаб лозим бошад, суханро қисмат мекунад, воқеае агар ҳаст, нақл мекунад. Он гоҳ тавассути боваркунонӣ ҳуҷҷату далел меоварад. Чун матолибро равшан кард ва хотирҳоро гарм намуд, шӯре дар дили шунаванда барангехт, натиҷа мегирад ва барои амре, ки дар назар дорад, тарғибро сурат медиҳад. Ҳамчунон ки ҳар шахси солимақл табъан қоидаҳои мантиқӣ ҳангоми суханронӣ ба қор мебарад, ҳар соҳибзавқ ҳам дар баёни матлаби худ қоидаҳои суханвариро риоя мекунад.

Хулоса, таркиби гуфтор аз ин ҷузъҳо иборат аст: **муқаддима ё даромади сухан, тақсими матлабу нақли воқеа, исботи муддао ва ҳалли мушкилот, фуруд ё ҳусни хотима.** Албатта, басо мешавад, ки гуфтор ҳамаи ин ҷузъҳоро дар бар надорад, гоҳе бе муқаддима шурӯъ ба матлаб мекунад, гоҳе матлабро тақсим намесозанд, гоҳе воқеаро нақл мекунад ва гоҳе сарфи назар менамоянд.

ПАНҶ ОМИЛИ МУҲИМ ДАР СУХАНПАЙВАНДӢ

Омили аввал: **Даромади сухан** – гуфтор аксар вақт даромад мехоҳад ва мақсуд аз даромад ин аст, ки гӯшҳо

барои шунидан ва зехну дидаҳо барои тавачҷуҳ кардан ба суҳан омода шаванд. Ҳангоме ки суҳанвар суҳан оғоз мекунад, шунавандагон аҳволи мухталиф доранд. Мумкин аст, касе зехни эшонро нисбат ба гӯянда ё матлабе, ки меҳодад бигӯяд, махлут карда бошад ва басо мумкин аст, ки шунавандагон нисбат ба ӯ ва гуфтори вай асабонӣ, хашмноқ ва мункир мешаванд. Гоҳе мешавад, ки гӯянда ё матлаби ӯро қобили тавачҷуҳ намедонанд. Ва гоҳе бараъқс, яъне шунавандагон нисбат ба гӯянда хусни эътиқод доранд, муштоқи шунидани суҳани ӯ ҳастанд, вале суҳанвар музтариб, рӯҳафтада ва ҳастадил асту ташнағони хешро сероб гардонидани наметавонад. Агар қисми охири мавзӯ бошад, даромад лозим нест.

Чун шунавандагон барои шунидани асли матлаб бесабранд ва тоқати шунидани пешгуфторро надоранд, баъзан муқаддимачинӣ зиён мерасонад. Дар ҳама ҳолат даромад барои ҷалб кардани диққати шунавандагон аст ва бояд бомаврид, муносибу бомавқеъ бошад, табиӣ буда, тӯл накашад, ки шуновандагонро ҳаста қунад ва берун аз мавзӯи гуфтор набошад.

Суҳанро хуб даромад кардан корест душвор ва устодони суҳанварӣ ҳамеша таъкид карданд, ки дар даромад бояд диққату эҳтиёт кард, ки агар дар оғози суҳан таъби шунаванда рамида ва ранҷида бошад, кори суҳанвар хароб ва заҳматаш ботил аст. Баъзе суҳанварон ин лаҳза (яъне, таъби шунавандагон ва ҳолати рӯҳии онон)-ро бисёр муҳим мешуморанд.

Гоҳе даромад бояд чунон бошад, ки шунаванда аз он пай набарад, ки гўянда чї манзур дорад ва ин навъ даромадро «бароати истехсол» мегўянд ва аз санъатҳои бадеӣ мешуморанд ва дар ҳақиқат, гоҳе бисёр хушоянд аст.

Бароат – равшанӣ, фазилат ва бартарӣ чустан дар фазлу хунарро мегўянд.

Истехсол – дар луғат толиби дидани моҳ буда, дар истилоҳи адабӣ байтеро меноманд, ки шоир дар оғози маснавӣ ё қасида зикр менамояд ва ба василаи он хонандаро аз мундариҷаи асар огоҳ месозад. Масалан, оғози достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Мулҳами Бухорӣ чунин санъати «бароати истехсол» дорад:

*Қалам–маҷнунӣ дашти саҳфаи роз,
Чунон шўрида сар бардошт овоз.*

Ҳамаи қувваи худро дар даромад набояд ба кор бурд ва барои бақияи гуфтор ҳам бояд захира нигоҳ дошт.

Даромад бояд зарифу зебо бошад, ҳарчанд ин сифат дар саросари гуфтор зарур аст, аммо дар даромад заруртар аст.

Баёни латиф, бачо ва муносиб аксар маврид василаи ҷалби шунавандагон аст, аммо, албатта, бояд бечо ва бетаносуб набошад.

Фурўтанӣ ва тавозўӣ дар даромад аксаран бисёр муносиб аст ва ба таври қуллӣ тадбирхое, ки дар суҳанварӣ ба кор аст, дар даромад ҷо дорад.

Ҳамчунин суханвар набояд дар ибтидои сухан саъй дар исботи бартари илмӣ ё бархе аз имтиёзоти зоҳирӣ ва ё ботинии худ кунад, ки ин таъсири номатлубе бар шунавандагон мегузорад.

Ба ҳар ҳол чунонки гуфта шуд, нуқоти муҳимме, ки дар даромад бояд риоя шавад, табиӣ будани сухан аст ва муқтазои ҳол муносиби мақом сухан гуфтан ва мизоҷи шунавандагонро дар назар гирифтани ва таносуби каломро аз ҷиҳати комилият кайфият ё мавзӯи замонӣ макон санҷидан лозим аст. Албатта, ҳамаи ин вобаста ба завқи салим ва салиқаи мустақим аст:

*Ҳофиз, варақи сухандароӣ тай кун,
В-ин хомаи тазвиру риёӣ пай кун.
Сухандонон сухан дӯшиза гуфтанд,
Сухан бигзор, марворид суфтанд.*

(Низомӣ)

*Соиб, сухани сабз бувад зиндаи ҷовид,
Фирӯзаи ман кони Нишопур надорад.*

(Соиб)

Омили дувум: **Тарҳи матлаб ва тақсими он.** Суханвар пас аз ҳосил кардани мақсуде, ки аз даромад дошт, ворида матлаб мешавад. Баёни матлаб бояд аз рӯйи нақшаи муайяне сурат бигирад, то ки афкор парешон нашавад. Дар пешаи суханварӣ онро «тарҳи матлаб» мегӯянд. Қоида ин аст, ки тарҳи матлаб бояд

возеху равшан, сухан мухтасару муфид ва содаю табиӣ бошад.

Басо мешавад, ки суханвар тарху нақшаи суханронии худро ба шунавандагон эълон менамояд. Гоҳе мешавад, ки ҳоҷат ба он нест, чароки шунаванда аз қисмати даромад равшан дарк мекунад, ки матлаби гӯянда чист. Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ ба ҳамин маънӣ ишорае дорад:

*Пири хирад аз тарҳи суханронии ту,
Донист, ки то кучост нодонии ту.*

Ба ҳар ҳолат мавзӯи сухан бояд дуруст, маълум ва равшан бошад. Бо мақсади он ки маънӣ равшан гардаду чандон мушкилие пеш наояд, суханвар гуфтори хешро ҷиҳати яклухтии маром қисмат намуда, бо тартиби муайян нақд мекунад.

Дар ҳар сурат тақсими матлаб дар гуфтор бомаврид буда ва қисматҳо аз якдигар фарқ намоянду андешаҳои мухталиф ба ҳамдигар омехта нашаванд. Дар натиҷа матлаб равшан шавад, ғалату иштибоҳ роҳ наёбад ва тақсим бояд табиӣ ва тадриҷӣ бошад.

Сухансароӣ гуфторро ба гӯши касоне, ки барои онҳо таҳия шудааст, мерасонад. Сухансароӣ ба ин маънӣ фанни муҳимест ва румузу дақиқ дорад, ки агар суханвар риоя накунад, ранҷиши беҳуда хоҳад буд, зеро ки чигунагии сухансароӣ дар қаноатмандист ва тарғибу ташвиқе, ки аз сухан манзур аст, таъсири кулӣ дорад. Як суханро метавон чунон адо кард, ки шунавандагонро

тасхир созад ва ҳамон сухан мумкин аст, ба лаҳне адо шавад, ки ба кулӣ бе асар бошад ва малолат оварад. Мардум дар суханварӣ одати мухталиф доранд. Баъзе гуфторро қаблан менависанд ва ҳангоми сухансароӣ аз рӯйи навишта меғӯянд, баъзе он чиро навиштаанд, ҳифз мекунанд ва азёд мехонанд. Баъзе ба навиштан даст намебаранд, валекин дар хотири худ нигоҳ медоранд. Агар ба ҳофиза бовар надошта бошанд, усули матолиби гуфторро ёддошт мекунанд ва ҳангоми сухансароӣ аз он ёддоштҳо ёрӣ меҷӯянд ва баъзе дигар ҳеч як аз ин корхоро накарда, бе муқаддима ва бидуни таҳияи қаблӣ ба сухансароӣ мепардозанд.

Қисми охир ҷуз барои касоне, ки дар суханварӣ истеъдоди ғавқулода доранд, натиҷаи писандида намедихад ва бо истисноӣ он ки дар мавриди маҷбуран ва ё таъчилан ўро ба сухангӯӣ даъват намоянд.

Дар мавриди он ки суханвар гуфтори худро бинависад ва аз рӯйи навишта хонад, ин ҳам чандон писандида нест. Аз ин рӯ, сухансароӣ беҳтар он аст, ки гуфторро қаблан омода намоянд ва ҳам ба ҳофиза бисупоранд ва азёд бисароянд, ба шартӣ он ки ҳамчунин азёдохонии шогирдонӣ имрӯзаи мактабҳои олий, ки аз рӯйи навишта хондан, аз он беҳтар аст. Валекин бештарин ҳолати сухансароӣ он аст, ки гуфторро дар хотири хеш таҳия карда, омода созанд ва дар мақеъ бо мадади ёддоштҳо ё агар қувваи ҳофиза саршор аст, бидуни он барои шунавандагон бисароянд.

Ба ҳар ҳол барои он ки гуфтор дилписанд ва сухан муассир шавад, суханвар одоб ва шароитро бояд риоя

кунад ва ҳарчандки ин кор ҳам монанди қисматҳои дигари суҳанварӣ истеъдоди хосро тақозо дорад, зикри он одоб ва матлабе соҳтан ба онҳо судманд аст.

Хулосаи калом, он чи дар ин ҷо гуфтем, ду қисм аст: ё роҷеъ ба ҳофиза аст ё марбут ба ҳаракату суқунат, лаҳну овоз.

ҲАСАД

Ҳасад оташест, ки чун барафрӯзад, тару хушк бисӯзад. Ғолиби ҳасад то он ҷост, ки ҳатто кас ба наздикони худ низ некӣ карда наметавонад.

Ҳеч ранҷе аз ҳасад азимтар нест, чунки марди ҳасуд пайваста аз шодии мардум ғамнок бошад ва аз роҳати дигарон дар ранҷу азоб.

Ҳасад ба ҷое мерасад, ки шахси ҳасуд нисбат ба худ некӯӣ намехоҳад:

*Он дард, ки дармон напазирад, ҳасад аст,
Ойини ҳасад қоидаи деғу дад аст.
Гӯянд ҳасуд хасми мардум бошад,
Гар з-он накӯ дар нигарӣ, хасми худ аст.*

Зарурати тақсими матлаб дар суҳанварӣ он аст, ки шунавандагон наметавонанд ҳамаи он бахшҳоро дар зеҳн қабул кунанд, фаромӯш мекунанд ва матлаб ба ҷойи равшан шудан торик мешавад ва гӯянда худ низ гуфтораш печухам мегардад.

Хулосаи калом, боз такрор мекунем, ки тарҳи матлаб ва тақсими он бояд сода ва табиӣ, равшан, мухтасар, муфид бошад.

Омили сеюм: **Нақли воқеа.** Ҳикоят ё нақли воқеа, албатта, дар мавридҳои табиӣ, ки воқеа табиӣ нақл карда шуда бошад. Бинобар ин, дар ҳамаи гуфторҳо нақли воқеа маврид надорад ва агар навъҳои мухталифи суҳанвариро дар назар бигирем, мебинем, ки дар суҳанварӣ ташрифоте, ки мавзӯи он ситоиш аз ашхос аст, ғолиби ин аст, ки воқеа нақл карданӣ ҳаст, аммо дар суҳанварии минбарӣ (воизӣ) камтар иттифоқ меафтад, ки нақли воқеа лозим шавад, ҳарчанд мумкин аст, ки иттифоқан зарурат пеш ояд.

Нақли ҳикоят танҳо кори суҳанвар нест. Муаррих ва дostonсаро, устодон, баъзан шоир ҳам бояд воқеа нақл кунанд, валекин ҳар кадоми ин ашхос ҳикояро барои матлаби хеш нақл мекунад. Шоир ва дostonсаро аз нақли воқеа назар доранд ба ин ки шунаванда ё хонанда зимни ин ки аз мавқеъ оғоҳ мешавад, аз зебоии калом низ лаззат бибарад. Манзури муаррих ин аст, ки хонанда аз воқеа оғоҳ шавад ва панд бигирад. Ҳадафи устод аз нақли воқеа ин аст, ки шогирдонро ба ҳаёт, ба таҷрибаи рӯзгор наздик гардонад. Мақсуди суҳанвар аз нақли воқеа ин аст, ки шунаванда нисбати муддаои ӯ бовар намояд ва басо мешавад, ки бо ҳамин нақли воқеа муддао собит мешавад ва ба исботи дигар ҳоҷат намеафтад. Бинобар ин, шоир ва дostonсаро, муаррих ва суҳанвар воқеаро яксон нақл намекунад. Чун ҳар як бояд онро ба манзури тинаташ созгор намояд, валекин

дар ҳар ҳол нақли воқеа бояд равшану мучаз, дуруст ва дилпазиру ҷаззоб бошад. Равшан будани ҳикоят ба ин аст, ки воқеа ба тартиб, саҳеҳ нақл шуда, лафзу ҷумлаҳо, ибораҳо дуруст, сареҳ, ба ҷойи худ ва мучаз бошанд.

Аз мавзӯё ҳар чизро ба ҷойи худ бояд гуфт. Такрор набояд кард. Ҳарчиро метавон бо ишорат ва далолат фаҳмонид. Вақте ки меҳоҳед бигӯед: «Ба дидани фалон рафтам, дар хона набуд», мегӯяд: «Ба қасди мулоқоти фалонӣ рафтам, ба хонааш расидам, дарро кӯбидам, писарчааш дарро кушод, аз ӯ падарашро пурсидам, гуфт, ки дар хона нест». Оё аз гуфтани ин ҷумлаҳо манзур чист ва нафъе дорад? Бояд дар назар дошт, ки чӣ чизҳоест, ки гуфтани зарур ва муфид аст ва албатта, аз гуфтани онҳо худдорӣ набояд кард. Аммо он чӣ зарур ва муфид нест набояд гуфт ва мутаваҷҷеҳ бояд буд, ки дарозии сухан мояи бозорӣ аст. Агар воқеаи гуфтани бисёр бошад, ки натвон онҳоро сарфи назар кард, тадбире бояд андешид, ки маломат ва озурдагӣ наоварад.

Агар мумкин шавад, воқеаро дар саросари гуфтор пароканда бояд сохт, то ҳар қисмате аз он дар ҷое ва мавриди муносибе гуфта шавад ва нақли воқеа бисёр якрангу яксара набошад.

*Ба ҳар муддате гардиши рӯзгор,
Зи тарзи дигар хоҳад омӯзгор...*

*Чӣ ганҷ аст, к-он армуғоним нест,
Дарего ҷавонӣ, ҷавоним нест!*

*Чавонро чу гул нахл бар абраш аст,
Чу пири расад наъл бар оташ аст.*

*Дили ҳар киро, к-ӯ сухангустар аст,
Сурӯше, сароянда ёригар аст.*

*Дилам оташу толеам шер буд,
Забонам дар он шугл шамшер буд.*

*Ду ҷо мардро буд бояд далер,
Яке назди оташ, яке назди шер.*

*Магар оташу шер ҳамгавҳаранд,
Ки аз дому дад ҳар чӣ бошад, хӯранд.*

*Гаҳ аз лутф бархостам зеваре,
Гаҳ аз ганци ҳикмат кушодам даре.*

Шарти дигар ин ки ҳикоят дуруст ва воқеӣ бошад, зеро ки ҳеч кас, хосса суханвар хилофи воқеъ набояд бигӯяд, набояд ғофил бувад, ки дурӯғ ҳеч гоҳ пинҳон намононад ва ба зудӣ ошкор мешавад ва дар он сурат сухани гӯяндаро яксара беътибор ва беасар мекунад. Аз ин гузашта нақли воқеа бояд ба табиати мавзӯ созгор бошад. Дар ин маврид Ҳаким Низомии Ганҷавӣ барҳақ мефармояд:

*Чу битвон ростиро дарҷ кардан,
Дурӯғеро чӣ бояд харҷ кардан.*

Ҳамин тавр, дурустии гуфтори суханвар монанди дурустии гуфтори муаррих нест, зеро таърихнигор ҳадафе ҷуз ин надорад, ки ҳақиқатро маълум намояд, аммо суханвар аз нақли воқеа пешрафти муддаои худро манзур дорад. Бинобар ин, айни он чиро ки ҳаст, баён намуда, хилофи воқеа намеғӯяд, амреро, ки бо манзураш созгор нест, ба ихтисор ва кӯтаҳӣ мегузарад ва он чӣ мусоид аст, тақвият медиҳад ва барҷаста месозад.

Дилпазиру шавқовар будани ҳикоят низ, албатта, бояд риоя шавад. Достонсароӣ чунон бояд бошад, ки кунҷковии шунавандаро ба ҳаракат оварад, то хотири ӯ ҳамеша дар пайи он бошад, ки дунболаи донистаниро бишунавад ва саранҷомро дарёбад. Яъне, ҳикоят бояд ширин, дилчасп, марғӯб бошад ва нуқоту дақиқ дар бар дошта бошад, ки онро дилпазир созад.

Ороиши ҳикоят бисёр хуб аст, ба шарти он ки сунъӣ наёяд ва сохта будани он падидор набошад. Беҳтарин васила барои дилпазир будани ҳикоят ин аст, ки суханвар мавзӯи матолиби худро ба хубӣ мавриди омӯзиш қарор бидиҳад ва бар он ихота ҳукмрон бошад. Гоҳе мешавад, ки нақли воқеаро ба тарҳи матлаб бояд муқаддам дошт, чунонки аз ҳикояти воқеа матлаб аён шавад ва барои дарки матлаб омода гардад. Дар гуфторҳое, ки нақли воқеа маврид надорад, аксаран тавзеҳи матлаб ҷойи онро мегирад ва дар ин боб низ ҳамон шароит, ки барои нақли воқеа ёдоварӣ кардем, бояд манзур шавад. Ҳаким Низомӣ фармуда:

*Сухан, к-он аз сари андеша н-ояд,
Навиштанрову гуфтанро нашояд.*

*Суханро саҳл бошад назм додан,
Бибояд лек бар назм истодан.*

*Сухан бисёр дорӣ, андаке гӯӣ,
Якero сад магӯӣ, садро яке гӯӣ.*

*Чу об аз эътидол афзун ниҳад гом,
Зи серобӣ ба гарқ орад саранҷом.*

*Чу хун дар тан зи одат беи гардад,
Сазои гӯшмоли неш гардад.*

*Сухан кам гӯӣ, то бар кор гиранд,
Ки дар бисёр бад бисёр гиранд.*

*Туро бисёр гуфтан гар салим аст,
«Магӯ бисёр» – дашноми азим аст.*

*Сухан қон асту қондоруи қон аст,
Магар чун қон азиз аз баҳри он аст...*

*Сухан гавҳар шуду гӯянда гаввос,
Ба сахтӣ дар каф оянд гавҳари хос.*

Зи гавҳар суфтан устодон ҳаросанд,

Ки қиматмандии гавҳар шиносанд...

*Агарчи дар суҳан, к-оби ҳаёт аст,
Бувад ҷойиз ҳар он ч-аз мумкинот аст.*

*Чу битвон ростиро дарҷ кардан,
Дурӯғеро чӣ бояд харҷ кардан.*

*Зи кажгӯйӣ суҳанро қадр кам гаши,
Касе, к-ӯ ростгӯ шуд, муҳташам гаши.*

Омили чаҳорум: Исботи муддао ва ҳалли шақлҳо.

Исботи муддао ва ҳалли шақлҳо усули асосии суҳанварӣ аст. Беҳтарин дастур дар ин маврид омӯзиши навиштаҳои суҳанварони пешин, шунидан ва дидани гуфтори суҳанварон аст. Бар замми ин, завқу истеъдод лозим аст. Хуччатӣ далелҳои қавии муассирро бо суратҳо ва ибороти мухталиф даровардан, ки ба ҳубӣ дар хотир нишинад ва муддаоро дар назари шунаванда бузург созад, аз воситаҳои аст, ки суҳанварон аксар вақт ба кор мебаранд ва муассир воқеъ мешавад. Дар ин мақом гоҳе аз вақти суҳанвар аз роҳи такрор, таъкиду ташбеҳот ва дохил шудан дар тафсили ҷузъиёт ва ҳарорат ба харҷ додан ва монанди он дар баён муболиға кунад, валекин бояд, ки аз ҳадди эътидол берун наравад ва аз ҳақиқат дур нашавад ва корро ба ифрок, дурӯғ нақшад ва дар ҳар матлабе ба андозае, ки дар ҳуди ўст, аз мавзӯ берун наравад ва луғати бисёр раво надорад,

то шунавандагон хаста нашаванд ва озурда нагарданд. Мавриде мешавад, ки исботи муддаоро аз даромад бояд оғоз карда, гоҳе ба миёни гуфтор оварда, ё барои охир бояд гузошт. Ҳалли шаклҳо аз радди эътирозҳо бо ирода далелҳо мешавад. Амреро, ки муддаиён ва мухолифон мушавваш кардаанд, равшан созанд. Баъзе вақтҳо эрод ва эътирозе, ки рӯй медиҳад, чунон бепоя аст, ки беҳтарин ҷавобҳо таҳқир, изҳори **беътиной** аст, гоҳе ба камтаваҷҷуҳӣ ба ҳазлу шӯҳихо майл бояд намуд.

Яке аз омилҳои муассир кардани сухани суханвар садоқат мебошад ва Афлотун фазилати нотиқро дар ростгӯӣ донистааст. Ҳамчунин Шайх Саъдӣ мегӯяд:

*Ба сидқу иродат миён баста дор,
Зи томоту даъвӣ забон баста дор.
Қадам бояд андар тариқат на дам,
Ки усуле надорад дам ба қадам.*

Бинобар ин, каломе бар ҷон нишинад ва дар зехн бимонад, ки мухтасару муфид, холи аз ҳашву завоид бошад ва аз садоқат ҳикоят кунанд ва вазифашиносӣ, ҳусни тадбир бояд сардафтари сухан ва суханвар бошад. Агарчи ҳар фарде доираи завқу салиқаи хосса дорад, вале ба таври кулӣ дар гуфтор бо мардум писандҳои муштараке ҳам доранд, аз ҷумла тозагӣ доштани мавзӯ, мушаххас будани матлаб, рӯҳ доштани сухан, гуфтани суханони ошно, барангехтани рӯҳ, кунҷковӣ дар шунавандагон, аҳамияти ҳаётӣ доштани мавзӯ аз

назари манфиатҳои шунавандагон аст. Хуб ҳарф задан кофӣ нест, ҳарфҳои хуб задан ҳам бо танҳои кофӣ намебошад, суҳанвари тавоно касеро гӯянд, ки ҳар ду хунардар ӯ чамъ бошад, яъне, ҳам хуб ҳарф бизанад ва ҳам суҳанонаш хуб бошанд.

ДАР БОБИ СУХАН ВА ҚАДРИ ОН

*Бигӯ, эй суҳан, кимёи ту чист?
Иёри туро кимёсоз кист?*

*Ки чандин нигор аз ту бархостанд,
Ҳанӯз ҳарфе аз ту напардохтанд.*

*Агар хонахезӣ, қарорат кучост?
В-ар аз дар дароӣ, диёрат кучост?*

*Зи мо сар барориву бо мо наӣ,
Намоӣ ба мо нақшу пайдо наӣ.*

*Амалхонаи дил ба фармони туст,
Забон худ амалдори девони туст.*

*Надонам чӣ мургӣ бад-ин некуӣ,
Зи мо ёдгорӣ, ки монад, туй.*

*Суҳан бин, чӣ олист болои ӯ,
Касодӣ мабинад колои ӯ.*

*Матои гаронмоя косид мабод,
В-агар бод, бар коми ҳосид мабод.*

*Биёр, эй сухангӯи чобуксарой,
Бисоти суханро якояк ба ҷой.*

*Сухан рон аз он номвар хуфтагон,
Фусуне фурӯ дам ба ошуфтагон.*

АНДАРЗ

*Дило, то бузурги наёри ба даст,
Ба ҷойи бузургон нашояд нишаст.*

*Бузургит бояд дар ин дастрас,
Ба ёди бузургон баровар нафас.*

*Сухан то напурсанд, лаб баста дор,
Гуҳар нашканӣ, теши оҳиста дор.*

*Напурсида ҳар к-ӯ сухан ёд кард,
Ҳама гуфтаи хешро бод кард.*

*Ба бедидида натвон намудан чароғ,
Ки ҷуз дидаро дил нахоҳад ба бог.*

*Сухан гуфтан он гаҳ бувад судманд,
К-аз он гуфтан овоза гардад баланд.*

*Чу дархурди гўянда н-ояд ҷавоб,
Сухан ёва кардан набошад савоб.*

Омили панҷум: **Фуруди сухан ва ҳусни хотима.**

Суханвар чун гуфганиҳоро гуфту муддаои худро суфту исбот кард ва шаклҳоро бартараф намуд, суханро ба анҷом мерасонад ва ҳамчунон ки хуш оғоз мекунад ва ба истилоҳ ҳусни ибтидо ё худ ҳусни матлаъ ба кор мебарад. Аз ҳусни хотима ва ҳусни мақтаъ низ набояд ғафлат варзад, яъне бояд суханро хуш ба поён бирасонад. Барои ин ки сухан ба хушӣ анҷом ёбад, голибан муносиби он аст, ки суханвар матлаберо, ки гуфтааст, хулоса кунад ва далели муҳимми худро ёдоварӣ намояд ва хотирнишон созад, ки ончиро ваъда дода буд, вафо карда, матлабро собит намуда, он гоҳ натиҷа бигирад, шунавандаро ба он чӣ мехоҳад, барангезад. Чунонки Мавлоно Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ мегӯяд, ки суханварон бояд «*Хатми калом ба чизе кунанд, ки ба ҳасби лафзу маънӣ хубу марғуб бошад, чун он охири чизест, ки ба гўши сомеъ мерасад: пас агар хуб бошад, лаззату латофати он дар хоштири ӯ мемонад ва агар дар абёти собиқа қусуре воқеъ шуда бошад, онро бартараф мекунад, монанди таоми лазизи латиф, ки дар охири таомҳо меҳўранд*».

Бисёре аз тадбирҳои суханварӣ ҳамчунин барангехтан, дар ин қисмат, яъне дар фуруди сухан ба амал меояд. Ба ҳар ҳол гуфторро бояд чунон ба поён расонд, ки дар шунавандагон асари матлабро дошта

бошад ва хогири онхоро чалб кунад, амреро, ки барои мақсуди гўянда зарур аст, бузург намояд ва чилва диҳад. Амри мухолифро ҳақиру хурд созад, лутфу эҳсосоти шунавандагонро бар манзур барангезад ва ба даст овардани ин тарз низ монанди нуқоти дигари суханварӣ ба омўзиш дар гуфтори суханварони моҳир ва завқу салиқаи гўянда аст. Мавлоно Бадриддин Ҳилолӣ мефармояд:

*Гавҳари ҳуққаи¹ даҳон сухан аст,
Гавҳари ханҷари забон сухан аст.*

*Гар набудӣ сухан, чӣ гуфтӣ кас?
Дурри маънӣ чӣ гуна суфтӣ кас?*

*Сирри касро касе чӣ донистӣ?
Роз гуфтан кучо тавонистӣ?*

*Ин сухан гар на дар миён будӣ,
Одамӣ низ безабон будӣ!*

*Сухани хуш ҳаёти қону тан аст,
Дами Исо гувоҳи ин сухан аст...*

*Эй хирад, аз сухан ривоят кун,
Ба забони қалам ҳикоят кун.*

В-эй қалам, соате забон бикшой!

---

¹. Ҳуққа – сандукчаи чавохирот.

Хуққайи мушкро даҳон бикшой!

*Воқифӣ¹ аз сафедию сиёҳӣ,
Дар сиёҳӣ даро, ки Хизри роҳӣ...*

*Ту ба гуфтор шаккарин самарӣ,
Ту қалам нестӣ, ки найшакарӣ!*

*Мулки маънӣ аз они туст ҳама,
Ин қаламрав турси якқалама.*

*Шоҳи маънӣ тӯӣ, алам² бардор,
Сӯӣи мулки сухан қадам бардор.*

ДАР ПАНДИ ФАРЗАНДИ АРҶМАНД

*Эй дурри шараф зи баҳри кавнайн³,
Фарзанди азиз –қурратулъайн⁴.*

*Бишнав сухани маро, ки панд аст,
Панди падар аст, судманд⁵ аст.*

Сармоҷи умр бас азиз аст,

---

¹. Воқиф – хабардор.

². Алам – байрақ, парчам.

³. Кавнайн – ду дунё.

⁴. Қурратулъайн – нури дида, фарзанд.

⁵. Судманд – фоиданок, боманфиат.

Дарёб, ки ин нафас азиз аст.

*Ин умри азизро макун хор,
Чун қон худаиш, азиз медор.*

*Умре, ки баҳо бувад гаронаиш,
Бо ҳар баду нек мағзаронаиш.*

*Дар корғаҳи чунин дилафрӯз,
Коре куну пешае¹ биомӯз.*

*Бояд, ки дари талаб дароӣ,
Аз раҳгузари адаб дароӣ.*

*Дар илм ба нияти амал кӯш,
То захири ту з-ин амал шавад нӯш².*

*Илме, ки дар он амал набоишад,
Чуз арбадаю³ қадал набоишад.*

*Илмат ба амал чу ёр гардад,
Қадрӣ ту яке ҳазор гардад.*

ТАЪСИРИ СУХАНРОҶИ БАР ҲАДАФИ ШУНАВАНДА

---

¹. Пеша – касбу кор, хунар.

². Нӯш – асал, ангубин.

³. Арбада – чанҷол, хархаша

Ҳар амали хубе, маҳорате, санъти волое қабл аз ҳама ба шавқу ҳавас ва рағбат вобаста аст. Ҳатто агар суҳандоне қонуниятҳои суҳандониرو комилан риоя намояду панду ҳикматҳои бисёре донад ҳам, агар нисбати ҳарфи гуфтааш бетафовут бошад, тир ба ҳадаф нахоҳад расид. Бинобар ин, муҳимтарин нуктае, ки дар ин ҷода бояд ба инобат гирифт, рӯҳияи суҳанвариро доро будан аст. Суҳандони варзида бояд қалби шунавандаро ба туғён оварад. Ду ҳазор сол пеш аз ин бузургмарде аз Рум гуфтааст: «Агар мехоҳед ба ҳунари суҳанронӣ ашки чашмони шунавандаро ҷорӣ созед, бояд ақаллан осори ғаму андӯх дар чехраи худатон зоҳир гардад».

Ҳадаф аз суҳанварӣ таъсир ва тасвир дар нуфуз аст ва дар ин кор лаҳн ва чигунагии оҳангу савти суҳангӯӣ муҳим аст ва низ ҳаракату ишорати ӯ. Ва гоҳе мешавад, ки як нигоҳ ё як садо аз сад калима суҳан бештар маънӣ дорад ва таъсири амиқ мебахшад ва набояд ғофил шуд, ки нигоҳ, ҳаракат, ишора, лаҳн ва овоз омилҳои ҳастанд, ки далолат бар маъонии табиӣ мекунад.

Ҳамчунон ки савту оҳанги ҳама кас ба овозхонӣ созгор нест, савту оҳанги ҳамаи ашхос барои суҳангӯӣ низ яқсон мувофиқат надорад. Баъзе савташон гарм ва ба гӯш хушоянд аст ва баъзе нест, яъне хушк ё зиёд нозук ё зиёд дурушт аст, валекин ин фикра корхоест табиӣ ва ҷандон ихтиёрӣ нест. Машқ қардан то як андоза муфид аст, аммо савтеро, ки ба қуллӣ номувофиқ аст, наметавон бо ягон тадбири мусоид ислоҳ намуд ва мо ин ҷо фақат ба умуре мепардозем, ки дар ихтиёри суҳансагӯӣ бошад.

Моҳияти ҳаракат ва ишороти тан, сар, даст, чашму абрӯро дар сухансароӣ бояд донист. Ва аксари хунармандон дар сахнаи театр беҳаракат сухан мегӯянд, ишороте намекунанд ё ҳаракатҳои беқоида ва бемаънӣ мекунанд. Ҳол он ки дар мамолики Ғарб, ки суханварӣ миёни мардум ривоч дошта ва аз ин кор натиҷаҳои бузург гирифтаанд, чи дар қадим ва чи имрӯз, ин гуфтаҳоро ба хубӣ риоя мекунанд. Ҳар кас дар вақте ки машқи суханварӣ мекунад, ҳар дақиқа роҷеъ ба чигунагии лаҳну садо ва савти аъзои баданро меомӯзад ва дар худ ба мавқеъ таҷриба ва озмоиш мегузаронад, то он ҷо, ки ойинае дар баробари худ гузошта, ҳаракати хешро мебинад ва камбудихояшро ислоҳ менамояд ё дар ин хусус аз устодони фан ва дӯстони наздикаш ёрӣ меҷӯяд. Ҳарчанд ки сухан, оҳанг, ҳаракат, ишороти ҳар қавме бо ақвоми дигар тафовут дорад.

Суханвар дар равиши гуфтор ҳар вазъияту ҳолате дошта бошад, шунавандагонро низ дар ҳамин ҳолат бояд мушоҳида кард. Матлабу мақсади хешро бо ҳарорат бояд баён намуд.

Перикл, пешвои маъруфи Юнон, ҳамеша пеш аз суханронӣ аз даргоҳи Худованд илтиҷо ва зорӣ мекард, ки ҳатто ҳарфи хатое зимни гуфтор содир накунаду хотири шунавандаро парешон нагардонад. Зимни баён ба ӯ мадад намояд, то гуфтаҳояш дар дили шунавандагон маъво бигирад.

Дар байни мардуми форсизабон низ зарбулмасале ҳаст: «**Забони сурх сари сабз медиҳад барбод**». Инак, ҳикояе дар ҳамин маънӣ, ки як ҳарфи хато ва бемавқеъ ба сари кас бадбахтиҳо низ хоҳад овард, зикр мегардад.

Ҳикояро мутолиа намуда, нақд нависед ва фикру ақидаи худро зам намоед:

ҲИКОЯТ

Дар кутуби ҳиндувон мастур аст, ки шабе дуде фурсат ёфта, ба талаби мақсуд аз хона берун омад ва чун сайёди устод ба ҳар тараф метохт ва ба ҳар ҷониб гузар мекард.

Дар аснои роҳ гузари ӯ ба коргоҳи бофандае афтод, ки ҷомаҳои латифу зебо бофтӣ ва анвои такаллуф дар он ба кор мебуд ва нақшҳои суратҳои дилфиреб дар он падида оварда ва наздик омада буд, ки ҷомаро тамом кунад ва коргоҳро бандад. Дуд гуфт: «Мавҷудро аз даст набояд дод ва ёфтаре раҳо набояд кард. Савоб он аст, ки соате он ҷо мақом кунам, то ки марди дебобоф ин ҷомаро аз коргоҳ бигирад ва бихуспад. Ман фурсат ба ғанимат дорам ва ҷомаро аз коргоҳ бибарам». Пас ба ҳилае ба даруни коргоҳи ӯ даромад ва дар гӯшае махфӣ бинишаст. Марди дебобоф ҳар тор, ки дар мепайвастӣ, гуфтӣ: «Эй забон, ба ту умедвор ҳастам ва аз ту мадад металабам, ки даст аз сари ман бидорӣ ва сари маро бар тан нигоҳ дорӣ».

Марди дебобоф ҳама шаб бо забон дар ин муноҷот буд ва дуд мунтазири он ки магар ҷома бибарад. Чун деборо тамом кард, аз коргоҳ фуру гирифт ва онро некӯ дарпечид, субҳи содиқ аз ҷониби машриқ расида буд ва олами зулмонӣ нуронӣ гашт. Дуд аз хона берун омад ва бар сари роҳ мунтазир нишаст. Чунон ки мард аз ибодат фориғ гашт, ҷомаро бардошт ва азми сарои подшоҳ кард.

Дузд аз ақиби ў мерафт, то маълум намояд, ки теги забони ў чӣ гавҳар зоҳир хоҳад кард. Чун ба даргоҳи подшоҳ рафт ва шоҳ ба боргоҳ омад ва дар тахти салтанат биншасту парда бардоштанд ба қабули одамон. Ҳунарманд ба пеши тахт рафт ва чома арза дошт ва ҳангоме ки чомаро аз баста берун карданд, ба ҳусни санъату лутфи ў ҳайрон шуданд, ба ў таҳсину офаринҳо хонданд.

Пас подшоҳи Ҳинд (рой) аз вай пурсид, ки ин чомаро накў пардохтай, акнун бигўй, ки ин чома ба чӣ кор шояд ва бар кучо накў ояд?

Он мард гуфт:

–Бифармой, то ин чомаро дар чомахона ниҳанд, то рўзе, ки туро фавт расад, ин чомаро ба сандуқи ту андозанд!

Подшоҳ аз ин сухан бағоят биранҷид ва бифармуд, то чомаро бисўзанд ва он мардро сиёсат кунанд ва забони ўро бурида партоянд.

Марди дузд дар он чо истода буд ва аҳволи ў мушоҳида мекард. Чун ҳукми подшоҳ бишнид, бихандид. Подшоҳро назар ба хандаи ў афтод, ўро пеш хонд ва аз сабаби ханда пурсид.

Мард гуфт:

–Агар маро бар гуноҳи накарда укубат нафармой, сурати ҳоли ин мард дар ҳазрати шоҳам тақрир кунам. Дузд чун эмин шуд, ҳоли мадад талабидани ўро аз забони зиёнкори хеш дар хидмати подшоҳ бозгуфт.

Подшоҳ чун ин ҳикоят бишнид, гуфт, ки бечора гуноҳе накардааст, аммо шафоати ў ба наздики забон мақбул наҷфтодааст. Пас рақами афв бар ҷаридаи ҷаримаи ў кашид ва ўро бифармуд, то қуфли сукунат

бар даҳон ниҳод, ки касе бар забони худ эътимод надорад, ўро ҳеч пирояе беҳтар аз хомӯшӣ набошад.

НАҚШАИ ТАХМИНИИ БАЁНИ ҲИКОЯ:

1. Ба коргоҳи марди дебобоф рафтани дузд.
2. Ҳунару санъати марди бофанда.
3. Ёрӣ ва мададпурсии усто аз забонаш.
4. Ҷомаи бо санъати воло бофтаи хешро ба подшоҳ пешкаш кардани усто.
5. Муколамаи подшоҳ бо марди дебобоф.
6. Сухани марди дузд.
7. Хулоса аз зарбулмасали «Забони сурх сари сабзро медиҳад барбод».

НАҚШАИ БАЁН ДАР ШАКЛИ ДИГАР:

1. Марди дузд ва устои дебобоф.
2. Гуфтугӯ бо хеш.
3. Тухфа ба подшоҳи Ҳинд.
4. Оқибати захми сухан.
5. Мадади дузд баҳри халосии усто.
6. Зи ҳарфи бемурувват ошно бегона мегардад.

Дар ҳамин маънӣ панди устод Рӯдакиро ба ёд оред:

*Замона гуфт маро: хашми хеш дор нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст.*

Шайх Саъдӣ низ дар ин боб фармуда:

*Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист?
Калиди дари ганҷи соҳибхунар.
Чу дар баста бошад, чӣ донад касе,
Ки ҷавҳарфурӯш аст ё пилавар.*

Ленин забонаш лакнат дошт, Сталин ба забони русӣ шикаста ва бо тавакқуф ҳарф мезад, вале нерӯи сухани онҳо ба дараҷае қудрат дошт, ки торҳои нозуки ҳастии инсонро ба чунбиш меоварду мутаассир месохт. Онҳо шояд қудрату истеъдоди ғавқуттабий доштанд? Онҳо нотикони дараҷаи аввал буданд, зеро ба баёни мушкилоте иқдом менамуданд, ки ҳақиқатан бо тамоми ҳастӣ моили он буданд ва тафаккур, ақлу заковат, ҳастии онҳо ба он бахшида шуда буд.

Ҳар шунаванда, агар ҳассос бошад, зимни суханронии нотик баръало ҳис мекунад, ки ҳарфи ӯ қалбист ё сатҳӣ, самимист ё сохтакорона. Ҳамеша дар назар бояд дошт, ки омили асосии ҳунари сухандонӣ ба шахси гӯянда—ба нотик вобаста аст, на ба маводи мавҷуда, ки ба он таъя мекунад. Бузурге фармуда: «Ба ҳар забон ки ҳарф бизананд, шахсият, эҳсосот ва майли шумо аз гуфтаҳоятон зоҳир мешавад».

Дар мавқеъ ва ҳолати суханронӣ бо ҳавоси парешон ҳарф назанед. Ҳаракатҳои бечо таъсири суханро коста гардонад. Хешро мисли як марди қавӣ, ки дар мусобиқа гӯё ширкат меварзида бошад, устувор ва бо матонат нагоҳ доред. Сухане, ки бо изтиробу тарс ва нобоварист, таъсир набахшад. Дар каломии ҷовидони

худовандӣ – Қуръони маҷид зикр гардидааст, ки матолиби ин китоб бидуни шак саҳеҳ ва танҳо ҳидоятгари инсон аст.

ИН ЗАМИМАҲОРО ДАР ЛАВҲИ ХОТИР МАҲФУЗ ДОРЕД:

1. Ҳолату вазъияти шунаванда ба нотик шабоҳат дорад. Агар нотик бо камоли майл, самимият ва ҳаяҷон ҳарф бизанад, шунавандагон низ ба ҳамон дараҷа мутаваҷҷеҳи суҳанони ӯ гарданд.

2. Бояд тавре суҳан ронд, ки гӯё пайғоме ва муждае ба аҳли толор мерасонед.

3. Ба қадри кофӣ балад ва хушнаво ҳарф бизанед, то ҳамаи ҳозирон битавонанд гуфтаҳои шуморо бишнаванд ва лаззат баранд.

4. Бо ҳарорати хосса ҳарф бизанед ва шунавандагонро ҳурмат кунеду дӯсташон доред.

ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИҒИ

ДАР ОДОБИ СУХАН ГУФТАН

Бидон, ки шарафи одамӣ ба нутқ аст ва ҳар кӣ дар нутқ одоб риоят накунад, аз ин шараф бебаҳра бошад. Барои ин нутқ басавоб (сухани рост) бояд ва илло хомӯшӣ беҳ аз он бувад, чунонки Шайх Саъдӣ фармуда:

*Баҳоим хомӯшанду гӯё башар,
Забон баста беҳтар, ки гӯё ба шар.*

Ва дар сухан гуфтан чандин одоб аст, ки шайху ғолибро риоят бояд кард ва чандин адаби дигар аст, ки нозилон (шахси то мартабаи шайх расидаро) нигоҳ бояд дошт. Агар пурсанд, ки адаби ғолибон дар сухан гуфтан чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, он ки сухан фароҳури (муносиби) ҳоли ҳар кас гӯяд:

*Бо ёри нав аз ғами куҳан бояд гуфт,
Бо ӯ ба забони ӯ сухан бояд гуфт.*

Дуюм, он ки ба лутф сухан гӯяд, на ба унф (дуруштӣ). Сеюм, он ки дар вақти сухан гуфтан хандон ва шукуфта бошад, на туршрӯю гирифта. Чаҳорум, чандон сухан ба мустамеъи (шунавандаи) он гӯяд, ки ба малоли хотири эшон наанҷомад. Панҷум, сухан гӯяд, ки манфиати дунё дар он бошад. Шашум, то сухане тамом боиёр (қадр) набошад, бар забон наронад, ки сухани бузургон ба масобаи (монанди) тухм аст ва агар тухм фосиду бемағз бошад, дар ҳар замин, ки афтад, нарӯяд ва аз ӯ манфиате ба ҳосил нарасад.

Агар пурсанд, ки адаби нозилон дар сухан чанд аст, бигӯй ҳашт: Аввал, он ки то аз вай сухан напурсанд, нагӯяд. Дуюм, дар вақти сухан гуфтан овоз баланд накунад. Севум, ба чапу рост нангарад. Чаҳорум, ғаразомез ва киноят нагӯяд. Панҷум, дар рӯйи шунаванда наҷаҳад ва сухани саҳт нагӯяд. Шашум, то фикр накунад, сухан нагӯяд, то пушаймон нашавад. Ҳафтум, дар миёни сухани мардум сухан дарнаёрад ва сухани гӯяндаро мунқатеъ (бурида) нагардонад.

Ҳаштум, бисёр нағӯяд, ки бисёр гуфтан нишонаи андакақлӣ аст, чунончи Шайхи Ганҷанишин дар «Лайливу Мачнун» фармояд:

*Кам гӯю гузида гӯй чун дур,
То з- андаки ту ҷаҳон шавад нур.
Лоф аз сухани чу дур тавон зад,
Он хишт бувад, ки нур тавон зад.
Об арчи бисе зулол хезад,
Аз хӯрдани нур малол хезад...*

Агар пурсанд, ки бо чӣ забон сухан мегӯӣ, бигӯӣ, бо забони сидқ.

Агар пурсанд, ки сухан ба кадом гӯш мешунавӣ, бигӯӣ, ба гӯши қабул.

Агар пурсанд, ки сухан аз ту аст ё ту аз суханӣ, бигӯӣ, ман аз суханам ва сухан аз ман аст, ки меваи дарахти инсонӣ сухан аст.

Агар пурсанд, ки сухани ноқис кадом аст, бигӯӣ, он ки мувофиқи сухани Худову Расул бошад.

Агар пурсанд, ки сухани нек кадом аст, бигӯӣ, ки аз он нафъ ба касе расад.

Агар пурсанд, ки бад кадом аст, бигӯӣ, он ки аз он зараре ба касе оид шавад.

ДАР БАЁНИ ҚИССАХОНОН

Агар пурсанд, ки қиссахонӣ чанд навъ аст, бигӯӣ, ду навъ: аввал, ҳикоятгӯӣ ва дуюм, назмхонӣ. Агар

пурсанд, ки одоби ҳикоятгӯён чанд навъ аст, бигуй, ҳашт: Аввал, он ки қиссае адо хоҳанд кард, агар мубтади (аввалин) аст, бояд ки бар устод хонда бошад ва агар мунтаҳӣ (охир) аст, бояд ба худ такрор карда бошад, то фурӯ (хомӯш) намонад. Дуюм, он ки ҷусту чолок ба сухан дарояд ва хому гаронҷон (танбал) набошад. Сеюм, бояд донад, ки маърака лоиқи ҷӣ навъ сухан аст, ҳадди нузул (поён рафтан) ва монанди он бештар аз он гӯяд, ки мардум роғиби (моили) он бошад. Чаҳорум, насрро вақт-вақт ба назм ораста гардонад, на бар вачҳе, ки мавъиде (шунаванда) ба малол шавад. Бузургон гуфтаанд, ки назм дар қиссахонӣ чун намак аст дар дег, агар кам бошад таом бемазза бувад ва агар бисёр гардад, шӯр шавад. Пас эътидол (дараҷаи миёна) нигоҳ бояд дошт. Панҷум, сухани маҳолу (номумкин) газоф нагӯяд, ки дар чашми мардум сабук (беқадр) шавад. Шашум, суханони таъриз (пӯшида) ва киноя нагӯяд, ки дар дилҳо гарон гардад. Ҳафтум, дар гадоӣ муболиға накунад ва бар мардум танг нагирад. Ҳаштум, зуд бас накунад ва суханро ба дарозо низ накашад, балки тариқи эътидол маръи (риояшуда) дорад.

Агар пурсанд ки одоби назмхонӣ чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, он ки ба оҳанг хонад. Дуюм, суханро дар дили мардум биншонад. Сеюм, агар байте мушкил пеш ояд, шарҳи он ба ҳозирон бигӯяд. Чаҳорум, чунон накунад, ки мустамеъ (шунаванда) малул гардад. Панҷум, дар гадоӣ савганди бисёр надихад ва муболиға нанамояд. Шашум, соҳиби он назмро дар аввали маърака ё дар охир ёд кунад. Ва афсонахонон мисли

ҳикоятгӯёнанд. Эшонро низ ҳамин адабҳо риоят бояд кард. Чунончи:

*Ибтидо аввал ба фармони Худо,
Мекушоям ман забонро бар сано.*

*Он Худованде, ки аз лутфи карам,
Дар вуҷуд овард одам дар адам.*

*Сад ҳазорон сурати зебою зишт,
Чумларо бар сурати одам сиришт...*

*Мегузашт Исо канори Даҷлае,
Дид дар саҳро фитода каллае.*

*Каллаи нӯсидаи аз тан ҷудо,
Лавҳу гушти ӯ шуда ҳар сӯ фано...*

БА ЗИКРИ КАЛОМИ ЯКЕ БУЗУРГОН СУХАНРОНИРО ШУРӮЪ КУНЕД

Суханвар ҳамеша бояд саъй ва кӯшиш намояд, ки луғати муносибе барои шурӯъ ва хатми нутқаш пайдо намояд. Ин ҳунар ва маҳоратро аксари нотиқони забардаст доштаанд ва аз он моҳирона истифода мекарданд.

Бархе аз нотиқони навҷӯй ва тозақор бар он ақидаанд, ки бояд дар зимни суханронӣ шӯҳӣ ва

мазҳақа чой дошта бошад. Ба ин ҷиҳат кӯшиш мекунамд, суҳбати худро бо баёни як ҳикояти «Амали Афандӣ» ё «Ҳозирҷавобии Мушфиқӣ» шуруъ намоянд, нишастагонро ба завқ оваранд, хандонанд. Ин қабил нотикон ғофил аз онанд, ки 95 дарсад эҳтимол дорад, ки на танҳо ҳикояти онҳо боиси ханда ва тафреҳи ҳозирон нашавад, балки ба назарашон бад ҳам биёяд.

Мушкилтарин чиз дар суҳанронӣ ин аст, ки нотик битавонад, ҳозиринро ба вачҳу табассум моил гардонад. Ин истеъдодест, ки Худованд фақат ба баъзеҳо ато фармуда ва дигарон набояд дунболи он бираванд. Агар диққат карда бошед, ҳеҷ вақт як ҳикоят ва ё матлаб ба худии худ шакарину намакин ва хандаовар нест. Ва фақат тарзу услуб ва лаҳни баёни гӯянда аст, ки ба он рӯҳ мебахшад ва сабаби хандаи дигарон мешавад. Шояд аз ҳар сад нафар як нафар бошад, ки агар ҳикояти «Афандӣ»-ро шарҳ диҳад, битавонад, шунавандагонро бихандонад. Пас суҳанвар набояд аввал нутқи худро бо латифагӯӣ ва мазҳақа оғоз намояд.

Зикри каломи бузургон таъсири зиёд дар қалби шунавандагон дорад. Масалан, агар мехоҳед, ки рочеъ ба ростиву росткорӣ суҳанронӣ кунед, каломи худро ин тавр шуруъ намоед: Шайх Саъдӣ мегӯяд:

Ростӣ муҷибӣ ризои Худост.

Кас надидам, ки гум шуд аз роҳи рост.

Ё дар тӯи ҷавонон чунин суҳанон хуб аст: Халил Ҷуброн дар хусуси никоҳи ҷавонон чунин суҳан гуфта

буд: «Ҳамдигарро дӯст бидоред, вале ишқро ба занҷир мубаддал насозед. Бигузор ишқ монанди амвоҷи баҳр дар қатъри дили шумо ҷилвагарӣ кунад. Дил ба халқ бидиҳед, вале онро амр насозед. Ҳамроҳ истода шавед ва на он қадар бо ҳам наздик, зеро сӯтунҳои муътод аз ҳам ҷудоянд ва дарахтони булут ва сарв ҳам, яке дар сояи дигаре қат намешаванд». Ё ҳадисҳои Пайғамбари бузурги ислом ҳазрати Муҳаммад алайҳиссаломро дар мавриди мувофиқ чун каломи муътабар овардан баҳри тарбияи кӯдакони наврасида басо арзанда аст: **«Он ки мардумро ба замин мезанад, қавию нерӯманд нест, балки он кас нерӯманд аст, ки хашми худро фурӯ нишонад. Дар паси ҳар амали ноҳинҷор амали неке кунед, то ки шояд амали охир амали қаблиро бизудояд».** Ҳамин маъниро дар қитъае Шайх Саъдӣ чунин оварда:

*Ба бозувони тавонову қуввати сари даст,
Хатост панҷаи мискини нотавон бишкаст.*

*Битарсад он ки бар афтодагон набахшояд,
Ки гар зи пой дарояд, касе нагирад даст.*

*Ҳар он ки тухми бадӣ кишту чашми некӣ дошт,
Димоғи беҳуда пухту хаёли ботил баст.*

*Зи гӯш пунба бурун ору доди халқ бидех,
В-агар ту менадиҳӣ дод, рӯзе доде ҳаст.*

Дар санъати суханронӣ ҳар як толибилм се марҳаларо тай хоҳад кард:

–Дар марҳалаи аввал қобилият ва пешрафти назаррас насибаш хоҳад гашт.

Дар марҳалаи дуюм, ки чанд муддат давом мекунад, ба мушкилот ва душворӣ дучор мегардад. Ҳатто пасмондагӣ ва сустиродагиро низ ҳис мекунад, вале ноумед набояд гашт, зеро гуфтаанд: «Поёни шаби сиёҳ сафед аст».

–Дар марҳалаи сеюм муваффақият насибаш хоҳад гашт. Он чи ки меомӯзаду машқ мекунад, бо зудӣ ҳазм мегардад ва ба қуллаи мақсуд мерасад.

Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар китоби худ «Анвори Суҳайлӣ» зимни суханони Димна басо хуб оварда: *«Дастмоёи бузург ақлу одоб аст, на аслу насаб. Ҳар кас ақли соф ва хиради комил дошта бошад, худро аз пояи наст ба мартабаи баланд мерасонад, ҳар кас ақли заиф дошта бошад, худро аз дараҷаи оӣ ба мартабаи насти андозад. Бузургон гуфтаанд, ки ба дараҷаи шараф расидан ба заҳмати бисёр даст медиҳад ва аз мартабаи иззат таназзул кардан ба андак қулфате муяссар мегардад. Чунончи, санги гаранро ба машаққати бисёр аз замин ба дӯш бардоштан мумкин аст ва ба андак ишорате метавон бар замин андохт. Аз ин сабаб барои ба мартабаи баланд расидан сабру таҳаммул бояд намуд. Бе доғи меҳнат давлат муяссар намешавад».*

ҲИКОЯТ

Ду рафиқ, ки яке Солим ном дошт ва дигаре Ғоним дар роҳе мерафтанд ва ба рафоқати якдигар манзилҳо тай мекарданд. Гузари онҳо ба домани кӯҳе афтод, ки қуллаи он ба бурҷи фалак мерасид. Дар пойи он кӯҳ чашмаи мусаффое буд. Дар пеши чашма ҳавзи бузург сохта, гирдогирди он дарахтони соядор сар дар сар оварда буданд:

*Зи як сӯ шохи райҳон бардамида,
Зи дигар сӯ дарахтон сар кашида.
Ба пойи сарв сунбул дарфитода,
Бунафша пеши савсан сар ниҳода.*

Алқисса, он ду рафиқ аз бодияи (биёбони) ҳавлноқ ба он манзили пок расиданд ва чун ҷойи хушу маъвои дилкаш диданд, ҳамон ҷо барои осоиш қарор гирифтанд. Баъд аз осудагӣ ба атрофи ҳавз ва чашма гузаре мекарданд ва аз ҳар сӯ назаре меафканданд. Ногоҳ дар канори ҳавз, аз он сӯ, ки об меомад, санги сафеде диданд, ки бо хати сабз бар вай навишта шуда буд: «Эй мусофир ба ин манзил, ки расидӣ, бидон, ки мо барои меҳмон беҳтарин нуқл ҳозир кардем. Вале шарт он аст, ки аз баҳри сар гузашта, пой бар ин чашма бинех ва аз хатари гирдобу ҳавли ғарқоб андеша нанамуда, худро ба канор биандоз, шере, ки аз санг тарошида дар пойи кӯҳ ниҳоданд, ба дӯш бардошта, беист ба як давидан худро ба болои кӯҳ бирасон. Чун ин раҳ тамом шуд, дарахти мақсуд ба бор хоҳад омад»:

То раҳ наравад касе, ба манзил нарасад,

*То ҷон наканад, ба олами дил нарасад.
Гар ҷумла ҷаҳон бигирад анвори қабул,
Як шаъшаа ҳур ба марди коҳил нарасад.*

Баъд аз хондани ин хат Ғоним ба Солим рӯй оварда гуфт: «Эй бародар, биё, ки ба ин майдони мубориза дароём ва ин тилисмро бикшоем:

*Ё бо мурод бар сари гардун ниҳем пой,
Ё мардвор дар сари ҳиммат кунем сар».*

Солим гуфт:

–Эй ёри азиз, баробари хондани ин хат, ки нависандаи он маълум нест, ба чунин хатари азим пой ниҳодан манфиате надорад ва далели ҷаҳолат аст. Ҳеч оқил дониста заҳр намехӯрад, ҳеч хирадманд меҳнати нақдро барои роҳати нася қабул намефармояд:

*Нест баробар ба назди мардум доно,
Якдама ғам бо ҳазорсола танабум.*

Ғоним гуфт:

–Эй рафиқи мушфиқ, ҳаваси истироҳат муқаддимаи пастӣ ва хиссат (пастӣ) аст:

*Ҳар кӣ осудагиву роҳат ҷуст,
Дили худро зи бахт шод накард.
В-он ки тарсид аз ҷафои хумор,*

Қадаҳи бодаи мурод нахӯрд.

Марди ҳимматпеша то пояи баланд ба даст наорад, аз роҳи талаб бар нагардад. Гули тараб бе хори тааб чидан мумкин нест. Пойи ҳиммат маро ба кӯҳи баланд хоҳад кашид ва аз гирдоби балову ранҷу азоб андеша нахоҳад кард:

*Гар дар талабаиш моро ранҷе бирасад, шояд,
Чун ишқ ҳарам бошад, саҳл аст биебонҳо.*

Солим гуфт:

–Дар роҳе, ки поён надорад, қадам задан ва дар баҳре, ки соҳилаш падида нест, шино намудан аз тариқи хирадмандӣ дур менамоянд. Ҳар касе, ки ба коре шурӯъ кунад, бояд, ки баробари ҷойи даромад, ҷойи баромадашро ҳам бубинад ва зарару нафъи онро ба мизони ақл бисанҷад, то ки ранҷи беҳуда накашида бошад ва нақди умри азизро ба боди фано барнадода:

*То нақунӣ ҷойи қадам устувор,
Пой манех дар талаби ҳеч кор.
Дар ҳама коре, ки дароӣ нахуст,
Рахнаи берун шуданаш кун дуруст.*

Ман дар ин муомила ба ту ҳамроҳ нестам ва туро низ аз ин кор манъ мекунам.

Ғоним гуфт:

–Аз ин суҳан даргузар, ки ман ба қавли касе аз азимати худ бар нагардам. Ман медонам, ки ту қуввати ҳамроҳӣ надорӣ. Акнун тамошо кун ва ба ниёзманд мададе бидеҳ...

Солим донист, ки ӯ дар кори худ якрав аст, гуфт:

– Эӣ бародар, мебинам, ки ту ба суҳани ман тарки ин кори нокарданӣ намекунӣ. Ман тоқати мушоҳидаи ин ҳолат надорам, салоҳ дар он дидам, ки: «Берун кашида бояд, аз ин варта раҳти хеш».

Пас боре, ки дошт, бардошта, бо ёри худ видоъ намуд ва рӯй ба роҳ овард.

Ғоним дил аз ҷон шуста, ба оби чашма омад ва гуфт:

*Дар баҳри муҳит гӯта хоҳам хӯрдан,
Ё гарқа шудан ё гӯҳаре овардан.*

Пас бо азми устувор қадам дар чашма ниҳод. Ғоним донист, ки он чашма гирдоби балост, аммо дили қавӣ дошта, бо шиноварӣ ба соҳили наҷот расид ва ба канори об омада, нафас рост карда, шери сангиरो ба пушт кашид. Ҳазор гуна заҳматро қабул намуда, ба як давидан худро ба сари кӯҳ расонд. Дар он тарафи кӯҳ шаҳри бузурге дид, ки ҳавои хуш ва фазои дилкаш дошт. Ғоним болои кӯҳ қарор гирифта, ба ҷониби шаҳр назар мекард, ки ногоҳ аз он шери сангӣ овози сахте баромад, ки ларза дар кӯҳу саҳро афтод. Он садо ба шаҳр расид ва мардуми бисёр аз ҳар тараф берун

омаданд ва рӯй ба кӯҳ ниҳода ба ҷониби Ғоним меомаданд.

Ғоним ба дидаи ҳайрат менигарист ва аз ҳучуми халоиқ таачҷуб менамуд. Ногоҳ ҷамъе аъёну ашроф расида, расми дуову шарти сано ба ҷо оварданд ва ба илтимоси тамом ўро ба маркаб савор карда, ба ҷониби шаҳр бурданд, сару танаширо ба гулобу кофур шуста, ҷомаҳои шоҳона пӯшониданд. Ба эъҷозу икром ихтиёри салтанати он вилоятро ба дасти ў доданд. Ғоним аз кайфияти он ҳол суол кард, чунин ҷавоб шунид:

– Ҳукамо дар ин чашмае, ки дидӣ тилисме сохтаанд ва он шери сангинро он ҷо мондаанд. Ҳар вақте ки касе ба ин чашма гузашта, шерро бардошта, ба болои кӯҳ барояд, он ҳол дар ҳамон вақт ба вуқӯъ меояд, ки ба подшоҳи ин шаҳр аҷал расида бошад. Пас шер овоз медиҳад ва садои ў ба шаҳр расида, мардум бурун меоянд ва ўро ба подшоҳӣ мебардоранд, то он замон, ки навбати ў низ ба охир ояд. Муддатҳои дароз аст, ки ин қоида ба ҳамин дастур давом дорад. Ту имрӯз подшоҳи ин шаҳр ва фармонрави ин даҳрӣ.

Ғоним донист, ки кашидани он ҳама меҳнатҳо ба тақозои давлат будааст.

Чаҳор сифат барои суҳанронӣ лозим аст, ки аз **матонат, муҳаббат, диққат ва ҳавсала** иборатанд.

МАЗЪЪЕ, КИ ДАР БОРААШ МЕАНДЕШЕМ

Қабл аз он ки бубинем бо мардум чӣ тарз бояд сухан гуфт, беҳтар аст, то донем, ки аз мардум чӣ таманно дорему матлаби мо чист?

Муносибати хуб бо мардум ҳаргиз он маъно надорад, ки тамоми он маводи роҷеъ ба муносибату иртиботро омӯзему донему азбар кунем. Омӯхтани ҳама чиз баҳри муносибати хуб аз доираи умри одамай берун аст. Ҳадду андозаи бобҳои гуфтор низ. Бинобар ин, сифати хуби гуфтор ва баёни нақў аз тинату сирати одамай бархезад. Агар тинати инсон зишт бошаду мақсаду матлабаш нопок, ин хислат дар забону баёни гуфтори ӯ низ зоҳир хоҳад гашт. Мақсади омӯзиши ҳунари сухандонӣ лафзбозӣ ва ё худ фалсафафурӯшӣ нест, ки дар сухан ҳамто надошта бошем, вале дар амал «гандумнамои чавфурӯш» бошем. Фарди сухандон он аст, ки ҳарфу каломаш бо амалаш мустақиман пайванд бошад. Оё ҳадаф аз омӯзиши илми калом бисёргуфторӣ ва ҳарзагӯйист? Албатта, баъзан бо шахсоне дучор меоед, ки ёддошт ва хотирҳои хубе доранд ва пурҷозоба нақл мекунанд. Шунидани он ба кас ҳаловат ва фараҳ ато менамояд. Ва баръакс, фардонеро низ дучор меоем, ки аз пургӯйиҳои онон малулу хотирпарешон мешавем. Дар тарзи адои фикр низ гуногунбаёнӣ ба мушоҳида мерасад. Шахсе барои ифодаи мақсад бар ивази чор ҳарфе аввал муқаддимаи муфассал баён карда, агар иттифоқан шумо ҳам бихоҳед аз онҳо суоле кунед, ҳеҷ гоҳ навбат ба шумо нахоҳад дод. Сухан гуфтан, ҳунари гуфтугӯ дар иҷтимоъ аст, зеро санъати ҳарф задан низ монанди дигар ҳунарҳо дорои қонуну қоидаҳо ва ҳадду

худудест. Хунари сухандонӣ аз завқҳои шахсӣ, аз гузаштаҳо ва риояи ҳуқуқи дигарон иборат аст. Хунари сухан гуфтан ба мо меомӯзад, ки ҳар яке аз мо лоақал бояд ду нафар бошем. Ба танҳои ҳарф задан ва ё ба истилоҳе «мутакаллими ваҳдат» будан хоси мастҳо ва ё бозӣ дар театр аст. Бинобар ин, сухан гуфтан муаррифи сифату кӯшишҳои фардӣ ва дар айни ҳол намояндаи хунари татбиқи он бо тарзи кори дигарон аст, нишон медиҳад, ки дараҷаи муваффақияти ҳар яки мо дар миёни мардум чӣ гуна аст ва чӯяндаи хунарманд чӣ гуна метавонад тарафи истифода аз лаззати шахсиро бо зевари лаззати иҷтимоӣ биорояд. Чӣ муваффақияте аз ин болотар, ки камар ба хидмати халқ бибандему ба гуфтаи шоир аз ин роҳ ибодат кунем.

Риояи одоби ҳарф задан яке аз ибодатҳои бузург аст. Сухан гуфтан монанди ҳафтаҳои некӯкорӣ аст, ки гоҳе аз тарафи анҷуманҳои хайрия тартиб дода мешавад. Аз касоне, ки дар он ширкат мекунанд, бояд хоҳем, ки дар таъмири хушомеди дигарон аз роҳи сухан гуфтан бикӯшанд, зеро фақат аз ин роҳ аст, ки дигарон ҳам нисбат ба шумо адаб хоҳанд кард ва дар ҷалби ризояти шумо хоҳанд кӯшид. Хунари сухан гуфтан дар иҷтимоӣ маъруф як навъ ҷоҳталабӣ ва дар айни ҳол гузашти фавқулодае аст. Гуфтугӯ дар иҷтимоӣ низ ҳамин қоидаро дорад, зеро ҳамаи гӯяндаҳо шунавандае хоҳанд дошт. Абулмаолии Кайковус фамудааст:

Бидон, эй писар, ки аз ҳама хунарҳо бехтарин хунар сухан гуфтан аст. Одамии фузунӣ ёфт бар дигар ҷонварон ба даҳ дараҷа, ки дар тани ӯст: панҷ аз дарун

ва панҷ аз берун. Аммо панҷ ниҳонӣ чун **андеша** ва **ёд гирифта**н ва **нигоҳ доштан** ва **тахайюл кардан** ва **тамйизу гуфтор** ва панҷ зоҳир чун **самъ** ва **басар** ва **шамму ламс** ва **завқ**.

Чун ин бидонистӣ, зуфонро (забонро) ба хубиву ҳунар омӯхта кун ва чуз хубӣ гуфтаи зуфонро одат макун, ки зүфони ту доим ҳамон гӯяд, ки ту онро барои он дошта бошӣ ва одат кунӣ, ки гуфтаанд: «*Ҳар кӣ зүфони ӯ хуштар, ҳавохоҳони ӯ бештар*». Ва бо ҳама ҳунарҳо ҷаҳд кун, то сухан ба ҷойгоҳ гӯйӣ, ки сухани на ба ҷойгоҳ, агарчи хуб бошад, зишт намояд. Ва аз сухани бефоида парҳез кун, ки сухани бесуд ҳама зиён бошад ва сухан, ки аз вай бӯйи дурӯғ ояд ва бӯйи ҳунар наояд, ногуфта бехтар. Аммо сухан напурсида мағӯй ва аз гуфтори хира парҳез кун ва чун боз пурсанд, чуз рост мағӯй.

Ҳунар омӯз ва аз омӯхтану сухани нек шунидан нанг мадор, то аз нанг раста бошӣ. Чизе, ки надонӣ, биёмӯзӣ ва ин туро ба ду чиз ҳосил шавад: ё ба кор бастанӣ он чиз, ки донӣ, ё ба омӯхтани он чиз, ки надонӣ.

Сукрот гуфт, ки ҳеҷ ганҷе беҳ аз дониш нест ва ҳеҷ душман бадтар аз хӯй ва хислати бад нест ва ҳеҷ иззе бузургвортар аз дониш нест ва ҳеҷ пирояе бехтар аз шарм нест.

ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

ДАР ШАРОИТИ ШОГИРД

Агар пурсанд, ки бинои шогирдӣ бар чӣ чиз аст, бигӯй, ба сари иродат. Агар пурсанд, ки иродат чист, бигӯй, самъу (гӯш кардан) тоат. Агар пурсанд, ки самъу тоат чист, бигӯй, ҳар чӣ устод гӯяд, ба ҷон бишнавад ва ба дил қабул кунад ва ба тан фармон барад. Агар пурсанд, ки шогирдро чӣ беҳтар, бигӯй, эътиқоди пок, ки ҳар кӣ ба мурод расад, аз рӯйи эътиқод расид.

Агар пурсанд, ки шогирд аз чӣ чиз ба матлаб расад, бигӯй, аз хидмат. Агар пурсанд, ки бинои хидмат бар чист, бигӯй, ба тарки роҳат ва кашидани меҳнат.

Агар пурсанд, ки аркони шогирдӣ чанд аст, бигӯй чаҳор: Аввал, он ки мардона шурӯъ кунад, ки шурӯъ накардан беҳ аз фурӯгузошту аз роҳ баргаштан аст. Дуюм, ба сидқи тамоми хидмат кардан. Сеюм, дилу забонро ба ҳам рост доштан. Чаҳорум, панд пазируфтани ва ҳар чӣ аз устод шунавад, ёд гирифтани.

Агар пурсанд, ки одоби шогирд чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал, чун дарояд, ибтидо ба салом кунад. Дуюм, дар пеши устод кам суҳан гӯяд. Сеюм, сар дар пеш андозад. Чаҳорум, чашм ба ҳар ҷой нақшояд. Панҷум, агар хоҳад, ки масъала пурсад, аввал дастур (ичозат) талабад. Шашум, чун ҷавоб гӯяд, эътироз накунад. Ҳафтум, дар пеши устод ба касе суҳани саргӯши (гӯшаки) накунад. Ҳаштум, ба ҳурмати тамоми нишасту хест кунад.

АВФИИ БУХОРОӢ

ҲИКОЯТ

Оварданд, ки Шаҳидии шоир рӯзе нишаста буд ва китобе мехонд. Ҷоҳиле ба наздики ӯ даромад ва салом карду гуфт:

– Ҳоҷа танҳо нишастай?

Гуфт:

– Танҳо акнун гаштам, ки ту омадӣ, аз он ки ба сабаби ту аз мутолиаи китоб бозмондам. Ва шоир чунин гуфтааст:

*Сухбати аблаҳон чу деги тижист,
Андарун холиву берун сияҳист.*

ҲИКОЯТ

Ҳангоми ҳукмронии Баҳром ҳакиме буд, ки дар фазлу ҳикмат ягона буд ва дар хунар ва дониш ангуштнамои аҳли замона.

Чун борҳо ҳоли ӯ ба Баҳром бигуфтанд, Баҳром ӯро бихонд ва аз анвои улум ӯро имтиҳон кард. Ва чун дар ҷумла ҷавобҳои савоб гуфтӣ, Баҳром гуфт: Вазоратро ба вай тафвиз бояд фармуд. Аммо ба худ гуфт:

– Бош, то ӯро дар одоб ва ҳиммат биёзмоям. Пас ӯро бо худ дар хон (дастархон) ҳамкоса кард ва бар хони хоси худ бинишонд ва мурғе бирён карда, дар пеши ӯ ниҳод.

Ҳаким мурғро пора мекард ва ба шараҳе тамои мехӯрд ва дигарро ҳамчунон ба кор бурд.

Баҳром гуфт:

– Ин мард ҳиммате надорад, ки мурғ дар пеши ман чунин мехӯрад, моли маро дар ғайбат чӣ гуна хӯрд?!

Пас ўро ташриф дод ва бозгардонид. Ва ба сабаби ин тарки одоб ва хасосат аз мансаби вазорат маҳрум шуд.

ТАРЗИ БАЁНИ АҶКОР

Пас аз пайдо шудани малакаи аввалини суханронӣ ин ҳунарро бояд такмил ва сайқал дод. Маҳаки асосии суханронӣ пас аз саводи дуруст ҳосил кардан донишу таҷриба аст. Сухан бояд бо тарбия тавъманд бошад ва дар ҳамин поя устувор гардад.

Донистан ва фаҳмидани ҳама чиз имкон надорад. Наметавон дар тўли кўтоҳи умри одамӣ ҳама чизро хонд, дид ва шунид. Вале ба парвариши фикру дониш ва такмили савияи фарҳангии хеш ҳамеша бояд чидду чаҳд намуд. Масалан, риёзиёт (математика) соҳаи бисе доманфарох аст, ки касе ба ҳамаи мушкилоти масоили он роҳ наёфтааст, вале агар ҳисоб кардан надонем, айби азимест дар зиндагӣ.

Теъдоди донишмандону ҳунармандоне, ки дар роҳи касби дониш ва ҳунар заҳмат кашидаанд, зиёд аст. Эшон аз умури одии зиндагӣ низ басо чизҳо медонанд, вале ҳеҷ гоҳ ба дониستاني он фаҳр намекунанд. Масалан, агар шогирде, ки шарҳи ҳоли Ҳофиз ё Саъдиро медонад, агар аз дарки лутфи як ғазал очиз бошад, бечорае беш нест. Бояд камтар донист, вале бехтар

шинохт, зеро он кас, ки ҳама чизро медонад, бидуни он ки хурдтарин маърифате ба он пайдо кунад, ба китобхона монанд аст, ки миқдоре китоб дар он чинда шудааст, вале дастрасӣ ба он надорад.

Чунонки зикр кардем, Дейл Корнеги сифатҳои фанни суханвариро бар чаҳор рукн устувор намудааст: **муҳаббат, матонат, диққат** ва **ҳавсала**.

Агар аз диди равоншиносӣ бингарем, инсон қодир аст, ҳар чизро хоҳад ёд мегирад. Дар марҳалаи аввал, ки таъҷилист, пешрафту фаъолияти хуб зоҳир менамояд, баъди чанд ҳафта сукун хоҳад кард. Пас аз он дубора шурӯъ ба инкишофи босуръат ворид мегардад.

Бисёр шахсон толиби онанд, ки аксари чизҳоро донанд ва ҳифз намоянд. Вале азбаски равандҳои равоншиносӣ: эҳсос, идрок, хотир, тафаккур ва амсоли он хеле суст инкишоф ёфтаанд, матлабро зуд азхуд карда наметавонанд.

Инсон ҳар қадар дар соҳаи суханронӣ машқ намояд ҳам, ҳеч вақт он тарсро, ки дар ду-се сонияи аввали шурӯи суханронӣ дучор мешавад, пешгирӣ ва баргараф карда наметавонад. Вале ин тарсу ҳарос пас аз чанд лаҳза аз байн меравад ва шумо метавонед суханронии худро ба итминон ва роҳати комил идома диҳед.

Зимни парвариши фикр он донишҷӯеро, ки ҳифз мешавад, набояд дар майнаи хеш чун дар қафасчае ҷой бидиҳад. Ин донишҷӯ бояд ба вучуд, тану рӯҳ ва ҳаёти ҳаррӯзаи воқеии мо роҳ ёбад ва сару кор дошта бошад.

Парвариши фикр иборат аз фаро гирифтани маълумот ба «миқдор»-и муайяне набуда, балки «кайфият»-и он чӣ медонему ҳифз кардаем, аҳамият дорад. Агар дониши азхуднамударо пайваста вирди забон оварему аз он лаззати маънавӣ гирем ва дар вақти лозима ба самъи дигарон низ расонем, ин ба тақвияти фикри мо кӯмак расондан ва сайқал бахшидан аст. Аз он чизҳое, ки медонем, бояд фоида бигирему танҳо ба ёд гирифтани он қаноат накунем.

Дониш ба маънии том моддаи аслии парвариш аст. Парвариш иборат аст аз боз кардани фикру истеъдод ва омода кардани онҳо барои касби маълумоти тоза. Фикру тани хешро ба заҳмат кашидан пайи омӯхтан омода созед, кори шумо, бешубҳа, барор мегирад. Дар лаҳзае, ки як мусиқии форам ва дилнишин мешунавед, ё худ ғазали марғубе аз Хоҷа Ҳофизи малакутӣ қироат мекунад, тавачҷуҳ кунед, то дар он осор акси рӯҳи мардумӣ бубинед.

Китобе, ки аз чигунагии сухан гуфтан баҳс мекунад, қодир ба пур кардани як майнаи холӣ нест. Зикри қоида ва дастур дар ин маврид бад-он монад, ки бихоҳем барои шахси ланг пойи сунъӣ бисозем. Ҳама чиз аз худӣ мо шурӯъ мешавад. Касе, ки фикраш парвариш ёфта, ҳеч гоҳ аз пушаймонии «сухан» маҳрум нахоҳад монд. Агар мавзӯро надонад, ҳамонро васила қарор медиҳад, то ба доноии худ биафзояд ва фикри худро парвариш диҳад. Фикри ғанӣ ҳеч гоҳ матои беарзиш нест, вале бояд бикӯшем, ки ин сарватро худ ба

даст оварем, на ин ки аз дигарон биталабем. Аз сармояи
фикр холӣ будан ё чашмдошт шудан, камоли беақлист.

*Ба бозӣ набурдам ҷаҳонро ба сар,
Ки шугле дигар буд ҷуз хобу х(в)ар.*

*Нахуфтам шабе шод бар бистаре,
Ки накшодам он шаб зи дониш даре...*

*Сухан гуфтани бикр ҷон суфтан аст,
На ҳар кас сазои сухан гуфтан аст...*

*Зи чандин сухангӯ сухан ёд ор,
Суханро манам дар ҷаҳон ёдгор.*

*Сухан чун гирифт истиқомат ба ман,
Қиёмат кунад, то қиёмат ба ман...*

*Ҳазор офарин бар суханпарваре,
Ки бар созад аз ҳар ҷаве ҷавҳаре.*

(Низомии Ганҷавӣ)

ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИҶИ

ҲИКОЯТ

Оварданд, ки шахсе гурбае дошт ва ҳар рӯз ба вай он миқдор гӯшт, ки оташи гуруснагии ўро фуру нишонда тавонад, муқаррар карда буд. Аммо гурба аз гурусначашми ба ин миқдор қаноат намекард.

Рӯзе аз пеши кабўтархона мегузашт ва аз садои диловези кабўтарон иштиҳои гурба дар ҳаракат омада, худро ба он кабўтархона афканд. Посбони кабўтархона гурбаро дастгир карда кушт ва ба пўсташ коҳ ҷой карда, ба болои кабўтархона овехта монд. Игтифоқо, гузари соҳибаш ба он ҷо афтод. Гурбаи худро дар ин ҳол дида гуфт: «Эй шўхчашми ҳарис, агар ба он қадар гӯшт, ки ба ту мерасид, қаноат мекардӣ, пўсти туро намекашиданд».

*Яке гурба дар хонаи зол буд,
Ки баргаштаайёму бадҳол буд.*

*Равон шуд ба қорвонсарои амир,
Ғуломони султон задандаш ба тир.*

*Бурун ҷасту хун аз танаш меравид,
Ҳамегуфту аз тарси ҷон медавид,*

*Агар ҷастам аз дасти ин тирзан,
Ману мушу кунҷи вайронаи пирзан.*

ДАР ОДОБИ ҶАВОНИ

Агарчи доно бошӣ, худро нодон шумор, то дари омӯхтан бар ту кушода гардад. Ҳеч суханро машикан ва маситой, то нахуст айбу хунари онро маълум нагардонӣ.

Сухан ягона гӯй-бо хос хосу бо ом ом, то аз ҳадди ҳикмат берун нагардӣ ва бар шунаванда гарон наояд ба чуз чое, ки дар сухан гуфтан аз ту хуччату далел чӯянд.

Агар дар ҷойгоҳе аз ту дар сухан гуфтан хуччат чӯянд, сухан ба ризои эшон гӯй, то ба саломат аз миёни эшон берун ойӣ.

Агарчи сухандон бошӣ, камтар аз он намоӣ, ки донӣ, то вақти гуфтор пиёда намонӣ.

Бисёрдону камгӯй бош, на камдону бисёргӯй, ки хомӯшӣ дувумӣ саломатист ва бисёр гуфтан дувумӣ беҳирадӣ.

Ва ҳарчанд поку порсо бошӣ, хештанситой мабош, ки гувоҳии туро бар ту кас нашунавад.

Бикӯш, то сутудаи мардумон бошӣ, на сутудаи хеш. Сухангӯй бош, на ёва гуфтан, дувумӣ девонагист. Бо ҳар ки сухан гӯйӣ, бингар, то сухани туро харидор аст ё на.

КАЛОМИ ЗЕБО САЙҚАЛИ ДИЛҲОСТ

Дил ҳам монанди фикр бояд хеле чизҳоро бидонад ва эҳсос намояд, лоақал бояд бидонад, ки дилхоҳаш чист ва дӯстдораш кист. Зиндагӣ кардан бо мардум ва бо онон сухан гуфтан. Лозимтараш ин аст, ки суханони онҳоро бифаҳмем ва бикӯшем, ки ба ҳоли онҳо ошноӣ

пайдо кунем. Агар нафаҳмем, ки касе ранче дорад, агар ба хушии дигарон беъътино бошем ва агар хосияти одамии ҳамкасбони худро аз ёд бибарем, маънияш ин аст, ки дили мо парвариш наёфтааст, бераҳму саркаш аст ва ба тарбият эҳтиёҷ дорад.

Парваридани дил бо парвариши фикр робитаи ногустастане дорад. Он чизе, ки мо мехоҳем тавассути сухан донем, пеш аз ҳама эҳсос мекунем, мешиносем. Дар чунин маврид се чиз: **эҳсос, дониш, инсон** ба ҳам пайваста амал мекунад.

Ҳеч гоҳ касе наметавонад бо касе, ки арзиши дигаронро намениносад, бо касе, ки дигарон ба ӯ наздик нестанд, сухан бигӯяд. Муносибат бо чунин шахсон ҳеч гоҳ ҳақиқӣ, самимӣ, амиқ, матин ва дилнишин нахоҳадбуд:

*Заҳмати ҳампешаро ҳампеша медонад, ки чист,
Заҳми дасти кӯҳканро теша медонад, ки чист.*

Аксар вақт бо касоне вохӯрадем, ки маълумоти зиёд надоранд ва дониши онон маҳдуд аст, вале қалби ғанӣ ва беғашу пок доранд. Бояд ба тарзи зиндагии дигарон ошно шуд, фаҳмид, ки онон низ ғамҳо, пешомадҳо, майлҳо, шикастҳо ва пешрафтҳои махсус ба худ доранд. Касе, ки дардро дар мавқеи хушҳолӣ намениносад, касе, ки ишқро ҳангоме ки худ аз он беҳабар аст, инкор мекунад, касе ки ҷиддӣ ва шӯҳӣ намефаҳмад ва мавқеи ба кор бурдани онро намедонад, чунин кас гуноҳи бузург мекунад. Ҳадаф аз парвариши дилу тарбияти он чист? Тақвияти ҳисси ҳамдардӣ.

Маънои муҳолифи он чист? Ин ки дорандаи чунин сифатеро «худпараст» хонанд. Бинобар ин, мудом аз ишораҳо он аст, ки сухан гуфтан, дарёфтани дилҳост. Агар бихоҳем хуб ҳарф бизанем, бояд лоақал бо як забон ҳарф бизанем ва он забони дил аст. Соиб дар ин маврид басо хуб фармудааст:

*Аз хуни ҷигар ранг назирад сухани мо,
Баргест хазондида Сухайл аз Ямани мо.*

*Муҳтоҷ ба шамъи маҳу хуршед набошад,
Чун сини огоҳдилон анҷумани мо.*

*Аз суҳбати мо файз тавон бурд ба доман,
Зулфи шаби қадр аст дили пуришкани мо.*

*Чун най лаби баста саропой забонем,
Дар зоҳир агар нест забон дар даҳани мо.*

*Аз гавҳари мо гарчи хӯрад чашими ҷаҳон об,
Аз гарди ятимист ҳамон пирохани мо.*

*Аз банди либосем дар ин баҳр сабукбор,
Пирохани мо ҳамчу ҳубоб аст тани мо.*

*З-он хушсуханонем дар ин базм, ки бошад,
Аз болу пари хеш чу тӯтӣ чамани мо.*

*Дар зиндагӣ азбаски ба талхӣ гузаронем,
Аз заҳри фано талх нагардад даҳани мо.*

*Соиб, агар аз муйшикофони ҷаҳонӣ,
Ғофил машав аз хомаи нозуксухани мо*

***

*Мазан бетааммул ба гуфтор дам,
Накӯ гӯӣ, гар дер гӯӣ, чӣ гам?
Бияндешу он гаҳ баровар нафас,
В- аз он пеш бас кун, ки гӯянд: «Бас!»
Ба нутқ одамӣ беҳтар аст аз давоб,
Давоб аз ту беҳ, гар нагӯӣ савоб.
(Саъдӣ)*

СУХАНВАРӢ ВА НИГОРИШ

Барои нутқи насрӣ дар пешаи нависандагӣ каломи дигар ба кор меравад. Басо нависанда, рӯзноманигор, олимони чирадасте ҳастанд, ки мақсаду ҳадафи худро ба таври шифоҳӣ баён карда натавониста, очизу нотавон мондаанд. Ва баръакс, басо суханварони барҷаста, ки қудрати навиштани як номаи дилписандро надоранд. Ҳақиқат он аст: ҳамин ки ба воқеа ва чизҳои табиат менигарем, ба мо таъсир мегузоранд. Сипас ба ҳодисаҳои пешомаду оқибатҳои онҳо диққат мекунем ва дар мизони ақл месанҷем. Натиҷаи онро, ки дар майна ва қалби мо мунъакис гардида, рӯи сафҳаи қоғаз мекашем. Аз нақшҳои бечон бо ҳаракати забон ва бо

кӯмаки даҳон дарёфтҳоро арза медорем. Он гоҳ истеъдоди нависандагӣ ё маҳорату малакаи суҳан гуфтанро парвариш медиҳем. Зехро ба ду васила: **гуфтан** ва **навиштан** метавон сайқал дод.

Чун калимаи «иншо» дар луғат ба маънии парвариш, оғоз, бино ниҳодан аст, бо бархурдорӣ аз маънӣ нахуст метавонем барои ду ҷанбаи мақсад таркибҳои: **иншои нигориш** ва **иншои суҳанвариро** ба кор барем. Иншои нигориш ба маънии мақоланависӣ, номанигорӣ, дoston ва намоишноманависӣ, тарҷума ва таълиф, таснифи китоб омада ва дувумӣ суҳани нотик, суҳанвар аст, ки бо тамоми хусусиятҳояшон аз якдигар фарқ доранд:

–Дар иншои суҳани суҳангӯй риояи шунавандагон зарур аст. Дар иншои нигориш бошад, ба саҳлангориҳои ҷамъиятӣ метавон эътибор надод.

–Иншои нигориш барои фаҳмонидани мақсад метавонад ба тафсиру тафсил ва тавзеҳи зиёд пардозад. Аммо дар иншои суҳанварӣ далели зиёд овардан, шунавандаро хаставу бемайл месозад.

–Дар иншои суҳанварӣ вақтро бояд ғанимат шумурд ва дақиқаҳое, ки барои суҳбат таъйин шудааст, набояд бо тамоюли зиёд шавад, зеро ҷаласа бо барномаи муайян ва тартиб ташкил гардидааст ва бо афзоиши равиши гуфтор, ба ҳуқуқи дигарон хурдагирӣ мегардад, дар ҳоле ки ҳангоми навиштан он чӣ битавонем, қалам ёрӣ кунад ва хонандагон дар хондан ва навиштани он озоданд.

–Дар иншои суханварӣ матнро мурааттаб карда, бо сару либоси озода дар ҳузури ҷамъ ҳозир шавад.

Равшан аст, ки он озодӣ, ихтиёре, ки дар манзил барои навиштан, хондани чизе дорем, дар ҷаласаи суханварӣ надорем ва ба риояи одоб ва усули иҷтимоӣ ҳастем.

Иншо танҳо васила ва бузургтарин воситаи интиқоли фикри гузаштагон ба ояндагон маҳсуб мешавад, ёддоштҳо ва баргҳои иншо дар ҳар ҳол беҳтарин ёдбуд ва некӯтарин бойгонии хотираи гузашта: хушиҳо, шодиҳо, бозиҳои кӯдакона, пушти мизи омӯзишгоҳҳо ва донишқадаҳо, майдонҳои варзиш, шабзиндадориҳо, фидокориҳо ва ифтихорот ҳама гузаронанд. Танҳо чизе, ки барои шумо мемонад ва ҳасратхоеро, ки бар рӯзгори гузашта меҳӯрад, таскин медиҳад ва хотироти ширинро дар назаратон мучассам мекунад, билохира, сайри тадриҷии илмӣ ва тақомули димоғии шуморо нишон медиҳад, танҳо ҳамин авроқ аст. Иншо амонатдори бовафо ва ниғаҳбони мероси гаронбаҳои ақлҳои тарбиятёфтаи башарист. Иншо пардаҳои ҳаводиси гуногун ва чехраҳои бадеъу фарози ҷаҳони бузургро ҷовидонӣ месозад. Фанни нигориш асоси нависандагӣ ва нависандагӣ асоси илму фарҳанг аст.

Сармояи аввалини нависандагӣ истеъдод ва завқ аст. Истеъдод як ҳисси шашум ва нерӯи фавқулодае нест, балки истеъдод иборат аз ҳамкорӣ ва одати нерӯҳои зехнӣ ба василаи машқ дар мавриди нависандагӣ аст ва чун ҳамаи афроди башар дар

доштани нерӯи зехнӣ каму беш бо якдигар баробар
ҳастанд. Истеъдоди нависандагӣ дар ҳама кас мавҷуд
аст.

Бо равиш ва услуби дуруст ва тамрину машқҳои
зиёд ҳар кас метавонад дорои қудрати калом шавад.
Нависандагӣ як навъ суханронӣ аст, ки рангомез шуда,
фақат андаке шикебоиву диққат ва зарофат меҳаҳад.
Бояд равиш ва услуби дурустero интиҳоб намуд, осори
дигаронро бодиққат баррасӣ кард, тарсу гумроҳиро
канор гузошт. Ба қавли Шайх Саъдӣ:

*Бирав хӯшачин бош, Саъдисифат,
Ки гирд оварӣ хирмани маърифат.*

Нависанда бояд дақиқ ва мушоҳидакор бошад,
агар бодиққат даст ба ҳар коре бизанад, равнақу сафое
нахоҳад дошт, ба соданависӣ одат намояд. Ҳадаф аз
содагии лафзу сухан ба кор бурдани калимаҳои маъмул
ва ҳамафаҳм мебошад, бояд ибораву ҷумлаҳои тавре
танзим намояд, ки хонанда аз наздиктарин роҳ ба
мақсуд бирасад. Бояд нависанда ҳангоми нигориш
эҳсосоти панҷгонаи худ яъне: **заковат, хофиза, ҳисси
хаёлу завқи** худро ба кор барад. Мавлоно
Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ин маврид барҳақ фармуда:

*Эй ниҳоли чамани ҷону дилам,
Ғунҷаи бозҷаи обу гилам...*

*Дар ҳунар кӯш, ки зар чизе нест,
Ғанҷи зар неши ҳунар чизе нест.*

Ҳунаре не, ки диҳад ганҷи зарат,
Ҳунаре аз дилу ҷон ранҷбарат.

В-он ҳунар нест насиби ҳама кас,
Баҳраи зиндадилон омаду бас.

Чун кунӣ дар ҳунаромӯзӣ рӯй,
Аввал аз хони адаб рӯзӣ ҷӯй.

Ҷӯй адибе ба қироат комил,
Лафзаи аз ҳусни адо роҳати дил.

Баъд аз он пушт ба одоту русум,
Рӯйи ҷаҳд ор ба таҳсили улум.

Ҳифз кун мухтасаре дар ҳар фан,
Гир хушбӯ гуле аз ҳар гулишан.

Умр кам, фазлу адаб бисёр аст,
Касби он кун, ки туро ночор аст.

Хат чунон беҳ зи қаламронанда,
Ки биёсоад аз ӯ хонанда.

Дар кафи нағзхати хубрақам,
Ризқро турфа калидест қалам.

*Дар ҷавонӣ коми бедардӣ гир,
Роҳи мардиву ҷавонмардӣ гир.*

*Роҳ, ки бояд аз ҷавони сипарӣ,
Гар ба пирӣ фиканӣ, ранҷ барӣ.*

ШАРОИТ, ОМИЛҲОИ СУХАНВАР ВА СУХАНРОНӢ

Оё сухангӯй ба илҳоме, ки аз дил бармехезад, бовар дорад ё аз роҳи омӯзиш, парвариш ба нуфуз дар қалбҳо ноил мегардад?

Ҳамин ки қўдаке ба дунё меояд, зехни ӯ чун иншои аккосӣ соф, бенақшу нигор аст, аммо дар айни ҳол барои пазириши тасвири истеъдод омодагӣ дорад. Бинобар ин, навзод ба ҳукми фитрат бо вучуди нерӯи қалб доштани аз донишони моҳияти ҳар як ашё дар оғози зиндагӣ маҳрум аст.

Аз ин рӯ, нутқ чун инъикоси кайфияти нафсонӣ бар таҷриба ва дониш устувор мебошад. Суханвар наметавонад, даме аз хоҷдану гуфтан ва шунидан кўтоҳӣ варзад. Бештар бояд ба китоб, хулқат, ниёзҳои вучуди инсонӣ ва суҳандонони варзида таъя намояд. Суханвари қушодазабон бояд ба василаи балоғат афродро ба мавзӯи хитоба тарғиб кунад ва дар назар дошта бошад, баладтарин, фасехтарин калом суҳанест, ки аз рӯйи имон баён шавад. Қаноатманд қунонидани шунавандагон низ, ки яке аз ҳадафҳои суҳанвар аст, ба василаи лутфи нафсонӣ ва имон амалӣ мегардад. Зеро

гуфтание, ки бар имон бошад, аз дил бармехезад ва ба ҳамин далел дар дилҳо ҷой мегирад.

Алӣ ибни Абӯтолиб (р) фармудааст: «*Касе, ки дар сухани худ содиқ бошад, бурҳони ӯ басте қавӣ аст*». Шайх Саъдӣ барои кирдору гуфтор, суханони пандомезе дорад, аз ҷумла дар ҳикояте аз «Гулистон» меоварад: «*Фақеҳе падарро гуфт:–Ҳеч аз ин суханони рангину диловези мутакаллимон дар ман асар намекунад, ба ҳукми он ки намебинам эшонро кирдоре мувофиқи гуфтор*»:

*Тарки дунё ба мардум омӯзанд,
Хештан симу ғалла андӯзанд.*

*Олимеро, ки гуфта бошаду бас,
Ҳар чӣ гӯяд, нагирад андар кас.*

*Олим он кас бувад, ки бад накунад,
На бигӯяд ба халқу худ накунад.*

Байт:

*Олим, ки комрония танпарварӣ кунад,
Ў хештан гум аст, киро роҳбарӣ кунад?*

Муҳимтарин нуктае, ки дар мавқеи суханронӣ бояд ба хотир дошт, ин аст, ки суханрон ҳар ҳолате дошта бошад, шунавандагон ҳам ба ҳамон ҳолат дармеоянд. Бинобар ин, суханрон бояд тавре суҳбат кунад, ки

гуфтаҳои худро ҳис намудан ва боҳарорат гуфтани ӯ маълум гардад.

АСРОРИ СУХАНРОНИ

Сайёҳи машҳур Шокилтон ба кутби ҷануб мусофират намуда, рӯи киштии хеш сатрҳои зерини ибратбахшро сабт карда буд: «*Метавон хайл кард, вале мағлуби хайлоти хеш нашавӣ*».

Ҳамин тариқ, инсон имкон дорад фикр намояд, вале танҳо ба фикр кардан қонеъ нагардад. Инсонро ҳамеша ду давра дар пеш аст: яке бадбахтӣ ва дигаре пирӯзӣ. Шахс бояд ба ҳар ду қодир бошад ва онро яксон бипазирад.

Агар ҳар як толибилм рӯзе тавонад, ки соате вақти хешро дар омӯзиши матлабе сарф намояду шакку шубҳаро аз худ дур созад, чунин шахс, бешубҳа, замоне ба пирӯзӣ мерасад. Ҳиммати баланд ва ҷидду ҷаҳд ҳатман ӯро ба мақсуд бирасонад.

*Ҳиммат баланд дор, ки мардони рӯзгор,
Аз ҳиммати баланд ба ҷое расидаанд.*

Дар ин боб ҳикояте аз Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ пешкаш мегардад:

ҲИКОЯТ

Мўреро диданд, ба зўрмандӣ камтар баста ва малахеро дувоздаҳ баробари худ бардошта. Таачҷуб карда гуфтанд:

– Ин мўрро бубинед, ки бо ин нотавонӣ бореро бо ин гаронӣ чун мекашад.

– Мўр чун инро бишунид, бихандиду гуфт:

– Мардон борро ба нерӯи ҳиммат ва бозуи ҳамият кашанд, на ба қуввати тан ва захомати бадан.

Комебӣ дар фанни суханронӣ ҳамеша тобеи ду омили аслист. Аввалан, қобилияти шахсӣ ва сониян, дараҷаи майл ва дилбастагӣ. Дар ҳар хунаре, санъате, пешае, касбе майл ва дилбастагӣ бояд. Агар мақсади доро шудан дошта бошад, доро мешавад, олим шудан, олим хоҳад шуд. Агар хоҳед, ки як суханвари хубу забардасте шавед, ҳатман комеб мегардед, ба шарте ки аз дилу ҷон толиби он бошед:

Аз даст мадеҳ тариқи эҳсони падар,

То бар бихӯрӣ зи мулки фармони падар.

Ҷони падарат аз он ҷаҳон мегӯяд,

Зинҳор, хилофи ман макун, ҷони падар.

ИН ЗАМИМАҲОРО ДАР ЛАВҲИ ХОТИР НИГОҲ ДОРЕД:

1. Аксари нотиқон зимни суханронӣ сари хешро пойин андохта ба шунавандагон тавачҷуҳе зоҳир намекунанд. Ин амал ба он монад, ки байни онҳо робитае нест. Ин тартиб дар суханронӣ манфист ва қобили қабул нест.

2. Баёни дилнишину марғуб бояд дар ҳама ҳолатҳо табиӣ бошад. Сухангӯй дар таълимгоҳ ва

тодорҳои бузург зимни суҳанронӣ ба миқдори шунаванда набояд таъя намояд, яъне, барои даҳ ҳазор нафар шунаванда ҳамон тавре суҳбат намояд, ки барои як нафар ҳарф мезанад.

3. Он шахсоне, ки истеъдоди табиъии баёни махсусе доранд, бештар бояд дар ҷаласаҳои бузург ҳунарнамоӣ намоянд.

4. Шахси нотик дар мавқеи суҳанронӣ бояд тавре ҳарф бизанад, ки гӯё танҳо як нафар дар муқобилаш истодааст ва ӯ барои ҳамин нафар суҳан мегӯяд.

5. Бо тамоми эҳсосоти қалби худ ҳарф бизанед, зеро эҳсосот ва самимият беш аз ба кор бурдани тамоми қонунҳои суҳанронӣ ба хуб ҳарф задани шумо кӯмак мерасонад.

6. Чаҳор чиз аст, ки тақрибан дар мавқеи ҳарф задани ҳар кас амал мекунад, вале зимни суҳанронӣ нотикон онро фаромӯш мекунанд. Ҳол он ки дар мадди назар қарор додани ин нуктаҳо шарт ва зарур аст:

а) луғати муҳими ҳар идораро бо таъкид адо намудан;

б) оҳанги гуфтор бояд якмаром набошад ва марбут ба ифода пастию баландии савту оҳанги баён риюя карда шавад;

в) суръат ва сустии талаффузи калимаҳоро кам ва ё зиёд кардан;

г) пеш аз баёни матлаб ва баъдан қадре таҳаммул намудан.

ФАРДИЯТИ СУХАНВАР

Дар санъату маҳорати суханварӣ ба чуз таҳия намудани гуфтори хуб омили муҳимтарин фардияти сухангӯй аст. Шарҳу тафсир ва рӯшанӣ андохтан ба он ки шахси сухангӯй (нотик) чӣ гуна хусусиятҳои фардӣ дошта бошад, то андозае мушkil аст, зеро фардият аз тамоми хусусияти як инсон: ҳолатҳои рӯҳӣ, ҷисмӣ, шуур ва ҳолати мухталиф, майлҳои олиӣ нерӯҳои ахлоқӣ, қудрат, таҷриба ва амсоли он иборат аст.

Фардияти инсон қабл аз ҳама тобеи омилҳои ирсӣ аст, ки он ҳанӯз дар батни модар будани тифл ба вучуд меояд. Пас аз таваллуд имкон дорад, баъзе тағйироти мухтасаре дар он рӯй диҳад. Дар ҳар сурат ирсиятро як омили ғайри тағйирёбанда бояд донист. Бо вучуди он ки табиати инсонро камтар метавон тағйир дод, бинобар ин, он тағйироти мухтасаре, ки дар он қобили иҷро аст, барои мо ниҳоят муфид аст. Агар хоҳиш дошта бошед, дар мавриди суханронӣ аз фардияти худ истифода намоед, бояд комилан истироҳат карда, бидуни ҳастагӣ пушти минбари суханварӣ равед. Фарди ҳаста наметавонад касеро ба хеш ҷалб созад, ё ҳарфи ӯ дилнишину марғуб ба шунавандагон бирасад. Бинобар ин, таҳияи гуфтори хешро барои охири соати фурсат нагузored, дар акси ҳол ҳастагӣ ва самуме, ки дар натиҷаи он дар бадани шумо ба вучуд меояд, нерӯи ҳастии шуморо коста ва мағзу асабҳоятонро ҳаста мекунад.

Пеш аз суханронӣ истироҳати хуб низ ба табъи болида ва нерӯи ҳофизаи шахсияти сухангӯй (нотик) кӯмаки калон мерасонад. Масалан, агар маҷбуред, дар

соати чаҳори баъд аз зуҳр дар чамъомаде суҳанронӣ кунед, зуҳр ҳар чӣ зудтар ба хона омада, наҳории сабуке бихӯред, пас аз он ба қадри кофӣ истироҳат намоед.

Хонум Нурдика гуфтааст, ки агар инсон бихоҳад як сарояндаи дараҷаи аввал бишавад, бояд аз ҳар гуна лаззатҳои дунё, аз қабилӣ муоширати зиёд, хӯроки хуб, зиёд хурдан парҳез намояд.

Ҳонри Вард Пичер рӯзе, ки ба суҳанронӣ омодагӣ мекунед, соати панҷ миқдоре панир ва шир мехӯрд ва то мавқеи суҳанронӣ дигар чизе намехӯрд.

Хонум Малбо гуфтааст: «Ман ҳар шабе, ки бояд сарояндагӣ бикунам, хӯроки шом намехӯрам. Фақат соати панҷ каме ғизои асрона мехӯрам».

Кори Малбо ва Пичер бисёр оқилона буда, ин матлаб борҳо дар таҷриба санҷида шудааст. Фаразан, агар нишаста ва миқдори зиёди гӯшт ва картошка ва тухми мурғ бихӯред ва пас аз он ғавран ба суҳанронӣ шуруъ намоед, хуне, ки бояд дар мавқеи суҳанронӣ доимо ба мағзатон омада, онро шустушӯ намояд, дар атрофи меъда ва рӯда чамъ шуда, аз назари суҳанронӣ беистифода мемонад. Бинобар ин, наметавонед нутқи хуб ва бурро намоед. Саъй бинамоед, нерӯи худро беҳуда сарф накунад, зеро ба таҷриба маълум шудааст, ки ашхоси дорои нерӯи хуб ба чӯшу хуруш шунавандагонро ба худ бештар ҷалб мекунад; Шайх Саъдӣ фармуда:

*Бас бигардиду бигардад рӯзгор,
Дил ба дунё дарнабандад ҳушёр.*

Эй, ки дастат мерасад, коре бикун,
Пеш аз он к-аз ту наёяд ҳеч кор...

Эй, ки вақте нутфа будӣ беҳабар,
Вақти дигар тифл будӣ ширхор.

Муддате боло гирифтӣ то булуз,
Сарвболое шудӣ, симинузор.

Ҳамчунон то марди номовар шудӣ,
Фориси майдону сайду корзор...

Ин ҳама ҳеч аст, чун мебигзарад,
Тахту бахту амру наҳю гиру дор.

Номи некӯ гар бимонад з-одамӣ,
Беҳ, к-аз ӯ монад сарои зарнигор...

Сурати зебои зоҳир ҳеч нест,
Эй бародар, сирати зебо биёр.

Ҳеч донӣ, то хирад беҳ ё равон?
Ман бигӯям, гар бидорӣ устувор.

Одамиро ақл бояд дар бадан,
В-арна қон дар колбад дорад ҳимор.

Ганҷ хоҳӣ, дар талаб ранҷе бибар,
Хирмане мебоядат тухме бикор.

*Чун забардастит баҳшид осмон,
Зердастонро ҳамеша нек дор.*

*Номи неки рафтагон зоеъ макун,
То бимонад номи некат пойдор...
Бо бадон бад бошу бо некон накӯ
Чойи гул гул бошу чойи хор хор.*

*Дев бо мардум наёмезад, матарс,
Бал битарс аз мардумони девсор.*

ҲИКОЯТ

Подшоҳе писареро ба адибе дод ва гуфт:

–Ин фарзанди туст, ҳамчунон яке аз фарзандони худ тарбияташ кун.

Соле чанд бар ӯ саъй кард. Ба ҷое нарасид. Писарони адиб дар фазлу балоғат (суханварӣ) мунтаҳо шуданд. Подшоҳ донишмандро муохаза кард ва гуфт:

–Ваъдаро хилоф кардӣ ва шарти вафо ба ҷо наовардӣ.

Муаллим гуфт:

–Малик, тарбият яксон аст, лекин истеъдод мухталиф.

*Гарчи симу зар зи санг ояд ҳаме,
Дар ҳама санге набошад зарру сим.
Бар ҳама олам ҳаметобад Суҳайл,
Ҷоe анбон мекунад, ҷоe адим.*

ҲИКОЯТ

Яке аз фузало таълими маликзодае ҳамедод ва зарби бемуҳобо задӣ ва заҷра беқиёс кард. Боре аз бетоқати шикаят пеши падар бурд ва чома аз тани дардманд бардошт. Падарро дил ба ҳам баромад, устодро бихонду гуфт:

–Писарони оҳоди раиятро чунин ҷафову тавбих раво намедорӣ, ки фарзанди моро. Сабаб чист?

Гуфт:

–Сабаб он, ки сухан андешида гуфтан ва ҳаракат писандида кардан ҳама халқро, алалумум ва подшоҳонро, алалхусус. Ба мучиби он ки дасту забони эшон ҳар чӣ рафта шавад, ҳароина ба афвоҳ бигӯянд ва қавлу феъли авомунносро чандон эътиборе набошад:

*Агар сад нописанд ояд зи дарвеш,
Рафиқонаш яке аз сад надонанд.
В-агар як базла гӯяд подшоҳе,
Аз иқлиме ба иқлиме расонанд.*

Пас вочиб омад муаллими подшоҳодаро дар таъзиби ахлоқи худовандзодагон:

*Ҳар кӣ дар хурдияш адаб накунад,
Дар бузургӣ фалоҳ аз ӯ барҳост.
Чӯби тарро, чунон ки хоҳӣ, печ,
Нашавад хушк ҷуз ба оташ рост.*

Маликро ҳусни тадбири фақеҳ ва тақрири ҷавоби ӯ мувофиқи рои омад, хилъату неъмат бахшид ва пои мансаб баланд гардонид.

МЕЪЁРИ ХҶРОК ДАР САНЪАТИ СУХАНГҶЁН

Онҳое, ки ба санъати суханварӣ меҳру муҳаббат доранд, бояд меъёри хӯрдани хӯрокро қатъӣ рои намоянд. Ба ҳеч кас пӯшида нест, ки хӯрдани ғизои барзиёд ва бемаврид зиён дорад, баҳусус, ашҳосе, ки ба илму маърифат тавачҷуҳи бештаре дошта, барои ҳифзи сабақи лозима камар бастаанд. Хӯрок барои дарки маънӣ, бахотироварӣ, нерӯи босира ва хотира таъсири манфӣ мерасонад. Маҳсусан, барои шахсоне, ки бояд дар ҷаласае, маҳфиле, толоре сухан гӯянд, қабл аз сухангӯйӣ бояд ғизо тановул накунанд. Масалан, муллобачағони мадрасаҳо баъд аз он ки намози бомдодро хонанд, ҷанд муддат ба қироату тиловат машғул мешаванд, ки ин амали оқилона манфиати бештаре дорад. Бинобар ин, ҳар яке аз суханвар ба хӯрдани ғизо бояд диққат намояд. Парҳезкорӣ яке аз сифатҳои хубу писандидаи фарди сухангӯй ва покгинат аст. Танро ба илму фарҳанг бояд одат кунанд, на бо хӯрок. Мутафаккири бузурги форсу тоҷик Маҷди Хофӣ дар «Хористон» ном асараш ба ин маънӣ ҳикояте оварда:

«Ба нақл маълум аст, ки ҳукамои Ҷиндро умр дароз аст ва ҳикмат зиёд аст. Сабаби зоҳирии он кам

хўрдан аст, ки яке аз эшон ҷуз ба қадри бодоммағзе таом намехўрад ва дар ҳар се рӯз он миқдор ба кор мебарад.

Қитъа:

*Шундаам зи ҳакиме, ки гар касе турсад,
Зи мурдагон, ки чӣ чиз аст иллати мурдан.
Зи сад яке набувад, к-ин ҷавоб менадиҳад,
Ки ҳаст иллати мурдан, таом пур хўрдан».*

МАШҚИ САДО

Баъзе суханварони машҳур, амсоли Курузо ва Голи Гури дар таҷрибаи хеш собит сохтаанд, яке аз омилҳои асрори суханварӣ зимни машқ пайваста ҳичохоро бо нўги забон такрор кардан аст. Шояд ин ба он маънӣ, ки қисми ақби забонро беҳаракат бигузоранд, зеро ҳаракати ин қисми забон ларзиши номуносибе ба гулӯ дода ва боиси харобии садо мешавад. Барои варзиши нўги забон бояд ба миқдори зиёд садои «р»-ро талаффуз кард.

Ҳакиме фармудааст: «Худованд ҳама чизро ба нархи арзон дар ихтиёри инсон гузоштааст». Нархи арзоне, ки бояд дар муқобили хуб шудани садо бидиҳем, аз машқу тамрини бардавом иборат аст. Набояд фаромӯш кард, ки хубии суханронӣ фақат ба тарзи гуфтани он вобастагӣ дорад, на ба хубии матолиби он.

Хунарманди сахна калимоти гуфтори худро бо нигоҳ, ҳолати сурат, қадамзанӣ ва тарзи баён ба он рӯҳ ва ҷон бахшад, натиҷаи судманде ҳосил хоҳад кард. Шунаванда ва бинанда бояд дарку эҳсос намоянд, ки сухани лозимӣ аз қалб ва рӯҳи гӯянда ба қалб ва рӯҳи инҳо фиристода мешавад.

ҲИКОЯТ

Обидеро ҳикоят кунанд, ки шабе даҳ ман таом мехӯрд ва то саҳар хатме мекард. Соҳибдиле инро бишнид ва гуфт:

–Агар нимноне мехӯрду мехобид, бисёр аз ин фозилтар мебуд:

Андарун аз таом холӣ дор,

То дар ӯ нури маърифат бинӣ.

Тихӣ аз ҳикматӣ ба иллати он,

Ки пури аз таом то бинӣ.

АСАРИ ЛИБОС ДАР СУХАНРОНӢ

Равоншиносон зимни пурсишномаҳо собит сохтаанд, ки ба таври кулӣ ҳар вақт инсон либоси хуб бипӯшад, эътимоду боварро ба худ бештар эҳсос мекунад. Дар мавқеи суханронӣ либоси хуб ҳамин асарро дорад. Масалан, агар суханвар бо шими дарзмолнокарда, риши расида, мӯйҳои парешон дар муқобили шунавандагон истода ҳарф занад, онҳо ба ӯ аҳамият надода, ҳатто ба суханронии вай мутаваҷҷеҳ намегарданд. Шояд дар ақидае бошанд, ки ақл ва шуури

ў муносиби либосаш аст. Албатта, ҳаргиз ин тавр нест. Фаромӯш набояд кард, ки ақлу фаросат ва нерӯи ҷаззобии мардум бештар дар чашмон аст.

Ҳамеша пеш аз шурӯъ ба суҳбат дар бораи шахси суханрон аз рӯи зоҳир қазоват мекунад. Чиниҳо мақоле доранд: «Касе ки лабҳанд бар лаб надорад, наметавонад дукон кушояд ва косиб шавад». Чехраи кушода рӯ овардан бо шунавандагон ва рафиқон файзи нек аст. Муносибат бояд ҳамеша самимӣ ва дилпазир бошад. Дилбастагӣ ва рӯйхушӣ роҳест, ки хушҳолӣ ато менамояд. Агар мо ба шунавандагони худ дилбастагӣ ва меҳрубонӣ дошта бошем, эшон низ ба мо дилбастагӣ ва меҳрубонӣ зоҳир хоҳанд кард.

Сухангӯӣ набояд дар вақти суханронӣ бо либоси худ машғул шавад ё бозӣ кунад, саросема шавад, мувозинати хешро гум кунад ва ғайра. Ва пеш аз шурӯъ як нафаси амиқ кашида, ба атроф назар кунад. Ҳама ҷо ва ҳама касро аз назари худ бигузаронад. Агар дар ҷое сару садое ҳаст, таҳаммул намояд, то ки сокит шавад. Ҳангоми суханронӣ қафаси синаро баланд нигоҳ доштан лозим аст. Дастҳо дар оғоз билкул бояд беҳаракат бошанд ва фақат дар мавқеи басо муҳим ва ҷолиб ва завқу шӯр метавонанд бо ҳаракати одӣ онҳо бо баёни шумо кӯмак намоянд.

Баъзе маслиҳатҳои судманд:

1. То вақте вазъияти суханронӣ якнавохт ва хастакунанда нашуда бошад, ҳаракати дастро ба кор набаред.

2. Ҳаракатҳои номуназзам, ногаҳонӣ бо оринҷ накунед.

3. Агар хоҳед, ки бо баланд кардани ангушти ишорат маънии сухани худро ба шунавандагон беҳтар бифаҳмонед, шарт нест, ки онро дар тамоми муддати адои як ҷумла баланд нигоҳ доред.

4. Дар мавриде, ки суханҳои басо муҳимро баён мекунед, бигузор ҳаракатҳои шумо ба маънии ҳарфи шумо тақвият бахшад.

Баъзе хулосаҳои судманд:

1. Ҳеч вақт бо тани ҳаста шурӯъ ба суханронӣ накунад ва ба саҳна набароед.

2. Байни вақти ғизо хӯрдан ва суханронӣ ба андозаи кофӣ фосила гузored.

3. Бо рӯҳия ва шавқи комил барои суханронӣ ҳозир шавед. Дар таҷриба собит гардида, ки шунавандагон ба даври суханроне бо майли зиёд ҷамъ мешаванд, ки бо ҳарорати зиёд ҳарф мезананд.

4. Бо либоси тоза ва хуб пушти минбари суханварӣ биравед.

Фарди сухангӯӣ қабл аз суханронӣ бояд ба либос ва намуди зоҳирии хеш диққат бидиҳад. Дар баробари он, ки каломӣ ӯ дилнишин аст, намуди зоҳирии он низ тозаву дилчӯӣ бошад. Дар байни мардуми тоҷик гуфторе ҳаст: «Одаму либос ва хонаву палос», «Чӯб бо либос», «Либос ҷанда бошад, вале ганда набошад». Матлаби мо он нест, ки зимни ҳар бори суханронӣ шахс бояд либоси нав дар бар кунад. Агар кӯҳна аст, боке нест, танҳо шинам ва зебанда бошад, ки ба ҳусни каломӣ шумо муносиб афтад. Дар ин ҷода ду чиз аст: аввалӣ ва асосӣ санъати гуфтор ва дувумӣ намуди

зоҳирӣ: либосу нигоҳу ҳаракат, ишораҳо ва амсоли он.
Ҳарчанд ки Шайх Саъдӣ басо хуб фармуда:

*Тани одами шариф аст ба қони одамият,
На ҳамин либоси зебост нишони одамият.*

*Агар одамӣ ба чаши асту даҳону гӯшу бинӣ,
Чӣ миёни нақши девору миёни одамият?*

*Хӯру хобу хаишу шаҳват шагаб асту ҷаҳлу зулмат,
Ҳаявон хабар надорад зи ҷаҳони одамият...*

*Агар ин дарандаҳӯйӣ зи табиатат бимирад,
Ҳама умр зинда бошӣ, ба равони одамият...*

*На баёни фазл кардам, ки насиҳати ту кардам,
Ҳам аз одамӣ шунидем баёни одамият.*

***

*Машаванд аз сардмеҳрӣ дӯстон аз ҳам ҷудо,
Барғҳоро мекунад боди хазон аз ҳам ҷудо...*

*Гар ду бенисбат ба ҳам бошанд сад сол ошно,
Мекунад бенисбатӣ дар як замон аз ҳам ҷудо...*

*Дар хамӯшӣ ҳарфҳои мухталиф як нуқтаанд,
Мекунад ин ҷамъро теги забон аз ҳам ҷудо...*

*Гарчи дар суҳбат қасамҳо бар сари ҳам мехӯранд,
Хуни ҳамро мехӯранд ин дӯстон аз ҳам ҷудо.*

*То чу занбӯри асал дар чашми ҳам ширин шаванд,
Беҳ, ки бошад хонаҳои дӯстон аз ҳам ҷудо.*

*Нест мумкин ошноёнро зи ҳам кардан ҷудо,
Мекунад бегонагонро осмон аз ҳам ҷудо.*

*Лафзу маъниро ба тег аз якдигар натвон бурид,
Кист, Соиб, то кунад ҷонону ҷон аз ҳам ҷудо.*

ЗИ ҲАРФИ БЕТАҲАММУЛ ОШНО БЕГОНА МЕГАРДАД

Бояд донист, ки ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад. Дар маҷлисҳо, шабнишинҳо, маҳфилҳо ва суҳбатҳои хосса дониста, андешида ва бомавқеъ бояд сухан гуфт. Дар чунин анҷуманҳо пеш аз ҳама сухан бо лутфу меҳрубонӣ бояд гуфт. Ҳарфи бечо, таънаю таҳқири ошное, рафике, бегонае сабаби ранҷиши ҳамнишинон мегардад ва номақбулу нописанд меафтад. Аз ҳарфи бемавқеъ, ки шахси беҳирад ва ҷоҳиле гуфт, набояд ранҷид, зеро гуфтаанд:

*Санг агар косаи заррин шиканад, гар ба масал,
Қимати санг наҷфзояду зар кам нашавад.*

Соиб ба маврид гуфта:

*Дар сухан гуфтан хатои ҷоҳилон пайдо шавад,
Тир қач чун аз камон берун равад, расво шавад.*

Ё Шайх Саъдӣ фармуда:

*Ду оқилро набошад кину пайкор,
На доное ситезад бо сабукбор.
Агар нодон ба ваҳшат сахт гӯяд,
Хирадмандаш ба нармӣ дил бичӯяд.*

Баёни гӯянда бояд сода ва равшан бошад. Печида ҳарф задан хуб нест. Агар меҳоҳед, ки забони шумо озод бошад, мустақиман ба ҳадаф бирасед, бояд равшан бошад. Гуфтаро наметавон тасҳеҳ кард ва на ислоҳ. «Тире, ки аз камон раҳо шуд, боз намегардад». Сухане, ки низ гуфта шуд, баргашт надорад. Барои он ки равшан ҳарф бизанем, боист фикри равшан дошта бошем. Зимни гуфтор бояд кӯшиш ба он кард, ки асли матлаб дарёфта шавад. Суҳбат мақсаднок ва воқеӣ сурат бигирад. Агар матлаберо дарёбем, баёни он саҳл аст ва калимаву ифодаҳое, ки барои адои он лозиманд, худ вирди забон оянд.

Шояд ба гуфтаи боло шакку шубҳа доред. Албатта, гоҳе чунин низ воқеъ мешавад, ки мавзӯро хуб дарк мекунем, вале аз уҳдаи баёни он баромада наметавонем. Калимаҳои даркориро ҷустуҷӯ мекунем, ба хотир меоварем. Гуфтаи Абӯалӣ Синоро ба хотир биёред: «Он чиро, ки бад мефаҳмем, наметавонем хуб баён кунем».

Дар мавриди баён, албатта, нақши захираи луғавӣ басо бузург аст. Луғат ба андозае, ки барои баён лозим аст, барои тафаккур низ мавриди эҳтиёҷ мебошад.

Маҷмӯи калимоте, ки ба он эҳтиёҷ дорем, таҳти тасарруфи мост: мутолиа ва суҳан гуфтан, онро пайваста ғанитар месозад. Ин калимаҳо зиндаанд, ҳамеша омода бар онанд, ки мо онҳоро ба худ ром кунем ва дар мавриди лозима кор фармоем, аз онҳо хуб лаззат барем ва шунавандаро низ файзёб гардонем. Ба қавли Мирзо Бедил:

*Суҳан санҷида гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи бетаҳаммул ошно бегона мегардад.*

Шояд баъзеҳо бар ин ақидаанд, ки дуруст навиштан аҳамияти бештаре аз дуруст гуфтан дорад. Вале набояд фаромӯш кард, ки на ҳамаи калимаҳое, ки навишта мешаванд, зимни бадеҳатан баён кардан, гуфтани онҳо имконпазир аст. Аз ҷиҳати дигар, зимни гуфтор ҷавҳари суҳан, фишурдаи он баён меёбад, хосса каломии мавзун, ки ягон рукни он набояд халал ёбад ва дар зикри маънӣ зиён орад. Мавлоно Ҳилолӣ фармуда:

*Суҳан сардафтари девони ишқ аст,
Суҳан ганҷинаи султони ишқ аст.*

*Зи дил файзе, ки ҷӯйӣ, ҷуз баён нест,
Забони тег чун теги забон нест.*

*Сухан зоҳир кунад сӯзи ниҳонро,
Зи шамъи дил барафрӯзад ҷаҳонро.*

*Сухан сарчашмаи дарёи ишқ аст,
Сухан сармояи савдои ишқ аст.*

*Ки гар бар сафҳаи олам набудӣ,
Нишон аз оламу одам набудӣ.*

*Ки ҳоли рафтаву оянда гуфтӣ,
Ки чандин маънии поянда гуфтӣ.*

*Сухан ваҳй аст, мо Арши баринем,
Сухан сеҳр аст, мо сеҳрофаринем.*

*Чӣ ҷойи сеҳру эъҷози Масеҳ аст,
Ҳаёти мо зи гуфтори фасеҳ аст...*

*Касе худ бесухан чун зинда монад,
Дар иқлими бақо поянда монад.*

*Мебош хамӯш, то тавонӣ,
Дар ҳарф макӯш, то тавонӣ.*

*Дониста агар ҷавоб додӣ,
Бар дониши худ задӣ мунодӣ.*

В-ар худ сухани хилоф кардӣ,

Бар ҷаҳли худ эътироф кардӣ.

*Кам гӯӣ ба даҳр он чӣ хоҳӣ,
Худ бар бади худ мадеҳ гувоҳӣ.*

*Айб аст, ки дар ҳунар накушӣ,
Сад айб ба як ҳунар напӯшӣ.*

*Соҳибҳунаре, ки ботамиз аст,
Дар дидаи мардумон азиз аст.*

*Дар мавсими қудрати ҷавонӣ,
Нақде ба каф ор, то тавонӣ.*

***

*Имрӯз навбаҳор аст, соғаркашон биёед,
Гул ҷӯши бода дорад, то гулситон биёед.*

*Дар боз бе баҳорем, сайре, ки дар чӣ корем,
Гулбози интизорем, бозикунон биёед.*

*Ҷуз шавқ роҳбар нест, андешаи хатар нест,
Хоре дар ин гузар нест, доманкашон биёед.*

*Имрӯз омаданҳо чандин баҳор дорад,
Фардо кирост уммед, то худ чӣ сон биёед.*

*Эй толибони ишрат, дигар куҷост фурсат?
Муфт аст файзи суҳбат, гар ин замон биёед.*

*Бедил, ба ҳар табу тоб мамнунӣ илтифотест,
Номеҳрубон биёед, ё меҳрубон биёед.*

ЛАТОФАТИ ТАБЪ ВА РИОЯТИ ОДОБ ДАР САНЪАТИ СУХАНВАРӢ

Гуфтаи Эзопро, ки дар оғози рисола оварда будем, ба хотир биёред: «**Забон беҳтарин ва бадтарин чизҳои дунёст**». Сухане, ки муҳимтарин омили гуфтугӯст, ҳамин сифатро дорост. Забон аслиҳаест, ки дар натиҷаи қору таҷрибаи солиёни зиёди суханварон ба дараҷаи камоли имрӯзӣ расида ва ҳар қореро аз хуб ё бад метавонад анҷом бидиҳад.

Мардум барои ин ки ба сухани касе гӯш диҳанд ва қаноатманд гарданд, бояд ба ӯ эътимод дошта бошанд ва ўро дуруст ва ростгӯй ва донову самимӣ ва хайрхоҳу меҳрубон бидонанд ва арҷманду гиромӣ бидоранд. Ин масъала далелу бурҳон ва тавзеҳу баён лозим надорад ва шак нест, ки шунавандагон ҳар гумонҳову эҳсосотро дар бораи гӯянда бештар дошта бошанд, сухани ӯ муассиртар ва нофизтар аст. Пас ҳар кас хоҳад, ки дар дунё дар бахши суханварӣ дастболо шавад ё ба мақому мартабае бирасад, бояд чунон зиндагӣ намояд, ки мардум ўро ба ин сифат бишиносанд. Ба суханвар бояд мардум муҳаббату эҳтиром дошта бошанд, то ки суханаш дар дилҳо нишинад, аз каломаш ба ин ақоид ва эҳсосот дар бораи ӯ бигараванд, вагарна ба суханаш гӯш надиҳанд.

Пас суханвар бояд ростгӯй, беғараз ва хайрхоҳ бошад. Он омили асосие, ки гӯяндаро назди шунаванда муътабар мегардонад, сухани маъкулу аз рӯйи фаҳм ва хирад аст, ки бо далелу бурҳон ва аснод собит гардад. Хулқи неку писандида, одоби гуфтор, фурутанӣ ва хоксорӣ ба дилҳо роҳ ёфтагӣ аст. Сухангӯйи беадаб, бешарм, дурушту дағал ва зиштгуфтор дилҳоро ранча намояд ва хотирҳоро парешон созад. Бахусус, шикастанафсӣ ва фурутанӣ хислатҳои хуби суханвар буда, парҳез аз кибру ғурур, худписандӣ ва худситоӣ ба иззати нафси мардум расидан аст.

Яке аз аркони суханпардозӣ ёдоварӣ аст, то ин ки сухан расо ва болиғ бошад. Албатта, ҳадафи мо аз муқтазои ҳол он нест, ки дар сухан ҷойи фасл ва васл кучост, тартиби баён, ташбеҳу истиора ва кинояро ҷӣ тавр бояд ба кор бурд. Бешак, ин лаҳзаҳоро ҳам дар илми маъонӣ ва баён бояд омӯхт, лекин илова бар ин, бояд донист, ки забони шеър бидуни забони наср аст, чунонки дар шеър забони ғазал дигар аст забони қасида дигар ва сухани размӣ аз сухани базмӣ тафовут дорад. Ҳамчунин табиати гӯянда ва шунаванда низ мухталиф аст. Ҷавон аст ва ё пир аст, агар марде бузург ва фармонравост, суханаш ғайр аз марди хурду фармонбар аст ва ҳамаи аҳволи гуногунро чунин бояд қиёс кард ва дар шунавандагон низ: барои мардумони шаҳрӣ навъе бояд сухан гуфт ва барои деҳотӣ навъи дигар, ҳамчунин ба хоссу авом, нодон ва ҷавону пиру амсоли он.

Бояд гуфт, ки сухангӯйӣ ва суханнависӣ дар мавриди мухталиф яқсон наметавонад буд. Забони умури хонавода ё идора, таърихнависӣ, дostonсароӣ монанди андарз ва насиҳат дигар асту олами ишқу шӯру шанг, илму ҳикматро бо рангу равиши дигар бояд баён намуд. Дар ҳақиқат, агар барои ҳар табиату ҳолати суханварӣ дастури мукаммале иншо намоем, ҳадду каноре надорад. Беҳтарин раҳнамо ва дастур дар ин боб гуфтори суханварони номӣ асту василаи ташҳис дар ин боб завқу салиқа, лекин бархе аз устодони адаб ва суханварӣ ҳамаи қисмҳои суханро дар се поя ва дараҷа шуморидаанд:

–Сухани сода.

–Сухани ороста ва пероста.

–Сухани бошукӯҳ.

Дар сухани сода ҳеч навъ ороиш ва пероише ба қор бурда намешавад. Равонӣ ва фасоҳат лозим аст ва бас монанди номанигорӣ ва гузориши умури одӣ, ки гӯянда ба ҷуз оғаҳ сохтани шунаванда ҳадафи дигаре дар назар надорад.

Сухани ороста бояд дилпазир бошад ва ҳар навъ ороише, ки дархури мақом аст, ба он бахшид, монанди таърихнависӣ ва дostonсароӣ, баёни умури завқӣ, ки гӯянда зимни баён аз мазмунҳои бадеӣ, маъниҳои латиф, рақиқ ва афқору андешаҳои дақиқ баён мекунад ва дар шунаванда нишоту завқ, эҳсосоти баланд ё танбеҳу ибрате медиҳад.

Сухани бошукӯҳ он аст, ки дар ӯ ҳарорат бошад ва таъсири азимату шаҳомат намояд, ки дар он мавқеъ

афкори баланд ва эҳсосоти тунд, ибораҳои танинандоз бояд монанди баъзе бахшҳои суханварӣ, ки гуфтугӯ аз умури муаззами динӣ ва дунявӣ бошад. Албатта, баъзан мешавад, ки ҳангоми муошират ин рукнҳо ва дараҷаҳои сухан ҳамдигарро иваз менамоянд. Гоҳе мешавад, ки як навъи сухан дар мақоми баланд ва бо шиква менамояд, валекин дар ҳоли дигаре бе таносуб хунук асту ношоиста ва зишт. Масалан, дар асрҳои миёна расм буд, ки аҳли адабу илму фазл суханро бо ибора ва ҷумлаҳои арабӣ, истифодаи санъати саҷъ ва қофия фаровон ба кор мебарданд, валекин имрӯз ин равиш писандида нест. Калимаҳои арабӣ ҳар чӣ қадар камтар бошад, ҳамон қадар беҳтар ва истифодаи саҷъу қофия ва дигар санъатҳои бадеӣ ҳам хеле кам ва бо ҳусну салиқа бояд ба кор равад.

Ин се бахши суханварӣ, ки Арасту ба шумор оварда, имрӯз низ пойбарҷост. Танҳо тафовут дар он аст, ки домани мавзӯҳои он вусъат ёфтааст. Масалан, суханвариҳои сиёсӣ новобаста ба ҷаласаҳои махсус дар ҳар анҷуман истифода мешавад.

Бар замми ин, суханварӣ илова бар се бахши номбурда, қисмҳои дигарро низ дарёфтааст, амсоли суханвариҳои илмӣ ва адабӣ дар ҷаласаҳои шӯроҳои илмӣ ва адабӣ, ҳамчунин суханвариҳои минбарӣ, ки ваъз гуфтан дар мавзӯҳои динӣ, ахлоқӣ ва ғайра.

Ҳарчанд ки чунин тақсимои марбут ба мазмуну муҳтавои мавзӯҳои суханварӣ саҳеҳ ва дақиқ аст, чудо кардани онҳо аз якдигар мутлақ ва ҳатмӣ нест, зеро баъзан иттифоқ меафтад, ки зимни сухангӯии сиёсӣ ба мадҳу сано низ даромезанд. Баъзан аз наср ба назм низ кор бигиранд ва албатта, лутфи суханварӣ чун ба

тахаюлотии шоирона фароҳам ояд, чи дар назм ва чи дар наср, таъсиру кайфияти он бештар хоҳад шуд.

Агар гӯянда шӯре дошта бошад, ки суханаш монанди ашъори Хоҷа Ҳофиз табиати инсонро ба ҳаяҷон оварад ва рӯхро парвоз диҳад, он сухан бешак, дар дилҳо нишинад. Чунон ки худ ба ин ишора дорад:

*Субҳидам аз арш меомад хурӯше ақл гуфт:
Кудсиён гӯи, ки шеъри Ҳофиз азбар мекунанд.*

Мавриди истифода аз ин хазина ба тарзи рафтор ва имону ихлосу нияти шахс вобастагӣ дорад. Сухан бо он қудрату тавоноӣ ва нерӯи волои худ метавонад инсонии поксириштро то қуллаҳои баланди маърифат бирасонад. Рӯзгори одамӣ гувоҳ аст, ки чандин розу ниёзҳо ва орзую омолоҳои инсон тавассути сухан ҷомаи амал пӯшида, вале суханро низ ҳақду канорест. Дар сухан ҳақде вучуд дорад, ки агар он риоя гардад, хеле хуб аст, агар фазилят аз он бигзарад, шоистагӣ ба ношоистагӣ ва лаззат ба заҳмат мубаддал мешавад. Санъати сухан гуфтан ба шамшербозӣ шабоҳат дорад. Хушёр ва эҳтиёт бояд шуд, ки нӯги он ба қасе нарасад. Аз заҳми сухан дида заҳми зиштгаре нест.

ЗАХМИ ЗАБОН

*Ин чунин хондаам, ки чун уфтод,
Рустами пилтан ба чоҳи Шугод.*

*Шуд танаши беду барги ӯ ханҷар,
Ба чу мурге, ки нав барорад пар.*

Тани чун кӯҳи ӯ бечон чунон,
Кони алмос шуд зи тегу синон

З-он ҳама ханҷараш, ки бар қон хӯрд,
Мутағайир нагашту оҳ накард.

Гуфт бо ӯ зи рӯйи таъна Шугод.
Ки эй афтода туро, чӣ фитод?

Он ҳама паҳлавони ту кучост,
Ки зи ҷо бар наметавонӣ хост?

Ҳаст синон, к-аз ту ҷаст дар пайкор,
Ҳама бар қон-т омад охири кор.

Рустам аз дарди дил кашид оҳе,
Ҳамчу дуде, ки хезад аз чоҳе.

Гуфт: «Аз тегҳои захролуд,
Бар ман ин таъна коргартар буд.

На маро ханҷару синони ту кушт,
Ки маро таънаи забони ту кушт».

Ҳаст таъни забони бадгуҳарон,
Бадтар аз ханҷари буррон.

(Мактабии Шерозӣ)

Ҳама бар ин ақидаанд, ки завқу латофати табъ тадриҷан аз миён меравад. Донишманде мегӯяд: «*Чавонон ва фарзандони мо хеле бадтар аз мо менависанду ҳарф мезананд ва ҳол он ки падарони мо хеле беҳтар аз мо мегуфтанду менавиштанд*». Адаб, назокат ва хушрӯйӣ аз рукнҳои табъанд. Завқ чизест, ки гӯш ё фикрро озор намедихад ва аз сарфи чизҳое, ки бечихат мухотабро ранҷидаи хотир месозад, худдорӣ мекунад. Завқ ҳеч гоҳ аз байн нахоҳад рафт, танҳо аз як шакл ба шакли дигар тағйир меёбад. Худуду андозаи адаб зимни суханронӣ равшантар аз мизони завқ аст. Қонуну қоидаи адаб аз амри иродавии одамист. Ба расми оди мардумӣ бингаред. Ҳангоми рӯ ба рӯ омадан одоби саломро ба ҷо меоварем. Халқҳое ҳастанд, ки дар ин маврид биниҳои худро бо ҳам мерасонанду мӯйи якдигарро ба тарафи худ мекашанд.

Адаб робитаи ҳосе ба ҳолати рӯҳии мост, ки аз одатҳои фаросатҳои ташкил шудааст. Агар расм бар ин аст, ки набояд сухани касеро қатъ кард, мақсад он аст, ки гӯянда аз ин кор норозат мешавад ва фикр мекунад, ки ҳаққи ӯ зоеъ шудааст. Агар ба касе, ки аввалин маротиба мусоҳиб шудаем, «ту» намегӯем, аз он ҷиҳат аст, ки инсон барои равобити худ бо дигарон аз ҳайси наздикӣ ва самимияту ягонагӣ, ҳурмату эҳтиромро дар назар мегирад ва онро ҳифз мекунад.

Адаб пояи зиндагонии иҷтимоӣ ва танзимкунандаи равобиту муносибати мост. Бинобар ин, сухан гуфтан ҳамеша маҳдуд ба роияти қонунҳои

адаб аст. Тарбият, фикр, саҳлангорӣ дар равиши ин қонунҳо амал менамоянд.

Адаб ҳеч гоҳ касеро накушта ва фардеро маҷбур накарда, ки аз шахсияти худ чашм бипӯшад. Нобиғаи беадабе, ки қонунҳои адабро меписандад аз нубуғаш коста намешавад, баръакс, шараф ва қудрати ӯ меафзояд. Адаб ҳамеша таъсири амиқи хешро дар суҳан гуфтаи мегузорад.

Нахустин ҳолат ва фурсате, ки барои ибрази адаб муҳайё мешавад, оғози муносибати мо тариқи гуфтугӯист. Пеш аз ҳама бояд донист, ки бо чӣ касе рӯ ба рӯ шудаед. Бо ҳар кас, ки шуморо намешиносад, кӯркӯрона ва бидуни ҳисоб суҳан нагӯед. Аввалан, ин кор аз одоб дур аст. Сониян, бисёр номатбуъ ва нороҳаткунанда аст. Низоми адаб ба таҷрибаҳо ва ҷиғунагии вохӯриҳои ҳамешагӣ устувор аст. Тасаввур намоед, ки шумо мусоҳиби худро намешиносед, чӣ гуна ва аз чӣ бобат гуфтугӯ мекунед? Шояд ин амалро гоҳе аз рӯйи таваҷҷуҳ анҷом дода бошед, вале ба хотир биёваред, ки то чӣ андоза худро дар вазъияти ногуворе гузоштаед.

Моликияти суҳанро бо хушунат аз касе гирифтаи, касеро дар миёни каломаш боздоштан, давоми риштаи суҳани шахсеро бо густоҳӣ рабуда, худ соҳиб гардидан, вазъияти номатлубе ба миён меоварад, ки ҳар як фарди соҳибтағам ба он ҳақ надорад. Баъзе дар ин кор маҳорати ғавқулода ба кор мебаранд. Як калима ё як ташбеҳро баҳона қарор дода, суҳанро аз суҳангӯй

мерабоянд. Каломи касеро бо хушунат қатъ кардан,
мисли дуздии «мусаллах» аст.

Бигузored гўянда ҳарфи худро тамом кунад, он гоҳ
шурӯъ ба гуфтан кунед, тавре рафтор накунад, ки вақте
мусоҳиби шумо чудо шуд, бо худ бигўяд: «Гуфтани
зиёд доштам, вале монеъ шуданд». Дар ҳақиқат, фикр
кунед, ки агар худ шумо ба ҷойи ӯ мебудед, чӣ гуна
хукм мекардед. Инак, поре аз шоҳасари Ҳакими Тўсӣ:

*Бузург он касе, к-ӯ ба гуфтори рост,
Забонро биёросту кажжӣ нахост.*

*Чу бахшоиш орад ба хашм андарун,
Сари ростон хонадаш раҳнамун.*

*Ниҳад тахти хушнудӣ андар ҷаҳон,
Биёбад ба дод офарини меҳон.*

*Дили хеш агар дур дорӣ зи кин.
Меҳону кеҳонат кунанд офарин.*

*Ҳар он гаҳ, ки шуд подшо кажгўй,
Зи кажжӣ шавад зуд пайкорчўй.*

*Суханро бибояд шунидан нахуст,
Чу доно бувад, посух орӣ дуруст...*

*Чу донанда мардум бувад озвар,
Ҳама дониши ӯ наёяд ба бар.*

*Ҳар он гаҳ, ки доно бувад пуришитоб,
Чи дониш мар ӯро, чи дар шӯра об.*

*Тавонгар куҷо сахт бошад ба чиз,
Фурӯмоятар шуд зи дарвеш низ,*

*Чу дарвешӣ нодон кунад бартарӣ,
Ба девонагӣ монад ин доварӣ.*

*Чу айби тани хеш донад касе,
Зи айби касон барнагӯяд бәсе.*

*Сутуни хирад бурдборӣ бувад.
Чу тезӣ кунӣ, тан ба хорӣ бувад.*

*Чу хурсанд гаштӣ ба доди Худой,
Тавонгар шавӣ якдилу покрӣ.*

*Гар озода дорӣ танатро зи ранҷ,
Тани марди беоз беҳтар зи ганҷ.*

*Ҳама сарбасар дастӣ некӣ баред,
Чаҳони чаҳонро ба бад маспаред.*

Суханвар агар дар маҷлиси шахсе хоҳад сухан бигӯяд, нахуст ному мақом, мартабаи ӯро ба забон меронад, баъд ба ҷамъият таваҷҷуҳ намояд, сипас ба

нутқи худ мепардозад. Агар шумораи шунавандагон зиёд бошад, гоҳе ба самти рост, замоне ба тарафи чап, даме ба мобайн менигарад, кӯшиш мекунад, ки ҳеч касро аз назар дур надорад. Суханвар бояд беҳадаф рӯйи пошнаҳо нагардад, бо дастҳои худ бозӣ накунад, ба муназзам намудани либос, кушодан ё бастани дигар напардозад. Суханрон бояд ба ҳаракати даст, гардан диққати зиёд диҳад. Баъзеҳо ҳаракати баданро ҳангоми сухан ҷойиз намедонанд, вале ҳақиқат он аст, ки агар ҳаракатҳо ба фаҳми матлаб кӯмаке намояд ва табиӣ, сода иҷро шавад, то кас мутаваҷҷеҳи он шавад, муфид аст. Суханвар бояд назм ва мантиқро барои баёни матлаб риоят кунад ва ҳаргиз аз ин шох ба он шох напаррад. Сухан бояд ба хайру салоҳ ва аз гуфтори пандомез ва пурмазмун саршор бошад. Суханвар бояд ҳарфе бигӯяд, ки дуруст, судманд, омӯзанда бошад, аз рӯйи ниҳояти самимият бар забон ронда шавад. Шайх Саъдӣ дар ин маврид барҳақ фармудааст:

*Гарчи донӣ, ки нашнаванд бигӯй,
Он чи донӣ з-ин нақӯхоҳӣ панд.
Зуд бошад, ки хирасар бинӣ,
Ба ду пой афтода андар банд.
Даст бар даст мезанад, ки дурӯғ,
Нашунидам ҳадиси донишманд.*

Ҷойи дигар:

*Нагуфта надорад касе бо ту кор,
Валекин чу гуфтӣ, далелаш биёр.*

Ҳангоми суханронӣ назар кардан бар аҳли ҷаласа низ қоидаҳои махсуси худро дорад. Ҳеч чиз таъсирноктар аз нигоҳе, ки бо сухан ҳамроҳӣ мекунад, нест. Дар тамоми ҳолате, ки суханвар дар гуфтор аст, бадан, сина, лабҳо, чашмон ва ҳолати он беш аз ҳама манзури аҳли ҷаласа аст, зеро бо рӯҳу эҳсоси умумии мо сару кор дорад. Касе, ки чашмони хешро аз анҷуман ба канор мебарад, зоҳирнамосту дидагонаш «нур» надорад, ба касе шабоҳат дорад, ки гуфтор ва баёнаш ба аъмоли афъолаш, кирдору пиндорааш мувофиқ нест. Лафзу нигоҳ бояд дар амали суханвар коргар бошад ва яке пайваста дигареро ҳамроҳӣ намояд.

Нигоҳ суханонро тасреҳ мекунад. Вақте бо нигоҳ ба нишастагон тавачҷуҳ мекунем, мисли ин аст, ки мехоҳем ба ӯ нишон бидиҳем, ки сухан низ мутаваҷҷеҳи ӯст, мехоҳем кайфияти ҷумлаеро, ки ба забон меоварем, бо нигоҳи худ рангомезӣ кунем, мехоҳем ҷаззобият ё таъсири каломи худро дар шунаванда эҳсос намоем. Аксар иттифоқ меафтад, ки «лаҳни» нигоҳ аз оҳанги гуфтор муассиртар аст.

Сухан гуфтан аломати робитаи наздики одамон бо якдигар аст. Сухан гуфтан бо касе аз дур кори ғайри амалист. Тасаввури ин ки як нафар дар як пиёдарав бо нафари дигаре дар пиёдарави дигар сухан бигӯяд номатлуб аст. Бинобар ин, аз фосилаи зиёд набояд сухан гуфт, зеро атрофиёро басе нороҳат ва хогири онҳоро парешон мекунад. Дарвоқеъ, ба садои баланд сухан гуфтан ҷанбаи як навъ таҷовуз ба ҳуқуқи дигарон дорад

ва мисли он аст, ки гўянда бо ин васила мехоҳад майдони суханро ба худ мунҳасир созад ва атрофиёро аз он маҳрум намояд.

Боз як нуктаи дигар: сухан гуфтан дар ду вазъияти номувофиқ хуб нест. Касе, ки истода, ба сахтӣ метавонад робитаи матлубе дар сухан гуфтан бо каси нишаста, пайдо намояд ва он каси нишаста бояд мусоҳиби худро ба нишастан даъват намояд.

ҲИКОЯТ

Саҳбони Валиро дар фасоҳат беназир шумурдаанд, ба ҳукми он ки соли ба ҷамоате сухан мегуфт, лафзеро тақрор намекард ва агар ҳамон маънӣ боз пеш ояд, онро ба иборати дигар мегуфт:

Маснавӣ:

*Сухан гарчи дилбанду ширин бувад,
Сазовори тасдиқу таҳсин бувад.
Чу як бор гуфтӣ, мағӯ боз пас,
Ки ҳалво чу як бор хўрданд, бас.*

ШАРОИТИ МОДДӢ, ЗОҲИРӢ, МАЪНАВӢ ВА БОТИНӢ ДАР СУХАНВАР

Суханвар аз ду шарт бояд баҳравар бошад. Шарти аввал: шароити моддӣ ва зоҳирӣ.

Суханвар аз зоҳир ботартиб, пок ва беайб бошад. Пас аз ҳузур дар чаласаи суханварӣ сару рӯй ва чехраву либоси худро бингарад ва пас аз бовар ба суханварӣ пардозад. Тарзи истодан бояд одӣ, табиӣ ва дастҳо овехта бошад (*ҷуз дар мавриде, ки аз даст барои фаҳмондани матлаб меҳоҳад истифода кунад*), барои пойҳо андаке фосила гузошта шавад, бар мизи хитоба така накунад, бо либосу дастҳо бозӣ нанамояд, танҳо ба як нуқта аз толори нутқ нангарад, зеро ин амалҳои нохуб садои якмароми хастагӣ меофаринад. Ҳавои толори суханронӣ бояд муътадил ва поку пуртароват бошад, зеро савт дар ҳар як сония 143 метр дар ҳарорати шонздаҳ дараҷа суръат ва агар ҳаво бад, пур аз дуд бошад, суръати садо коста ва сардтар мешавад:

*Рамзошнои маънӣ ҳар хирасар набошад,
Табъи салим фазл аст, ирси падар набошад.*

*Халқу ҳазор савдо, мову ҷунуну даште,
К-он ҷо зи бекасиҳо хоке ба сар набошад.*

*Имрӯз қадри ҳар кас миқдори молу ҷоҳ аст,
Одам наметавон гуфт онро, ки ҳар набошад.*

*Гардонда гир, Бедил, авроқи нусхаи ваҳм,
Фурсат баҳори ранг аст, ранг ин қадар набошад.*

Ишора ва ҳикоёт бо ёрии даст, тавре ки зикр кардем, фаҳмондани мавзӯро осонтар мекунад ва каломро беҳтар дар дилҳои дигарон маъво месозад. Аммо ҳаракати бечо ва бемаврид яке аз офатҳои суханварӣ аст. Зеру бам ба садо додан, ҳолату лаҳн ва савтро бо матни зебое, ки бар забон мегузарад, мантиқ сохтан, аз лавозимоти кор аст.

Суханвар ҳангоми нутқ бо гӯш, қалб, чашмон, диққат ва эҳсосот, маърифат, толиби шунавандагон ва ҳифзи шахсияти худ сару кор дорад, аз ин рӯ, монанди бозингари барҷаста дар саҳнаи намоиш ба афкори муносиб, бурдборӣ, ҳофиза ва таҷриба бояд нақши худро бо боварии комил ба ҳар тариқе, ки муяссар бошад, ифода кунад. Ҳангоми суханронӣ осори маъюсу ғамгинӣ дар чеҳраи вай зоҳир набошад. Шайх Саъдӣ дар ин маънӣ мефармояд:

*То нек надонӣ, ки сухан айни савоб аст,
Бояд, ки ба гуфтан даҳон аз ҳам накушоӣ!
Гар рост сухан гӯйию дар банд бимонӣ,
Беҳ з-он ки дурӯғат диҳад аз банд раҳонӣ.*

Шарти дуҷум: Шароити маънавӣ ва ботинӣ. Суханвар бояд аз шунавандагон огоҳ бошад ва битавонад ба воситаи риоят, фикру орзуҳои шунаванда дар қалби онҳо нуфузе пайдо кунад. Ҳаргиз набояд ҳангоми сухан худро аз дигарон бартар шуморид. Чун ҷабҳаи иршоду таълими суханвар мавриди ниёз ва омили муҳими шахсият ва шуҳрату эҳтироми ўст, бояд нахуст бар ақидаҳои худ ғалаба кунад. Дар андешаи

манфиати моддӣ ё мақому шуғл аз роҳи суханварӣ набошад ва агар барои таъмини зиндагии моддӣ эҳтиёҷ ба дарёфти ҳақиқӣ ё дастмузде дошт, чараёнро ба диққати шунавандагон бирасонд, зеро агар муаллим чону равон, худ тобеи тамоюлоти шахсӣ ва беэътино ба иршоду таълим бошад, чӣ гуна метавонад дигаронро ба ҳавою ҳавас ва зиёдатталабӣ бедалел боздорад. Суханвар набояд ҳангоми сухан аз неъматҳо, хушиҳои худ барои шунаванда чизе бигӯяд. Бояд ҳалли роҳи мушкилоти мардуми ҳар гурӯҳро дар хеш парвариш диҳад ва дар айна он ки ихтиёри ҳозирон ва идораи маҷлиси суханрониро бар уҳда дорад, худро хидматгузор ва дӯстдори дигарон бинамояд. Ба таври кулӣ суръати нақл, ҳузури зехн, ҳофизаи қавӣ, хотири ҷавобӣ, мавқеъшиносӣ, тавачҷуҳ бо бозтоби шунавандагон дар баробари нутқ ва бомаҳоратӣ, шартҳои маънавии суханвар аст. Бояд садоқат, имон, алоқа аз тамоми вучуд ва гуфтаҳои суханвар ҷилавгир шавад. Ҳама суханварро аз ҳамон оғози сухан, олим, фазилату покӣ, худопарастӣ бишносанд ва ин хислатҳоро аз чеҳра ва кирдору гуфтору пиндори неки ӯ дарёбанд. Суханвар бояд шикебой аз худдорӣ (*ҳатто ҷашмпӯшӣ аз баъзе бенизомиҳои хурди шунавандагон*) дошта бошад ва ҳар гоҳ дид, ки касе ғаразнок мехоҳад ҷаласаву маҳфилро вайрон кунад, бояд бо суханони кӯтоҳу пуртаъсир, аммо орӣ аз ҳашму ғзаб ӯро дар ҷойи худ биншонад, сипас ба суҳбат идома диҳад.

Фаҳри Розӣ, донишманди бузурги қарни шашуми ҳиҷрӣ, суханвари тавоно буда, ба ҳар шахре

мерасидааст, бо ташрифоти шўрангезе нахуст ўро дар масҷиди ҷомеаи шаҳр ба минбар мефиристодаанд. Рўзе дар маҷлиси дарс дар хондани иборате ашк аз дидагонаш ҷорӣ мешавад. Мегўяд: «Сӣ сол буд ба масъалае эътиқод доштам ва онро дуруст мепиндоштам, чунки бо бурҳон он собит мешуд. Метарсам, мабодо ҳамаи он чизҳоеро, ки имрӯз саҳеҳ медонем, рўзе хилофи он собит шавад ва ман муаллими матолиби ғалат муаррифӣ шавам».

Ба манзури пешгири аз офатҳои сухан масоили зеринро бояд дар гуфтаҳои худ ба кор барем:

1. Ҳангоми суханронӣ аз мавзӯёҳое, ки ба дурустии онҳо эътиқод надорем, чизе бар забон наронем:

2. Барои худнамоӣ гуфтаҳои дигаронро ба нафъи худ тағйири сурат надихем.

3. Он чи ба дигарон тавсия мекунем, бояд шарҳи посухҳо, ниёзҳои иҷтимоӣ ва маънавии рӯҳи онҳо бошад.

4. Бар асоси муҳаббат ё баръакс бӯғзу кинаи шахсӣ афкори касеро рад накунем, байни «нақд» ё таъмини хуб ва бади асар ва «айбҷўйӣ» фарқ гузорем.

5. Дар байни мавзӯёе, ки бо эҳсоси завқи инсонӣ дорад, чунончи худ аз он муттаасир шудаем, сабӣ дар эҷоди ҳолат ё қиёфае, ки нишондиҳандаи таҳриқи эҳсосоти мо шудааст, нанамоем.

6. Агар аз баёни мавзӯъ суде дар назар дорем, ҷараёнро ба самъи шунавандагон бирасонем.

7. Ба мавзӯе, ки аз он сухан хоҳем гуфт, ҳатман алоқаи имон ва басират бисёр дошта бошад.

8. Дар сурати истифода аз матолиби дигарон ё нуктаҳое, ки худ дар кашфи он заҳмате ба харҷ надодаем, ба усули амонатдорӣ ва бо шаҳомати тамоm ба зикри манбаъ ва маъхаз аз фард ё китоб ишора намоем.

9. Аз ихтисор беш аз ҳадди матлаб парҳез намоем, зеро дар ҳолати аввал хастакунанда ва дар ҳолати дувум манзури мо бароварда нахоҳад шуд.

10. Дар сурати итмоми матолибе, ки дар зеҳнамон матраҳ будааст, саъй дар талафу қатъ кардани қолабҳо, суханон, вале бо муҳтавои яксон нанамоем.

ГУФТОР ДАР ФАЗИЛАТИ СУХАН

*Чунбиши аввал, ки қалам баргирифт,
Харфи нахустин зи сухан даргирифт.*

*Пардаи хилват чу барандохтанд,
Ҷилвати аввал ба сухан сохтанд.*

*То сухан овозаи дил дарнадод,
Ҷон, тани озода ба гил дарнадод.*

*Чун қалам омад шудан оғоз кард,
Чашии ҷаҳонро ба сухан боз кард.*

*Бе сухан овозаи олам набуд,
Ин ҳама гуфтанду сухан кам набуд...*

*Мо, ки назар бар сухан афкандаем,
Мурдаи ӯему бад-ӯ зиндаем.
Дар лугати ишқ сухан қони мост,
Мо суханем, ин талал айвони мост.*

*Хатти ҳар андеша, ки пайваस्ताанд,
Бар пари мургони сухан бастаанд,*

*Нест дар ин кӯҳнаи навхезтар,
Мӯйшикофе зи сухан тезтар.*

*Тоҷварон, тоҷвараи хондаанд,
В-он дигарон он дигариаш хондаанд...*

*Мулки табиат ба сухан хӯрдаанд,
Муҳри шариат ба сухан кардаанд...*

*К-аз сухани тозаву зарри кӯҳан,
Гӯй, чӣ беҳ, гуфт: – Сухан беҳ, сухан...*

*Садрнишинтар зи сухан нест кас,
Давлати ин мулк суханрост бас...*

*То сухан аст, аз сухан овоза бод,
Номи Низомӣ ба сухан тоза бод!*

НАСИҲАТ БА ФАРЗАҶД

Хирадманду бедор бош, эй писар,

Ба бозӣ мабар умри худро ба сар.

*Бубин, то зи тухме, ки мо коштем,
Чӣ беҳ буд аз он бар, ки бардоштем.*

*Ту низ, ар алам бар баландӣ занӣ,
Беҳ, ар ҳалқаи ҳушмандӣ занӣ...*

*Ба ёд овар аз бозии ҳафтсол,
Ки бар чашми мо чун гузашт он хаёл.*

*В-аз он бо ту андарзҳо карданам,
Муфарреҳ ба ёқут парварданам.*

*В-аз он чордаҳсола гаштан ба ноз,
Чу моҳи шаби чордаҳ қилвасоз...*

*Ба ҳар пойгаҳе, ки шоиста буд,
Хабар додамат он чи боиста буд.*

*Чу шохи баруманд боло кашид,
Дарахте ба сарсабзӣ омад паид.*

*Чи ҳоҷат ба ин рӯз бозӣ туро,
Худо худ кунад корсозӣ туро.*

*Китоби гаронмоя дорӣ чаҳор,
Чудогона ҳар як зи ман ёдгор...*

*Агар з-он ки ёбӣ дар ин парда роҳ,
Барӯманд, бошӣ бад-ин пойгоҳ!*

*Ба ҳар ҷо, ки бошад, туро роҳу рахт,
Дуо аз манат боду ёрӣ зи бахт.*

*Чаҳон бар вуҷуди ту фархунда бод!
Вуҷуди Низомӣ ба ту зинда бод!*

ШАРОИТИ МОДДӢ ВА МАЪНАВИИ СУХАН

Дурустии ҷумлаҳо, риояи қувва, дуруст ба кор бурдани дастури забонӣ, осонии талаффуз, огоҳӣ аз ороиши сухан тибқи қавоиди илми бадеъ аз лавозими зоҳирии сухананд. Ба таври ихтисори сухан, ки намудори қобилият, зодаи андӯхтаҳои илмӣ ва таҷрибаи суханвар аст ба ҳукм:

*То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта бошад,*

бояд равшан, фасеҳ, балиғ, табиӣ ва дур аз ҳама сохтагӯйӣҳо бошад. Сухани равшану равон дилпазир низ ҳаст, зеро фарди бофарҳанг эҳсосоту андешаҳои худро дар қолабҳои каломии мантиқӣ мерезад, аз якнавохтӣ мепарҳезад ва иборотро мутаносибӣ маънӣ интихоб мекунад, дар хушоҳангӣ ва рӯшаниии ҷумлаҳо меқӯшад.

Маънӣ, ки натиҷаи фикру андешаи инсон аст, бояд равшан ва дуруст бошад, яъне матлаб бар соҳиби

фикр ошкор аз маъони дигар ҷудо ва бо ҳақиқат мутобик бошад, вагарна ба ибораҳои раво дарнамеояд ва басо мешавад, ки печидагии сухан аз он аст, ки гӯянда маъниро, ки ба иборате дармеоварад, дар зеҳни худ равшан насохта аст ва дар ин сурат наметавонад бори дои он лафзи муносиб биоварад ва иборате, ки номуносиб шуд, сухан печида мешавад.

Сухан аксар маврид омили асосии низоъ ва ихтилофи назарҳо миёни мардумон аст. Дар маънӣ муттафиқанд, валекин чун ба лафзу ибораҳои муносиб наоварданд, сухани якдигарро намефаҳманд ва низоъ мекунад. Дар равшании фикри дурусте маънӣ ҳар чӣ таъкид кунем, кам аст, аммо агар бихоҳем дастуре барои он бидиҳем, бояд ба ҷузъиёте ворид шавем, ки муносиби он китоб нест, хосса, ки равшании фикр ва дурустии маъниҳо аз истеъдоди фитрӣ ба воситаи таҳсилу мутолиа ва такрору омӯзиш аст.

ФАСОҲАТИ СУХАН

Лафзу иборат бояд фасеҳ бошад ва ҳарчанд ин марбут ба илму адаб аст, аз ҷиҳати аҳамияташ наметавонем аз зикру усули он худдорӣ кунем. Фасоҳат, чи дар лафзи муфрад ва чи дар иборати мураккаб, аз панҷ шарт иборат аст:

1. Холӣ будан аз танофур.
2. Дуруст ва беғалат будан ва мувофиқат бо қавоиди забону истеъмоли он.
3. Лафз маъниро ба дурустӣ бирасонад.

4. Дур будан аз ғайбат.

5. Холӣ будан аз печидагӣ ва ниҳон доштани маънӣ.

Парҳез аз нафрат–хуруф ва калимоте, ки шарти аввал ғасоҳат аст, он аст, ки лафз ва иборат мушкил набуда, бар забон ба осонӣ ҷорӣ шавад ва гӯшро озор надихад ва ин корест ҳис ва завқи ташҳиси он ҷандон душвор нест.

Дурустии сухан бар ин аст, ки алфозаш як-як дуруст бошад, он гуна қиссаҳо ба кор бурдан ва мутобиқи дастури сарфу наҳви забони ноби форсии тоҷикӣ оварда шавад ва таркиби калимоту ибораҳо ба хилофи қавоиди забон набошад. Бузурге дар ин маврид фармуда:

*Ҳаким он кас, ки ҳикмат нек донад,
Сухан маҳкам ба ҳукми хеш ронад.*

Таъкид дар дурустии сухан шояд зоид ба назар ояд, аз он ки на касе лузуми сухан гуфтани ғалатро мункир аст ва на гумон меравад, ки дурустии сухан гуфтан душвор бошад, чаро ки форсии тоҷикӣ забонест бисёр осон ва то он дараҷае ки медонем, дар дунё камтар забоне аст, ки монанди забони модарии мо сода ва қоидаву лаҳни гуфтораш аз тӯл ва тафсил дур бошад. Бо ин ҳама, тоҷикони имрӯза нисбат ба забони худ то як андоза бетафвут ва аҳли қалам низ ғалатнависанд. Сабаби ин он аст, ки забон ҳар қадар сода ва осон

бошад, қоидаҳо, равишу табиати хос дорад, ки ҳар касе бихоҳад ба он забон сухан бигӯяд ва бинвисад, бояд қоидаву табиати онро бидонад ва ин натиҷаи барои аҳли забон аз муошират бо ҳамзабонон ва маъонист бо осори адабӣ, омӯхтани қоидаҳо, машқу варзиш дар сухангӯӣ ҳосил мешавад ва имрӯз тоҷикон на эҳтимоле дар омӯхтани забони худ доранд, на дар сухангӯӣ ба қадри кифоят машқ мекунанд ва на эътино ба осори адабии қавми худ менамоянд. Ва илова бар ин, аксар касоне, ки ба таҳсили улум мепардозанд, ё дар кишварҳои хориҷ ё ба забони бегона дониш меомӯзанд ва ба ин восита гузашта аз ин ки ба забони худ шинос намешаванд, равиш ва табиати забонро ҳам ки аз муошират бо ҳамзабонон ва муносибат бо осори адабӣ бояд таҳсил кард, аз даст медиҳанд.

Аммо ёфтан ва ташҳиси лафз, ки хоси маъонӣ аст, диққат ва эҳтимоле мехоҳад ва ҷуз ба мутолиаи бисёр дар иборати ғусаҳо ва татабуи комил ва фарогирии илми луғат муяссар намешавад. Зеро алфоз, ки маъонии онҳо ба якдигар наздиканд, агар дар ташҳиси маънии саҳеҳи ҳар як мусолиҳа кунед, фиреб мехӯред ва лафзи муносибро ба қор намебаред ва сухан аз ғасоҳат ва равонӣ меафтад. Барои парҳез аз печидагии сухан нуктаҳои зерин бояд риоя шавад:

1. Таъбироте набояд кард ва киноёте набояд овард, ки маънии онҳо аз зехн дур бошад ва ибороте набояд гуфт, ки маъонии печида бидиҳад ва бори маънӣ манзур надошта бошад.

2. Такрори бисёрро раво набояд дошт. Баъзе гумон мекунад барои он ки муродашон ба хубӣ равшан ва мафҳум шавад ва дар зехни шунаванда ҷо бигирад, бояд як маъниро чанд бор такрор кунанд, валекин натиҷа баръакс аст. Такрори матолиб зехни шунаванда ё хонандаро хаста мекунад ва озурда месозад ва аз таваҷҷуҳ боз медорад ва Шайх Саъдӣ мефармояд:

*Сухан гарчи дилбанду ширин бувад,
Сазовори тасдиқу таҳсин бувад.
Чу як бор гуфтӣ, мағӯ боз пас,
Ки ҳалво чу як бор хӯрданд бас.*

3. Дигар аз сабабҳои печидагии сухан дароз будани ҷумла ва иборатест, ки мубтадову хабари он фаромӯш шуда ва муқаддимот аз даст рафта.

4. Каломии зиёд будани лафз аст бар маънӣ. Бояд мутаваҷҷеҳ буд, ки лафз ва ибораҳо қолаби маънӣ бошад, ҳамчунон ки кафш барои по ва ҷома барои тан, агар хурд ё калон аз андоза бошад, тан ба ранҷ аст.

Сухан бояд ба табиати ҳолу мақом бошад. Суханвар вазифадор аст, ки синну сол, шахсият, мақоми иҷтимоии худро фаромӯш накунад ва таносуби парвариш, фикру моҳияти зиндагии шунавандаро низ аз ёд набарад. Бояд суханвар пайваста завқи хушро ба кор андозад ва ба хотир дошта бошад, ки сухан маъмулан, ба се сурат ҷилва мекунад:

–**Сода:** бидуни ҳеч гуна ороиш инъикос меёбад ва танҳо барои огоҳии дигарон (*чун гузориши корҳои оддӣ ва*

рӯзмарра) ба кор меравад, сухани сода бояд равшан, фаҳмо ва холи аз печидагӣ бошад.

–**Ороста:** бояд дилпазир ва дар рӯҳи шунаванда муассир бошад, шӯру ҳол ва шодӣ ё иборате ба вучуд оварда, монанди достонсароӣ ва баёни матлаби оддӣ.

–**Воло ва ҳамосӣ:** маъмулан, ба манзури барангехтани эҳсосот, ба ҳаяҷон даромадани шунавандагон эрод мегардад ва сабаби пайдоиши шаҳомат ва гоҳе мояи фидокорӣ мешавад. Ин навъи сухан бештар дар мавзӯҳои динӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва ватанпарастӣ ба кор меравад.

Дар ҳамаи ин тақсимот ва усулан дар кор суханронӣ ва баҳрагирӣ аз сухани ҳар кас бояд пас омода сохтани муқаддимоти кор дар маҷлисҳои суханронӣ ширкат кунад. Суханвар бояд афқору гуфтор ва кирдору саранҷоми баёни худро дар хидмату фаҳми шунавандагон қарор диҳад. Ҳолу ихтилоф, пиндори умумро дар назар гирад ва агар ба ҳофизаи худ эътимод надорад, ҳамаи матолиби худро қаблан омода созад.

Ва ҳар гоҳ ба суханварӣ шуҳратёб гардид ва дар ҷаласае ҳозир шуд ва аз ӯ хостанд суҳбат биёрояд, бояд ӯ қаблан чанд мавзӯё дар масоили адабӣ, иҷтимоӣ, динӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ дар хотири худ омода намояд ва дар мавриди зарурӣ ё пас аз даъват ба суханронӣ аз мавзӯе, ки дар хотир дорад, ба хости соҳиби маҷлис наздик мебошад, истифода ба амал оварад ва бомаҳорате онро ба он чӣ интизоранду муддаои дили онҳост, баён намояд.

Бояд ашъори муносиби зиёд, калимаҳои зебо, тамсилҳои мувофиқ, хотироти ҷолиб дар зехн омода бошад ва дар мавқеи муносиб ба кор барад. Дар сурате ки дар равиши суҳан ба фаромӯшӣ дучор шавад, бояд бо маҳорати тамом худро аз ин банд ҳалос намояд ва дар зехн дунболи матлаби фаромӯшшуда нагардад. Коре бар хилофи урфу одат анҷом надодан, шодоб ва омода будан аз шартҳои суҳанварӣ ва кӯшиш ба сӯйи соҳибназарон аз ҳадафҳои усули саҳт аст. Шайх Саъдӣ дар ин маврид мефармояд:

*Ҳар кӣ тааммул накунад дар ҷавоб,
Бештар ояд суҳанаш носавоб.
Ё суҳан ороӣ чу марди баҳуш!
Ё бинишин ҳамчу баҳоим¹ ҳамӯш!*

Ҳар кӣ бо донотар аз худ баҳс кунад, то бидонанд, ки доност, бидонанд, ки нодон аст.

НАВЪҲОИ СУҲАН

Суҳанронӣ ҳанӯз дар Юнони қадим бештар ҷанбаи сиёсӣ, низомӣ, панд ва андарз, равиши доварӣ ва умури ҳунари доштааст. Пас аз зуҳур ва густариши дини мубини ислом дар кишвари Шарқ ойини мубоҳиса кам-кам байни толибони улуми динӣ ривоҷ меёбад ва ҳама

---

¹. Баҳоим – ҳайвонот.

аз он пайравӣ мекунад ва аз ин равиш аксар бархурдор мешаванд.

Яке аз навъҳои сухан мубоҳиса аст. Мубоҳиса маъмулан байни ду нафар дар бораи дурустӣ ё нодурустии иборат ё матлабе оғоз ба даҳлати лафзи дигарон ба тарафдорӣ ё муҳолифати ду тарафи баҳс ба анҷом мерасад. Ба гуфтаи Ҳаким Носири Хусрав:

*Чунучаро биёр, ки бар ҷаҳл,
Гетӣ чу ҷалқа танг аз ин ҷо шавад.*

Дар бораи гуфтаҳои суханвар ҳам, ки аз минбари иршод истифода менамуд, дар поёни сухан ҷаласаи баҳс барпо мегардид ва ӯ бо ҳамфикронаш дифоъ мепардохтанд ва баъзан рӯзҳои дароз ин баҳс идома меёфт.

Гоҳе байни мубоҳисакунандагон калимоти тунде низ радду бадал мешуд, вале дар поёни баҳс тамоми кудуратҳо аз миён бармехост ва дӯстӣ, вафо, сафову ҳақталабӣ ҷойи ситезаҷӯйии лафзӣ ва тундихоро мегирифт.

ҲИКОЯТ

Подшоҳе ба куштани бегуноҳе фармон баровард. Гунаҳкор гуфт:

–Эй малик, ба мучиби хашме, ки туро бар ман аст, озори худ маҷӯй, ки ин уқубат бар ман ба як нафас бар сар ояд ва базаи (гуноҳи) он ҷовид бар ту бимонад.

*Даврони бақо чу боди саҳро бигузашт,
Талхию хушию зишту зебо бигузашт.
Пиндошт ситамгар, ки ҷафо бар мо кард,
Дар гардани ӯ бимонду бар мо бигузашт.*

Маликро насиҳати ӯ судманд омад ва зи сари хуни
ӯ даргузашт:

*Якero дидам андар хонақоҳе,
Ки мековид қабри подшоҳе.
Ба даст аз боргоҳаш хок мерӯфт,
Сиришк аз дида мебориду мегуфт:
«Надонам, подшоҳ ё посбонӣ?
Ҳаме бинам, ки муште устухонӣ»*

1. **Гуфтугӯи ду нафар.** Ғарбиён ин равишро «диалог» гӯянд. Дар ин тарзи суханварӣ ду нафар, ки аз назари донишу биниш, эҳтимолан, аз ҷиҳати синну сол дар як дараҷаанд, дар ҷойгоҳи суханварӣ қарор мегиранд. Раиси ҷаласа дар бораи баҳс бо ду тарафи сухани ҳозирон маълумот медиҳад ва раҳнамои лозима ба амал меоварад.

Муддате сухан гуфтани ҳар ду шахс мавзӯи мубоҳиса ба миён меояд. Ҳар гоҳ баҳше аз баҳскунандагон зиёдтар бошанд ва гурӯҳи дигаре низ дар боби мавзӯи сухан ба вучуд ояд, пас аз гуфтугӯ боз ҳама ва раиси ҷаласа ҷанд нафаре аз шунавандагонро барои ҳамкорӣ даъват менамояд ва гоҳе низ ба намояндагии ҳар як ё баъзеи онон сухан мегӯяд, вале ҳеч вақт вазифаи доварию худро аз ёд намебарорад.

Сухбатҳои ҷиддии ду дӯст ё ду шарикдарсро дар бораи мавзӯи муайян низ метавон дар ин радиф ба шумор овард.

Ҳақим Носири Хусрави Қубодиёнӣ пеш аз он ки дар боби суҳан ва суҳанварӣ қазоват намояд, китоби «Мантиқ»-и Арастура мавриди таваҷҷуҳ қарор медиҳад. Ў дар асари «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» зери унвони «Андар қавли Арастутолис» андар ҷаҳор қисми суҳан чунин мегӯяд:

*Суҳан ҷаро ки ҷаҳор аст: амру боз нидо,
Се дигараш хабар асту ҷаҳорум истихбор.*

Ҳақим пас аз баёни ҷор навъи суҳан бар шарҳи ҳар яки он мегузарад: Амр–чунон ки касе бар каси дигар бигӯяд: «Ин амалро чунин иҷро намо!» ё «Ин тавр хон!».

Нидо–фарёд, хитоб, овоз. Касеро даъват кардан, хостани чизе, чунон ки касеро гӯйӣ: «Маро таом деҳ!» ё «об деҳ!» ва амсоли он.

Хабар аст, ки гӯем: «Чунин буд» ва ё «Чунин аст».

Бар зами ин, Носири Хусрав илова менамояд, ки мантиқшиносон баъзан панҷумро низ илова кардаанд. Масалан, касеро пурсон шавем, ки «Андешаи ту дар ин кор чӣ гуна аст?»

Ҳадаф аз қисмат намудани суҳан мувофиқи гуфтаи Ҳақим он будааст, ки то сифатҳои ашё, маърифату шинохти он возеҳу равшан гардад. Носири Хусрав дар бораи он ки суҳанвар бештар дар кадом навъи суҳан дурӯғ мегӯяду дар кадом навъаш рост, яъне фарқ кардани рост аз дурӯғи маҳз, боз ба қавли Арасту рӯ

оварда, собит месозад, ки дар се қисми аввал набояд дурӯғ чой дошта бошад, зеро дар амр, ахбор ва рағбату суол, ки така бар чизҳои воқеӣ меравад. Пас Ҳақим ба қавли Арасту дурӯғро бештар дар хабар мегузорад, яъне, хабар метавонад рост ё дурӯғ бошад. Дар мавриди дигар оид ба таърифи сухан Ҳақим Носири Хусрав гӯяд: «Ҳар лафзе, ки бар маъние далел намояд, сухан аст». Ё ин ки лафз чист? «Ҳар овозе, ки мар ёро битавон навиштан, лафз аст».

2. Ҷаласаи илмӣ: дар истилоҳи ғарбиҳо «семинар» ном гирифтааст, ба манзури шунавандагон дар бораи мавзӯи муҳим тавзеҳ ва шарҳи он ташкил мегардад ва як ё якчанд рӯз идома меёбад. Шахсони соҳибназар ва заковатманде даъват карда мешаванд, ки дар бораи мавзӯёҳое, ки ҳалли он барои ҷомеа ё созмони хосса зарур аст, корсозанд ва дар рӯзҳои соатҳои муайян сарҷамъ оянд ва дигаронро аз натиҷаи афқору андешаҳои бикр ва муҳими худ баҳраманда созанд. Дар рӯзи муқаррарӣ, ҷаласаи аввал ба нутқҳои муқаддимотӣ, ифтитоҳӣ, ташрифотӣ, ихтисос пайдо мекунад, вале дар ҳамон маҷлис мавзӯёҳо таҷзия барои ҳар қисмати анҷуман (комиссия, бахш, гурӯҳ) таъин ва ширкат дар ҳар бахши озод эълуму изҳори он тақозои ҳамкорӣ мегардад. Субҳи рӯзи охир сухангӯи ҳар анҷуман хулосаи тасмимгирифтаи ҳозиринро дар бораи мавзӯ, ки воғузор шудааст, барои ҳамаи ширкаткунандагон қироат менамоянд ва пас аз изҳори назари дигарон ва қабулу пешниҳоди онҳо гузоришҳое танзим мегардад ва дар соати охирин расми ҷаласаи

илмӣ хонда мешавад. Масалан, агар Вазорати маориф ё анҷумани олимони забон ва адабиёти тоҷики саросари Тоҷикистон ва берун аз марзи он бихоҳанд душворихоӣ тадриси забони форсии тоҷикиро дар давраҳои мухталифи он ҳал намоянд, аз теъдоди устоду омӯзгор силсилаи мавзӯёҳоро мавриди назар (*чун равиши тадрис, имло, ишро, матнҳои манзум ва мансур, наир, дастури забони тоҷикӣ ва ғайра*) даъват ба амал меоваранд ва мехоҳанд дар рӯзҳои муайян барои ширкат дар семинари тадриси забони тоҷикӣ дар ҷойи махсус гирд оянд ва мушкилоту пешниҳодҳои ислоҳи худро матраҳ созанд. Пас аз ҷанд рӯзи баҳс тамоми табодули фикр дар шакли қоидаҳо ва пешниҳодҳо ба мактабҳои миёна ва олиӣ кишвар фиристода мешавад.

3. **Суханҷӯӣ** ё **симпозиум**: ин равиш, ки мамолики Ғарб падидаи омада, дараҷаи болотари семинар ё ҷаласаи баҳсу таҳқиқ аст. Дар маҷлиси илмӣ ҳама соҳибназароне, ки дар анҷуман гирд омадаанд, дар бораи мавзӯи муҳим ва ҳамаҷонибаи он суҳан мегӯянд ва шунавандагон ҳам метавонанд назари худро иброз доранд ва гуфтаҳои дигаронро рад кунанд. Дар суҳанҷӯӣ ва ҳолату ҷанбаҳои мухталифи мавзӯи муфид ва муҳим таҳқиқу суҳанрониро таҳия ва нусхаҳои он чиро, ки мехоҳанд бигӯянд, ба раиси ҷаласа медиҳанд ва дар рӯзи гирдиҳамоӣ, ки қариб як моҳ баъд аз таъйини мавзӯи таҳқиқ сурат мегирад, дар бораи матлаби мавриди ихтисоси худ суҳанронӣ мекунанд. Саранҷом маҷмӯи нутқҳо таҳия шуда, бо баррасии ислоҳе, ки ба

амал омадааст, чоп ва нашри яке аз муҳимтарин мавзӯоти иҷтимоӣ ва ӓ илмии кишвар ҳал мешавад.

4. Мизи гирд ӓ худ мудаввар: Ин равишро муаррихон ба шоҳи англис Кинг Артур нисбат медиҳанд. Зоҳиран, мизе аз санги мармари гирд ба вай тухфа медиҳанду ӓ низ бузургон, одамони наҷиби кишварро даъват мекунад ва ба хотири алоқамандие, ки мизи тухфагирифта дорад, маҷлиси дидорро атрофи он миз барпо медоштааст ва бари ҳасби одат корҳои мамлакат, пешомадҳо ва душвориҳо дар гирди он матраҳ мешудааст. Дар ҷаласаҳои мизи гирд, ки мақсади созмони он ягонагӣ ва якрангию дӯстӣ, озодагиро талқин намудан аст, ба касе ҷуз як бор иҷозати суҳан намедоданд. Дар замони муосир мизи гирд моҳияти худро дигар намудааст.

5. Баҳси расмӣ: ва он маъмулан, назарҳои дастгоҳе аз ҳамкории худ дар бораи душвориҳои идора аст, ки албатта, аз мавзӯи худуди суҳан ошкор аст ва ниёзе ба танзими барномаи қаблӣ низ эҳсос намешавад. Агар баррасии мавзӯи барои созмони идоравии лозимӣ таҳқиқ дода шавад, яке аз мақомоти масъул барои табодули назар ва ҳалли душвориҳо, иддае аз соҳибназарони идораро дар соати рӯз ҷойи муайян даъват мекунад. Дар ин ҳол раёсати ҷаласа бо худи ӯст ва якеро барои котибӣ аз байни ҳозирон интихоб менамояд. Сипас мавзӯро эълон мекунад ва касоне, ки назаре доранд, иҷозаи суҳбат мепоҳанд ва худи ӯ ба тартиб ошонро ба суҳан гуфтагӣ даъват менамояд.

Котиби маҷлис хулосае аз музокиротро ёддошт мекунад.

6. **Мунозира:** ва он яке аз равишҳои хуби парвариш ва омӯзиш буда, барои тақвияти нерӯи истиқлол, диққат, мавқеъшиносии ҷавонон аҳамияти босазо дорад.

Дар таърихи адабиёти Шарқ шоирони барҷаста қисмате аз асари худро ба мунозира ихтисос дода ва дар ин маврид доди суҳан додаанд. Суҳанварони бузург чун Саъдиву Низомӣ мунозираҳо доранд ва дар ним асри охир низ баъзе адибон дар гуфтугӯи байни мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ сурудаанд.

Дар мунозира чор, панҷ ё шаш тан ба сурати ду гурӯҳи мухталиф дар хусуси ду мавзӯи гуногун дар баробари ҳам қарор мегиранд ва ба баҳс мепардозанд. Фарз кунем, дар як синф ба пешниҳоди муаллими он ба сари як мавзӯи илмӣ ё сиёсӣ мутаносиб бо маълумоти донишомӯзон қарор аст, ки барномаи мунозираи сурат гирад. Ибтидо афроди он синф ба ду дастаи мувофиқ ва мухалифи он мавзӯъ (*ба сурати довталабона*) таъйин, сипас ҳар даста, гурӯҳеро шомили чаҳор ё панҷ нафар ба намоёндагии аз он даста интихоб менамояд. Сипас аз миёни он ду гурӯҳ, ҳар кадом як довар, сипас доварони мазкур аз байни афроди синф интихобан якнафариро ба унвони сардовар пешбарӣ менамояд. Аъзои ҳар гурӯҳ дар ин фосила бо омодагӣ дар мавриди мавзӯъ ва баҳс ширкат намуда ва муаллими он синф зимни ёдоварии нукот ва шароити як мунозираи саҳеҳ,

омӯзанда ҳадафи корро, ки ҳамоно омӯзиши касби судманд аст, зикр менамояд.

Табиӣ аст бо риояи шароити лозима аз ҳар ду тараф дурӣ аз таассуб ва ғаразҳои шахсӣ, танҳо чизе ки намоён хоҳад шуд, ҳақ ва ҳақиқат аст, ки барои ҳар ду тараф муҳаррике барои андеша тааллуқ дошта, ҳамаи масоили зиндагӣ бо шавқи онҳо ба таҳсили илму маърифат хоҳад пардохт.

Донишманде фармудааст: «Агар туро ҳазор дӯст бувад, кам дон, агар як душман бувад, бисёр шумор, пас бояд, ки ба андак чизе дӯстро наранҷонӣ, балки аз вай хатое агар бубинӣ, даргузарӣ»

ҲИКОЯТ

Аз Абдуллоҳ ибни Муқаннаъ пурсиданд:

– Дӯсти худро дӯст дорӣ ё хеши худро?

Гуфт:

– Дӯсти хешро.

(Аз «Матлаъ-ул-удум»)

ҲИКОЯТ

Говзӯре дидам, ки рӯзе даҳ ман таом меҳӯрд ва ҳашт ман хишти пухта ба зарби мушт орду хок мекард ва аз мардум дирам меситонд.

Гуфтам:

–Эй баднафси дунҳиммат, ин ҳама хиштро хок мекунӣ ва фулус (пул) меситонӣ, хокро хишт кун ва аз ман дирам бистон.

Он рӯз ба муздурӣ омад, даҳ марда таом хӯрд ва як марда кор накард ва рӯзи дигар бигурехт.

Байт:

*Касе, к-ӯро гадоӣ гашта пеша,
Ба наздаш ҳеч коре хуш наёяд.*

(Аз «Хористон»)

ДАР САБР

Сабр сифати бағоят мақбул аст. Таърифи сабр ҳамин аст, ки ба мазмуни он дар ахбор омадааст:

*Сабр беҳтар мардро аз ҳарчи ҳаст,
То биёбад бар муроди хеш даст.*

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки рӯзе яке аз умаро пеши подшоҳе истода буд ва шоҳ ба ӯ дар муҳимме мушоварат мефармуд. Қазоро каждуме дар пирохани ӯ афтода буд ва ҳар соат амирро мегазид ва ба неши захролуди худ зарар мерасонид, то вақте ки неши вай аз кор биафтод ва ҳар захре, ки дошт, ба кор бурд. Ва он амир мутлақо дар он машварат қатъи сухан накард ва тағйире дар ӯ зоҳир нашуд ва суханаш аз қонуни ақду ҳукумат инҳироф (рӯ тофтан) наёфт. То ба хона омад ва он

каждумро аз чома берун кард. Ин хабар ба подшоҳ расид, мутааҷчиб ва мутаҳайир гашт.

Рӯзи дигар, ки амир ба мулозимати султон омад, фармуд, ки дафъи зарар аз нафс воҷиб аст. Ту чаро дирӯз озори ақрабро аз худ мундафеъ насохтӣ?

Чавоб дод, ки ман он наям, ки шарафи муколамаи чун ту подшоҳеро ба сабаби алами захри каждуме қатъ кунам ва агар имрӯз дар маҷлиси базм бар неши каждуме сабр натавонам кард, фардо дар маъракаи разм ба теги захрободаи душман чӣ гуна сабр тавонам кард?

Подшоҳро ин сухан хуш омад ва мартабаи ўро баланд гардонид ва бад-он миқдор сабр, ки кард, ба муроду мақсад расид.

*Гарат чу Нӯҳи набӣ сабр ҳаст дар гами тӯфон,
Бало бигардаду коми ҳазорсола барояд.*

***

*Ҳадиси кӯдакиву худпарастӣ,
Раҳо кун, к-он хайле буду мастӣ.*

*Чу умр аз сӣ гузаштат ё худ аз бист,
Намешояд дигар чун гофилон зист.*

*Нишоти умр бошад то чиҳил сол,
Чиҳилсола фуруъ резад пару бол.*

*Пас аз панҷоҳ набошад тандурустӣ,
Басар кундӣ назирад, пой сустӣ,*

*Ба ҳаштоду навад чун даррасидӣ,
Басо сахтӣ, ки аз гетӣ кашидӣ.*

*В-аз он ҷо гар ба сад манзил расонӣ,
Бувад марге ба сураат зиндагонӣ.*

*Агар сад сол монӣ в-ар яке рӯз.
Бибояд рафт аз ин кохи дилафрӯз.*

ЭҶОЗ

*Пароканда аз ҳар даре донае,
Бароростам чун санамхонае.*

*Бинобар асосе ниҳодам нахуст,
Ки девори он хона бошид дуруст...*

*Суханҳо, ки чун ганҷ оганда буд,
Ба ҳар нусхате дар пароканда буд.*

*Зи ҳар нусха бардоштам мояҳо,
Бар ӯ бастам аз назм перояҳо.*

*Зиёдат зи таърихҳои навӣ,
Яҳудию насронию паҳлавӣ...*

*Забон дар забон ганҷ пардохтам,
Аз он ҷумла сарҷумлае сохтам.*

*Зи ҳар як забон ҳар кӣ огоҳ бувад,
Забонаш зи бегора кўтаҳ бувад.*

*Дар он парда к-аз ростӣ ёфтам,
Суханро сари зулф барбофтам.*

(Низомии Ганҷавӣ)

СУХАН АЗ ЛИҶОЗИ КАЙФИЯТ ВА МАФҲУМ

Вобаста ба таносуби мавзӯҳо ва тобишҳои мухталифи зиндагии иҷтимоӣ гуфторҳо чанд навъанд:

Гуфтори сиёсӣ: Нутқи сиёсӣ бояд бо ҳадафи лозима манзури ошно сохтани афроди миллат бо ҳақиқати зиндагии иҷтимоӣ бар забон ронда шавад. Гоҳе иттифоқ меафтад, ки намояндагони сиёсӣ, иқтисодӣ ё фарҳангии ду ва ё зиёда миллат дар ҷаласаи муштарак ҳузур меоянд ва ҳамкориҳои мухталиф бар асоси қарордодҳо сурат мегиранд.

Аз муҳимтарин навъи нутқи сиёсӣ, суханони намояндаи миллат, барои ҳақиқат ва масъалаҳои ҷаҳонии байналмилал аст. Дар чунин нутқ суханвар бояд ҳамаи усулу қоидаҳои ҷаҳониро бидонад ва қудрати калом, нерӯи фанни баён бархурдори бисёр дошта бошад, то битавонад намояндагони дигар миллатҳоро ба ҳаққонияти худ ташвиқ созад. Дар нутқҳои сиёсӣ аз иборапардозӣ парҳез намуда, бештар ба масоили асосии кишвар ҳарф зад. Агар суханвар дар нутқи сиёсӣ аз имон, ихлосу таҷриба ва ҳушёрии кофӣ

бархурдор бошад ва илмҳои муҳими замонро то ҳадде бидонад, ташкилоти идоравии кишвар, одобу русум, дину мазҳаб, умури иқтисодии миллати худро ба дурустӣ ташхис бидиҳад, ҳамеша нуфузи ӯ дар байни мардум бештар хоҳад гашт. Мирзо Абдулқодири Бедил дар ин маврид мефармояд:

*Садоест печида дар коинот.
Ки пур карда аз шавқ зарфи ҷиҳот,*

*Ба дил оташафкан, ба лаб барқзан,
Дар андеша маънӣ, ба гуфтан суҳан.*

*Ба лабҳо ҳанӯз он садо меравад,
Бубин, к-он қиёмат кучо меравад?*

*Суҳан қорвонест бе кайфу кам,
Равон аз адам ҳам ба сӯйи адам.*

*Суҳан чист? Он маънии бенишон,
Ки ҷое хамӯшист, ҷое баён.*

*Суҳан гар набахшад зи ашё хабар,
Ҷуз ашколи ваҳйе чӣ бинад назар?*

*Бувад бе суҳан дар ҷаҳони маҷоз.
Забон беҳису гӯш беимтиёз,*

Ҳақиқат ҳамон маънии рози ӯ,

Ба таҳқиқи мафҳум овози ӯ.

*Сухан то нагардид мағнибаён,
На ном ошкоро шуду не нишон.*

*Сухан гашт ойинаи неку бад,
Сухан кард ифшои ҷаҳлу хирад,*

*Сухан гар намезад ба ҳастӣ қадам.
Кӣ меодод бар мо паёми адам?*

*Сухан хокро ранги ҷон додаст,
Чу ман хомӯшери забон додаст.*

*Ба васфи сухан нест ёрои ман,
Магар васфи худ бигӯяд сухан.*

*Агар бешу гар кам сухан мекунем,
Ту хуш бош, мо ҳам сухан мекунем.*

*Сухан нест, ин ҷони поянда аст,
Чӣ ҷон? Балки ҷонофарин асту бас.*

*Ба ҳар ҷо сухан нест, мавҷуд нест,
Зи ҳастӣ ба ҷуз ҳарф машҳуд нест.*

*Ба олам на марду на аз зан мондааст,
Ҳама рафтаанду сухан мондааст.*

*Бифаҳмӣ агар рамзи лавҳу қалам,
Бағайр аз суҳан чист он ҷо рақам?*

*Ба сарриштаи ваҳм дигар мапеч,
Ки ғайр аз суҳан дар ҷаҳон нест ҳеч.*

Нутқи додгоҳӣ (қазой, судӣ). Дар Юнони бостон, ки ҳамаи даъво ва додгоҳҳои маҳаллӣ ҳаллу фасл мешавад, кори суҳанвари и додгоҳӣ (қазой, судӣ) равнақи босазо дошт. Дар он додгоҳҳо дифоъ аз душманон тавассути нотиқони забардаст сурат мегирифт. Дар Руми қадим бештар нутқҳо ҷанбаи сиёсӣ доштанд. Дар кишварҳои исломӣ қозӣ, муфти (додситон, прокурор), додёр (судя) маҳорати баланди суҳанварӣ бояд медоштанд, то битавонанд бо далелҳои мантиқӣ ва баъни расо дар мақоми ҳақ суҳан гӯянд. Додситон ҳам, ки мудофеи ҳуқуқи умумист, ба хогири саломатии ҷомеа агар ба хато ё гунаҳории касе боварии комил дошта бошад, бо нутқи бурро ва бурҳони қотей онро сабаби барҳам хӯрдани низоми иҷтимоӣ дониста ва дар гунаҳории он доди суҳан меод. Лекин ҳатто додситон ё намояндаи ӯ бояд бар хилофи суҳанрониҳои иҷтимоӣ ва адабӣ гоҳе ба зикри ҷузъиёт мепардохт ва ҳеч нуктаро фаромӯш намекард, зеро агар матлаби хурде ба туҳмат тавбаам бошад, метавонад касеро, ки гунаҳор қаламдод шудааст, беғуноҳ нишон диҳад.

Масалан, агар байни ду марди ҳамсоя бар сари ихтилофоти сода ва камаҳмият низое ба вучуд биёяд ва

яке аз онҳо дар гармогармии ситезаҷӯӣ, ки тибқи одат тамошогарони зиёде ҳам ҷамъ шудаанд, бигӯяд: «Ман туро мекушам». Ин хитоб бар ҳукми тасодуф ё интиқомҷӯӣ яке аз тамошогарон, ки бо вай кинаи дерина дошта бошад, ба қатл бирасад. Табиист, ки муттаҳам (шаҳси гумонбар) дар назари додгустарон ҳамон нафарест, ки рӯзе пеш бо вай ба хусумат пардохта буд. Дар сурате ки мумкин аст ба ҳеч вачҳ дар ин кор даҳлате надошта бошад.

Аз он чи гузашт, бармеояд, ки вакил (адвокат), додситон (прокурор), додёр (судя), бозпурсу (муфаттиш), додрасон бояд муъмин, худотарс, беғараз, қонундон ва дар айни ҳол саршор аз лутфи инсонӣ бошанд, то ҳам гуфтор ва кирдори онҳо ҷомеаро розӣ кунад ва ҳам битавонанд худро пуштибони адолат, дилсӯзи дармондагон ва мазлумон, бо ойини мурувват, адолат, ҳимояи ҳақ ва ҳақиқат муаррифӣ намоянд.

Баёни илмӣ: Дар ин навъ суҳанварӣ маъмулан, касоне, ки довталабони ҳалли масоили илмианд ва касоне, ки мехоҳанд дар риштаи маънӣ бар дониши худ бияфзоянд, ширкат мекунанд ва гоҳе ҳам шунавандагон бештар аз тибқи донишҷӯён, талабгорони илманд. Ҷунончи, суҳанвар аз донишмандон ба шумор рафта, ҷамъе аз шунавандагонро уламои фан ташкил медиҳанд ва дар ин сурат суҳанвар чандон ниёзе ба риояи ҳамаи қонунҳои фанни баён барои ҷалби шунавандагон ва раҳна кардан дар дили онон надорад, зеро онҳо бо иштиёқи тамом ҷиҳати баҳра бурдан аз мавзӯе, ки худ дар он ҳаққи изҳори назар доранд, ширкат кардаанд. Аз

ин чихат кори нотик осонтар мешавад. Бо вучуди ин, суханвар бояд барои дафъи хастагӣ гоҳе ба тамсил, хотираҳое аз донишмандон нақл намояд ва худ бикӯшад, ки гуфтораш бидуни мурочиат ба ёддошт бошад ва агар аз фанни суханронӣ баҳраи кофӣ надорад, ончиро ки бояд бигӯяд, қаблан дар зехн ҳозир кунад ва аз диққат дар аҳволи шунавандагон ғофил намонад, то ҳама матолиби илмиро бо майле гӯш надиханд, суханронро хушк ва берӯҳ донанд.

Тадрис (дарс)-ро метавон навъе аз баёни илмӣ донист, ба хусус таълими баъзе аз дабирон ва устодон бо суханронӣ истифода аз ҳамаи хусусиятҳои нутқ ҷомаи амал мепӯшад ва ба хубӣ медонанд чӣ гуна мавзӯи фанниро ба шогирдони худ бо алоқаву рағбати комил дарс диҳанд. Албатта, танҳо дар гуфтор масъалаҳои фанро наметавон суханварии илмӣ донист. Нуктаҳои адабӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ ва баъзе илмҳои дигар ҳам дар шумори суханрониҳои илмӣ мебошанд ва дар ҳамаи ин навъ суханрониҳо низ аз андоза берун набояд рафт, то он ҳадде, ки ба натиҷагирӣ зиён расад, парҳез бояд кард.

Овардаанд, ки чун Аристотелисро вафот наздик омад, писарро пеши худ хонд ва гуфт: – *«Эй писар, дар асрори улум ва дақиқи ҳикмат умри худро базл кардам ва бисёр гиреҳҳо ба нури ҳикмат кушода гардонидам, валекин маргро ҳеч ҳилат надонистам.*

Пас, бидон, ки иззу давлате, ки аз мол бувад, зуд фано шавад ва нест гардад. Иззату шараф дар илм аст, ки аз таҳвили интиқол ва фанову завол берун аст ва ба тагайюри рӯзгор ва табаддули давлатҳо интиқол напазирад...

Агар падари туро илму адаб набудӣ, ӯ мар мулукро мисоли харе будӣ боркаш ё парастанда бандае будӣ коркун. Пас илм ҳосил кун, то шарафу иззат биёбӣ ва аз мазаллати гумномӣ халос ёбӣ». (Авфии Бухорой).

Овардаанд, ки яке аз ҳақимони араб, ки ўро Шан хондандӣ ва дар камоли дониш ва ҳикмат назир надошт. Ў аҳд карда буд, ки занеро дар никоҳ орад, ки дар дониш ҳамтои ў бошад. Чандон ки гирди чаҳон мегашт ва чунин чуфта металабид, ба даст намеомад ва ҳамчунин дар меҳнати ғарибӣ рӯзгор мегузaronид, то рӯзе иттифоқо дар роҳе мерафт, марде бо вай ҳамроҳ шуд.

Шан ўро гуфт: «Ту маро бармегирӣ ё ман туро баргирам?» Мард гуфт: «Аҳмақ мардӣ ту, ман бори аммомаи (саллаи) худ барнаметавонам гирифт, туро чӣ гуна бардорам?!»

Шан хомўш шуд. Порae роҳ рафтанд, киште диданд бағоят хуш ва хўшаи бисёр. Шан гуфт: «Кӣ донад, ки ғаллаи ин кишт хўрдаанд ё не?»

Он мард гуфт: «Магар ту девонай? Ҳанўз надаравидаанд, чӣ гуна хўрда бошанд?!»

Пас, хомўш мебуд, то рӯзе чанд дигар баромад ва дар деҳе яке вафот карда буд ва ўро бар чаноза ниҳода буданд ва мебурданд. Шан гуфт: «Чӣ гўйӣ ин мард мурдааст ё зинда?»

Он мард гуфт: «Савганд хўрам, ки дар чаҳон аз ту аҳмақтар набошад, ки мардеро бар чаноза ниҳодаанд ва ба гўристон мебаранд, ту аз ман суол мекуни, ки зинда аст ё мурда?».

Ниҳоят, ба назди хонаи он мард расиданд. Шанро чун меҳмон ба хонаи худ даъват кард. Ўро духтаре буд зираки доно. Мард қиссаи рохро ба духтар нақл кард.

Духтар гуфт: «Азим бад кардӣ, ки ҳаққи он мард нашинохтӣ, чӣ он мард ҳакиме оқил аст ва ҳар чӣ гуфтааст, натиҷаи ҳикмат ва доноӣ гуфтааст. Сухани аввали ӯ он буда, ки ту ҳикоят гӯйӣ ё ман гӯям, то ранчи роҳ камтар шавад. Дувум, ишорат ба-дон аст, ки шояд соҳиби кишт қарздор бошад, ғалларо фурушад ва ба қарздор бидиҳад. Севум, ишорат бад-он аст, ки ин мард фарзанде дорад ва ё шогирде гузоштааст, ки номбардори вай бошад, ё ақаллан хайре ва садақае кардааст. Падар, бирав, узре бипурс ва ӯро меҳмондорӣ намо». Падари духтар бирафт ва гуфт: «Дар ин замон хотири ман мушавваш буд ва ба ҷавоби инҳо наменпардохтам».

Шан гуфт: «Ин лоиқи табиати ту нест. Ин суханон аз кӣ омӯхтӣ ва туро бад-ин нуктаҳо кӣ воқиф гардонид?» Мард дармонд ва гуфт: «Духтаре дорам, ки дар доноӣ бар мардони ҷаҳон хандад ва ақдро кор бандад».

Шан чун ин суханон аз ӯ бишнид, духтарро аз падар бихост ва падар бад-он ризо дод ва он духтарро дар никоҳи худ даровард ва ҳар ду мувофиқи яқдигар буданд.

(Аз «Ҷомеъ-ул ҳикоёт»).

Мавъиза: Мавъиза аз суханварӣ фарқ дорад. Суханварӣ санъатест, ки ҳадафи он таҳриқи эҳсосот ва лутф аст. Агар ҳадафи суханвариро қонеъ намудани

шунаванда бидонем, мавъиза низ қисмате аз суханварист, аммо маъмулан, мавъиза дар чое гуфта мешавад, ки калимоту ҷумлаҳои талқиншаванда ба таскини ғзабе равона гардад ва дил ба сӯйи Худо мутаваҷҷеҳ шавад. Дар ҳақиқат, мавъиза ёдоварии қалб аст. Нисбат ба хубиҳо, бурдбориҳо ва манъи мардум аз ҳавопарастӣ, шаҳватпарастӣ, рибохорӣ ва риёкорӣ, зикри марг ва қиёмат, натиҷаи амалҳои ин дунё ва охират.

Он чи мавъизаро дар дилҳо муассир месозад ин аст, ки мавъиза шунавандаро ба сӯйи он чизе, ки шунавандагон меҳоянд, моил созад.

Таърихи ислом намоёнгари ин матлаб аст, ки аз ибтидои пирӯзии бинои ислом дасти мубораки Пайғамбари акрам (с) сангари ҳидоят, даъват ба худопарастӣ, мубориза бар зулму ситам ҳамоно минбару меҳроб, вазъу суханварӣ буду ҳаст. Шахсиятҳои бузурги таърихи ислом аксар гуфтор ва пайғоми худро ба василаи ҳамин сангари муқаддас ба гӯши мардум расонидаанд.

Мавъизаи намози ҷумъа яке аз навъҳои нутқхоест, ки ҳам ҷанбаи сиёсӣ ва ҳам иҷтимоӣ дорад ва ҳам ҷанбаи он аз баёни ахлоқӣ ва маънавӣ бархурдор мебошад.

ДОНИШИ ЛОЗИМА БАРОИ СУХАНВАРӢ

Рӯ овардан ба сӯйи дониш ва биниш, ҳосили таҷрибаҳо ва нақши фикрро дар қолабе рехтан,

шунавандагонро таҳти нуфуз қарор додан аст. Барои муваффақ гардидан дар ин амали воло бояд аз бисёр донишҳо, кайфияти рӯҳӣ мадад бигирем, то гуфторамон ҷолибу муассир бошад. Ба ҳамин ҷиҳат суханвар бояд бо улуми маъмулии замон ва бо он чи дар таъсири калом нақши муҳимме ифода мекунад, ошно ва дар аксари онҳо соҳибназар бошад:

*Сад нуқтаи ғайри ҳусн бибояд, ки то касе,
Матбуи табъи мардуми соҳибназар шавад.*

Ин улум иборатанд аз: адабиёт, мантиқ, равоншиносӣ, фалсафа, илми ахлоқ, таърих, ҷуғрофиё донишаниҳои дигар аз қабилӣ оят ва ҳадисҳо, ашъору амсол, ки суханвар ба онҳо таъя намояд ва дар мавриди лозима истифода намояд.

Барои он ки сухан мустанад бошад ва якнавохт, малоловар набошад, суханвар метавонад марбут ба тақозои замон ва муқтазои ҳол сухани худро ба ояту ҳадисҳо муносиб зинат бахшад ва ба ашъору амсоли ҳақимона, гуфторҳои кӯтоҳи бузургон ва донишмандон ораста кунад ва бад-ин васила ба таъсири нуфузи он биафзояд.

Ин ки мунтахабе аз гуфтори пешвоёни дин ва бузургони ҷаҳон, қисмате аз абёти гӯяндагони шеърро, ки метавон дар суханварӣ аз онҳо мисол ҷуст ва барои исботи мақсуд дар равиши сухан ба кор бурда, ба хотир бигирад:

«Гиромитарини шумо назди Парвардигор парҳезгортарини шумост» (Қуръони карим).

«Ҳеч фақре сахтгар аз нодонӣ нест ва ҳеч сарвате аз ҷуд судмандтар набошад. (ҳазрати Муҳаммади Мустафо (с)).

«Сарафрозӣ танҳо донишмадонро сазост, ки онон раҳбари ҷўяндағони ҳақиқатанд» (Алӣ ибни Абўтолиб).

Ҷомаи парҳезгорӣ обрўмандтарин ҷомаҳост. Аз бузургтарин корҳои таассуфангез табоҳ сохтани хунару хунарвар аст. Аз нишноҳои бадгавҳарӣ, бадрафторӣ бо некон мебошад. Ҳар кас тан ба омўзиш насупорад, ҳаргиз аз дониш тўшае ба даст наёрад. Касе, ки ба дигарон набахшад, ба ў намебахшанд. Хирадманд ба кори худ таъя кунад ва нодон бар орзуҳои хуш эътимод нишон диҳад. Дониш, ки туро аз қачӣ ба ростӣ ҳидоят накунад, гумроҳист. Омўзгору шогирд ҳар ду ба як дараҷа аз музди маънавӣ баҳра баранд. Дониш туро растагор созад ва нодонӣ ба табоҳият андозад.

*Кунун эй суҳангўйи бедормағз,
Яке достоне биёрой нағз!*

(Фирдавсӣ)

*Чун суҳангар суҳан ба поён бурд,
Ҳар касе дил бар он суҳан бистурд.
Суҳан гуфтан осон бар он кас бувад,
Ки назме тиҳиш аз суҳан бас бувад.*

(Низомӣ)

*Ту, ки ҳаргиз сухани аҳли сухан нашиндаӣ,
Чун сухансозу суханфаҳму сухандон шудай?
(Соиб)*

*Гуфтори дароз мухтасар бояд кард,
Аз ёри бадомӯз ҳазар бояд кард.
(Абӯсаиди Абулхайр)*

*Чӣ гуфт он сухангӯйи озодмард,
Ки озодаро коҳилӣ банда кард.
(Фирдавсӣ)*

*Эй соҳиби каромат, шукронаи саломат,
Рӯзе тафаққуде кун дарвеши бенаворо.
Осоиши ду гетӣ тафсири ин ду ҳарф аст:
Бо дӯстон мурувват, бо душманон мадоро.
(Ҳофиз)*

*Дурушитӣ зи кас нашнави нарм гӯй,
Сухан то тавонӣ ба озарм гӯй.
(Фирдавсӣ)*

*Ҳақиқат сароест ораста,
Ҳавову ҳавас гард бархоста.
Набинӣ ба ҷое, ки бархост гард,
Набинад назар гарчи биност мард
(Саъдӣ)*

Хоҳӣ, ки беҳин кори ҷаҳон кори ту бошад,
З-ин ҳар ду яке кор кун, аз ҳар чӣ кунӣ бас.
Ё фоида деҳ з-он чи бидонӣ дигареро,
Ё фоида гир он чӣ надонӣ зи дигар кас.

(Анварӣ)

Ҳар ки з-омӯхтан надорад нанг,
Дурр барорад з-обу лаъл аз санг.

Он ки дониш набошадаш рӯзӣ,
Нанге дорад зи донишомӯзӣ.

(Низомӣ)

Роҳ асту чоҳу дидаи бинову офтоб,
То одамӣ нигоҳ кунад пеши пойи хӯяш.

(Саъдӣ)

Ду чиз аст панди ҷаҳон илму тоат,
Ба-дин ҳар ду бигумор танрову ҷонро,
Дараҳти ойини ҷаҳонро сӯйи доно,
Хирадманд аст бору беҳирад хор.
Ҷуз рост мағӯй гоҳу бегоҳ,
То ҷоҳат наоядат ба савганд.

***

Ҳар ки ба сураат хуб асту накӯ сират,
Ҷуз ҳамон сураати девор маянгораш.

(Носири Хусрав)

*Сухан то нагӯйӣ тавониш гуфт.
Вале гуфтаро боз нагӯн нухуфт.*
(Фирдавсӣ)

*Чӣ гуфтанд донандагони хирад,
Ҳар он кас, ки бад кард, кайфар барад.*
(Фирдавсӣ)

*Ойнаи дил чун шавад софию пок,
Нақшҳо бинӣ бурун аз обу хок.
Офтоби маърифатро нақл нест,
Машиқи ӯ ғайри қону ақл нест.*
***

*Оқибат қўянда ёбанда бувад,
Сояи ҳақ бар сари банда бувад.
Гуфт пайгамбар, ки чун кубӣ даре,
Оқибат з-он дар бурун ояд саре.*
(Мавлавӣ)

*Ман аз беқадрии хори сари девор донистам,
Ки нокас кас намегардад аз ин болонишиниҳо.*

***

*Намехоҳам, ки гардад нохуни ман банд дар ҷое,
Магар гоҳе, ки хореро барорам аз кафи пое.*

***

*Ҳеч донӣ меваро таъсири ширинӣ ба чист,
Баски дар зери замин шукри лабон хобиданд.*

***

*Дастии тамаъ чу пеши хасон макунад дароз,
Пули бастай, ки бигзарӣ аз обрӯйи хеш.*

***

*Решаи нахли кӯҳансол аз ҷавон афзунтар аст,
Бештар дилбастагӣ бошад ба олам пирро.*

(Соиб)

*Машав гарра ба ҳусни гуфтори хеш,
Ба таҳсини нодону пиндори хеш.*

Беҳунарон хунармандро натвонад бубинанд,
ҳамчунон ки сағони бозорӣ сағи сайдро, машғала
бароранд ва ба пеш омадан наёранд, яъне, сифла чун ба
хунар бо касе барнаояд, ба хусбаш дар пӯстин афтад.

Дӯстери, ки ба умре фарочанг оранд, нашояд ба як
дам биёзоранд.

ЗАРОФАТГҶӢИ ВА ЛАТИФАҶО

Дар ҷараёни суханварӣ гоҳ иттифоқ меафтад, ки
барои аз хастагӣ баровардани табъи шунавандагон ба
овардани матолиби дилчасп ва нағз, ки ҳам моёи
кушоиши хотир ва ҳам омӯзанда бошад, ниёз пайдо
мекунем. Овардани чунин гуфторҳо, ки хоҳ дар сурати
назм бошад ё наср, ба суханвар имкон медиҳад, ки дар
тарғиби шунавандагон тавфиқи фаровон бахшад ва

даричаи тозае дар баробари гўянда ва шунаванда кушояд.

Барои латифагўйӣ ва ширинзабонӣ наметавон меъёри қатъӣ ва муайян овард, суханвар худ бояд табиати маҷлис ва рўҳияи интизороти шунавандагон ва пояи донишу биниши ононро дар назар бигирад ва аз маҷмӯи зароифу латоиф ва шўҳӣ, ширинбаёнӣ (*ба шартӣ он ки сабаби тамасхури дигаре нашавад ва ҳадафи шўҳӣ худӣ ӯ бошад*), ки дар хотири худ барои чунон соате захира кардааст, бо ахлоқи умумӣ ва эҳтиром якеро интихобу бо беҳтарин сурате баён кунад.

Дар боби шўҳӣ ва тарзи иҷро, шароити он баҳои комили муфассал лозим аст ва дар ин ҷо бархе аз омилҳоро, ки мучиби шўҳии дилнишин ва муассир гардад, ном мебарем: маълумоти кофӣ, зеҳни қавӣ, ҳассосияти рўҳӣ, мавқеъшиносӣ, ҳофизаи қавӣ, завқи ҳунарий, таъби зарифу риояти адаб, ахлоқи муҳимтар аз ҳама.

***

Туфайлиро пурсиданд, ки:

– Иштиҳо дорӣ?

Гуфт:

– Мани бечора дар ҷаҳон ҳамин матоъ дорам.

***

Шахсе меҳмонро дар зерхона хобонда, ними шаб садои хандаи вайро дар болохона шунид. Пурсид, ки:

– Дар ин ҷо чӣ мекунӣ?

Гуфт:

– Дар хоб ғалтидаам.

Гуфт:

– Мардум аз боло ба пойин ғалтанд, ту аз пойин ба боло меғалтӣ?

Гуфт:

– Ман ҳам ба ҳамин меҳандам.

***

Қазвинӣ дар қаҳтсолӣ гурусна ба дехе расид. Шунид, ки раиси деха ранҷур аст. Он ҷо рафт.

Гуфт:

–Ман марди табибам.

Ўро пеши раис бурданд. Иттифоқан дар хонаи эшон нон мепухтанд.

Гуфт:

–Илоҷи ӯ он аст, ки як ман равған ва як ман асал биёред.

Биёварданд. Дар коса кард ва ноне чанд гарм дар ин ҷо шикаст. Як луқма мебардошт ва гирди сари бемор мегардонид ва бар даҳони худ мениҳод, то тамом бихӯрд.

Гуфт:

– Имрӯз муоличааш тамом бошад то фардо. Чун аз хона берун омад, раис дарҳол бимурд.

Ўро гуфтанд:

– Ин чӣ муолича буд, ки кардӣ?

Гуфт:

– Ҳеч мағӯ. Шаб агар ман он намехӯрдам, пеш аз ӯ аз гуруснагӣ мемурдам.

***

Ҳорун ба Баҳдул гуфт:

– Дўсттарин мардумон дар назди ту кист?

– Гуфт:

– Он ки шиками маро сер созад.

Гуфт:

– Ман сер месозам, пас маро дўст хоҳӣ дошт ё на?

Гуфт:

– Дўстӣ насия намешавад.

***

Гунҷишке хонаи худро вайрон кард ва дар шафати ошёнаи лаклак хона сохт. Бо вай гуфтад:

– Туро чӣ муносибат, ки бо ҷуссаи бад-ин ҳақирӣ бо ҷонваре бад-ин бузурги ҳамсоя бошӣ?

Гуфт:

– Ман низ ин қадар донам, аммо ба донистаи худ амал карда наметавонам. Дар ҳамсоягии ман морест, ки чун ҳар сол бачагони маро ў қути худ гардонидааст, имсол вайро қути бачагони худ гардонам.

***

Бояд гуфт, ки яке аз аркони адаби инсонӣ аз ҳадду меъёр нагузаронидани ҳаҷву мутоиба ва базлагӯиҳост. Албатта, дар нишастҳои ғайрирасмӣ ва баъзан расмӣ дар мавридҳои муносиб ҳаҷву мутоиба аҳли ҷаласаро хушҳол ва болидахотир месозад. Ба шарте, ки агар беғаразона ва ба иззати нафси касе нарасад ва дар ў

асари малол ва кароҳият ба вучуд наорад, то дўстро ба душман табдил насозад. Бузургон дуруст гуфтаанд, ки:

*Сухан дониста гў, то дўстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи бетаҳаммул ошно бегона мегардад.*

Агар касе дар мизоҷ бо суханони рост ҳозиронро бихандонад, ҳеч боке нест. Пўшида намонад, ки ҳамчунон ғайбат кардан ҳаром аст, ғайбат шунидан низ ҳаром аст. Ва лозим меояд шунавандаро, ки ғайбаткунандаро аз ин амали зишт манъ намояд. Вале ниёгон дар баъзе мавридҳо ғайбатро раво донистаанд: дар боби ҳокиму султони золим, олим айби шогирд бигўяд, ғайбат кардани аҳли бизоат ва ғайра.

БАДЕҲАҒЀЙӢ ВА ҲОЗИРЧАВОБӢ

Яке аз рукнҳои ҳофиза ҳозирчавобӣ, бадеҳағӯйӣ ва бадеҳасароӣ аст. Касоне, ки дар ин фан машқ накарда бошанд, ба душворӣ дучор меоянд. Баъзе одамон ё ба таносуби мавзӯъ, матолиби тоза (ба сурати назм ё наср) унвон мекунанд ва ҳофизаву дониши худро чилва медиҳанд ё тавассути абёти пурмағзи гўяндагон сурудаи худро барои гуфтаи ӯ бамавқеъ меоваранд ва чӣ басо ба кўмаки иборате ё байте мақсаду матлаби хешро тақвият медиҳанд. Масалан, ҳозирчавобии суханофарини бузург Фирдавсиро бо шоирони забардаст Унсурӣ, Фарруҳӣ ва Асқадӣ, ки бо ғолибияти ӯ анҷом меёбад, чунин аст:

Мисраи Унсурӣ:

*Чун орази ту моҳ набошад равшан,
Мисраи Фаррухӣ:
Монанди рухат гул набувад дар гулшан.
Мисраи Асқадӣ:
Мижгон-т ҳаме гузар кунад аз ҷавшан,
Мисраи Фирдавсӣ:
Монанди синони Гев дар ҷанги Пашан.*

ТАМСИЛУ ҲИКОЁТ ДАР СУХАНВАРӢ

Масал яке аз рукнҳои муфиду дилписанди маъонӣ ва баён ба шумор аст. Ибни Муқаффаъ мегӯяд: «Агар сухан ба сурати масал гуфта шавад, таъсири мусбат бисёр дораду шояд исботи мақсуд бо тамсил, ки хушоянду ширин аст, беҳтар битавонад шунавандаро қаноатманд ва тарғиб намоянд».

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, ки аз мутафаккирони бузурги ҷаҳон ва дорои амиқтарин андешаҳои башарӣ дар тамоми қарнҳост, манбаи китоби ҷовидонии худ «Маснавӣ»-ро бар тамсил қарор додааст. Ӯ мекушад дар оғози ҳар матлаби дақиқе китбаи тамсил биёварад, то ҳамаи табақот ба осонӣ аз самараҳои он баҳраманд шаванд. Баъди ҷанд байт ба унвони натиҷа нақле мекунад ва мақсади аслии баёни худро ошкор месозаду бо он ки тамсилҳои худро ҷиҳати кашфи ҳақиқ норасо меангорад ва мегӯяд:

*Дамдамаи ин ной аз дамҳои ӯст,
Ҳою ҳуи рӯҳ аз ҳуйҳои ӯст.*

*Маҳруми ин ҳуш ҷуз беҳушӣ нест,
Марзбонро муштарӣ ҷуз гӯш нест.*

*Ў чу ақлу мо мисоли ин забон,
Ин забон аз ақл дорад, ин баён*

*Эй бурун аз ақлу қолу қили ман,
Хок бар фарқи ману тамсили ман.*

Дар ин чакидаҳои килки сеҳрангези Мавлонои Рум чӣ басо пӯшидаҳои фикри одамӣ дар сурати тамсил бо хубӣ аён мегарданд. Достони «Тӯтӣ ва баққол» панду ахлоқӣ буда, дар айни ҳол дилписанду ширинест. Мавлоно мехоҳад башарро аз роҳи нодурусту ғалат баргардонад ва ба сабру таҳаммул даъват кунад. Гӯяд: Баққоле тӯтии ширинсухане дошт, ки бо гуфтаҳои дилчаспи худ саҳтии зиндагиро барои ӯ осон месохт. Рӯзҳо ширинзабониро аз ҳад мегузаронд. Баққол ўро аз қафас берун сохт. Хоҷа рӯзе тутиро ниғаҳбони дукон монда, худ ба хона рафта буд. Баногоҳ ба дукон гурбае ворид гардида, бо муш даромехт. Тӯтӣ аз тарс дар ҷӯшу ҳаяҷону ҳаракат парҳои вай ба шишаи равшан бархӯрд ва онро афтонда шикаст. Марди косиб омада чун ин аҳволро дид, хашмнок шуд ва бар сари нотавони мурғ кӯфт. Тути беҳолу низор гардид ва аз сухан гуфтан бозмонд ва парҳои ӯ оғоз ба рехтан карданд. Баққол ўро дар қафас ниҳод ва чун соате гузашт, аз ягона мӯниси танҳои ва мояи саргармӣ ва нишоти худ ҳаракате надид, аз карда пушаймон шуд. Даст ба дуо бардошт ва гӯеии

тўтиро аз Парвардигор орзу кард. Пари тутӣ рехта дар
гўшае афсурда, бе он ки об ва донае бихўрад. Рўзхо
сипарӣ шуд, беҳбудӣ падида наёмад. Аз қазо марде кал
барои хариди равған ба дукон омад. То тутӣ сари ўро
нигарист, бо сари худ қиёс намуд ва ба суҳан даромад:

БАҚҚОЛ ВА ТЎТӢ

*Буд баққолеву ўро тўтие,
Хушнавову сабзу гўё тўтие.*

*Бар суҳан будӣ ниғаҳбони дукон,
Нукта гуфтӣ бо ҳама савдогарон.*

*Дар хитоби одамӣ нотик будӣ,
Дар навои тўтиён ҳозиқ будӣ.*

*Хоҷа рўзе сўйи хона рафта буд,
Бар дукон тутӣ ниғаҳбонӣ намуд.*

*Гурбае барҷаст ногоҳ бар дукон
Баҳри муше, тўтияк аз бими ҷон*

*Ҷаст аз садри дукон, сўе гурехт,
Шишаҳои равғани бодом рехт.*

*Аз сўйи хона биёмад хоҷааш.
Бар дукон биниаст фориг хоҷааш.
Дид пурравған дукону чош чарб,*

Бар сараш зад, гаши тугтї кал зи зарб.

*Рўзаке чанде сухан кўтоҳ кард,
Марди баққол аз надомат оҳ кард.*

*Риш бармеканду мегуфт: «Эй дарез,
К- офтоби неъматам шуд зери мег!*

*Дасти ман бишкаста будї он замон,
Чун задам ман бар сари он хушзабон».*

*Ҳадяҳо меод ҳар дарवेशро,
То биёбад нутқи мурғи хешро.*

*Баъди се рўзу се шаб ҳайрону зор,
Бар дукон биниашта буд навмедвор.*

*Бо ҳазорон гуссаву гам гашиа чуфт,
К-эй аҷаб, ин мурғ кай ояд ба гуфт.*

*Менамуд ин мурғро ҳар гун шигифт,
В-аз тааҷҷуб лаб ба дандон мегирифт.*

*Дам ба дам мегуфт аз ҳар дар сухан.
То ки бошад, к-андар ояд дар сухан.*

*Бар умеди он ки мурғ ояд ба гуфт,
Чашми ўро бо сувар мекард чуфт.*

*Ногаҳоне ҷавлақие мегузашт,
Бо сари бемӯ чу пушти тосу ташт.*

*Тӯтӣ андар гуфт омад дар замон,
Бонг бар дарвеш зад, ки: «Ҳой, фалон,
Аз чӣ, эй кал, бо калон омехтӣ?
Ту магар аз шиша равган рехтӣ?»*

*Аз қиёсаи ханда омад халқро,
К- ӯ чу худ пиндошт соҳибдалқро.*

*Кори покнро қиёс аз худ магир,
Гарчи бошад дар навиштан «шер», шир».*

Мақсуди Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ аз зикри ин тамсил ин аст, ки баъзе аз афроди башар аз қиёси ғалат натиҷаи нодуруст мегиранд ва онро манбаи қазовати худ қарор медиҳанд ва аксари ихтилофоту хусуматҳо аз ҳамин ҷо ибтидо мегирад.

Ҳангоме ки суханвар эҳсос кунад, ки шунавандагон хастаанду ҷунонки бояд ба мавзӯи суханронӣ таваҷҷуҳ надоранд, бо зикри тамсил ва ҳикояти муносиб аз шунавандагон дафъи хастагию маломат мекунанд, оннро барои шунидани матлаби худ омода месозад.

ТАНОСУБИ ШУНАВАНДАГОН БО ЯҚДИГАР ВА СУХАНВАР БО ОНОН

Равиши ба расмият даромадаи таълимоти ҷаҳон тариқи ҷамъист, ки дар он гурӯҳе бо дараҷаи таҳсили яксон ва суннатӣ наздик ва ҳам дар ҷое гирд меоянд ва чун аз назари истеъдод, қудрати дарк, ҳофиза, амалу алоқа аз якдигар тавофут доранд, устод ноғузир аст, ки омӯзиши худро ба меҳвари кайфияти рӯҳӣ ва ҷисмии онон бичархонад. Гоҳе матолиби болотар, замоне одитар биёварад, то ба дараҷаи миёна бирасонад ва ба марҳалаи олий қадам гузоранд.

Дар дунёи суҳан низ гоҳе барои маънӣ дар риштаи адабиёти донишгоҳ ё мактабҳои таҳсилоти ҷамағони тавассути устодон маърузаҳо эрод мешавад. Дар чунин маврид лутфи суҳанвар равшан аст, бояд кайфияти баёнро бар манбаи ҳақди мобайни маълумоти ҳозирин қарор диҳад.

Дар суҳанрониҳои иҷтимоӣ, динӣ ё гирдиҷамоӣ, ки наметавон интизори шунавандағони ҳамфикру ҷамақида дошт, кор душвортар аст. Суҳанвар бояд нутқи худро ба сурати таркибе аз матолиби гуногун ва бар рӯи ҳам, сода ва равшан ба ҷилва диҳад ва дар ин айни ҳол аз интизороти шахсони соҳибмаълумот ғофил набошад. Ҳамчун суҳанвар бояд аз вазъи шунавандагон огоҳии комил дошта бошад.

Табиист, дар сурате, ки ихтиёри ташкили ҷаласа ва маҳфил ба суҳанвар бошад, ӯ худ мавзӯе интиҳоб менамояд, ки ба он алоқаманду дар он мангиқи кофӣ ҳукмрон бошад. Касонеро даъвату ҷоеро барои ҷаласа интиҳоб намояд, ки ҷама битавонанд бо истифода аз таносуби нисбии суҳанвар баҳраи кофӣ ёбанд. Мумкин

аст, мавзӯъ барои сухан гуфтан бо рӯҳияи аксар шунавандагон созгор набошад, суханвар бояд бомаҳорат худро аз ин тангно бираҳонад, коре кунад, ки сабаби шефтагӣ дилтангии ҳозиронро фароҳам созад.

ТАВАҶҶУҲ БА ТАВОНОИҲО, УСТУВОРӢ, АЗМ ВА ИРОДА

Дар ҷараёни зиндагӣ ба баъзе ашхосе вохӯрадем, ки дар ҷаласаҳои расмӣ бо вучуди шуғл ба мақоми муҳим, ҳар гоҳ барои баёни матлабе даъват шаванд, дасту пой гум мекунанд, чеҳраашон дигаргун мешавад, ларза дар андомашон меафтад, пешонии онҳо арақ мекунад. Ин шахсон нафароне ҳастанд, ки ба заъфи шахсият дучор буда, тавониҳои худро ноҳида гирифтаанд ва аз ҳузур дар ҷамъ метарсанд ва аз тарси он ки наметавонад мақсуди худро дуруст ва равшан баён кунанд, дастхушу нотавон гардидаанд. Бидуни бархурдорӣ аз иродаи қавӣ ва талқин ба машқу тамрин дар ин кор наметавон бар душвориҳо пирӯз омад. Бо тарсу бим ба оянда нигаристан истеъдод ва маҳорату қобилияти фитриро ба ҳеч машқу тамрин бо тарсиҳои худ хилват кардан ва бо забони онҳо, ки ба забони мост гӯш додан, амнияти хотир ба бор намеоварад. Нутқ захираи омодагии ирсӣ (зотӣ) ва муқаддимоти корро фароҳам овардан ва ба заифиҳои мухтасар аҳамият надодан ва кӯшишу талош дар беҳбудии кор ниёзманд аст. Дар чунин мавриди душвор ду чиз наметавонад касро пирӯз ва муваффақ гардонад:

–Иродаи қавӣ;

–Машқу такрор.

Ҳама бояд бидонад, ки барои тавқияти рӯҳӣ бархурдорӣ аз иродаҳои оҳанин тарсу ваҳм ва ноумедиро ба худ роҳ додан лозим нест. Агар ба худ қавл диҳем, ки аз уҳдаи коре мебароем, ҳеч монеае наметавонад моро аз мақсад боздорад ва ҳатман муваффақ хоҳем шуд. Ва баръакс, ҳар гоҳ пиндорем, ки ин кор нашуданӣ, ин душворӣ чоранопазирӣ ва ин бор ба манзил нарасиданӣ аст, ҳаргиз ба ҳадафи худ ноил нахоҳем шуд.

Ба таври мухтасар бояд пеш аз суханронӣ бидонем, ки дар бораи чӣ матлабе сухан хоҳем гуфт. Оё азму қазму майли қавӣ барои анҷом додани ин кор дорем, оё шахомат, имони кофӣ чиҳати муваффақият дар худ ҳис мекунем?

Барои фарди навкор ҳангоми суханронӣ толори суханварӣ ба монанди майдони ҷанг аст. Сарбози одӣ вақте ки нахустин бор дар сахнаи набард менигарад, тарс дар вучудаш ғолиб мешавад. Тирандозҳои нахустин тарсу бими ўро аз миён мебарад, бебокона ба ситез мепардозад, ҷомаи муваффақият мепўшад. Суханвари навкор бояд дар ҳамон оғоз худро набозад, рост биистад ва мустақим ба дидағони шунавандагон бингарад ва муқаддимаеро, ки пешопеш омода кардааст, ба итминони комил бар забон ронад ва ҳангоме вориди матлаби мавзўъ шуд, ҳамон тавачҷуҳи ҷамъият чӣ басо матлаби ногуфтаро бар ў талқин

мекунад ва сарбаланду муваффақ вазифаи худро анҷом медиҳад.

Ба ҳамин ҷиҳат, масали маъруф: «Донише, ки дар кӯдакӣ ёд гирифта мешавад, монанди нақшест бар санг», ҳақиқати маҳз аст. Усулан, хамирмоия маҳфузоти мо: ашъор, афкор, гуфтаҳо ва шунидаҳоеанд, ки дар навҷавонӣ ёд гирифтаем. Луғати забонамӯзӣ, ҳифзи абёту масалҳоро дар давроне, ки дарки хотира парешон нест, бояд ҳифз намуд.

Калонсолон бояд нахуст тамоюли ботинӣ барои фарогирӣ ва ба хотир гирифтани дар худ ҳис намоянд. Ирода бояд усули қувва бошад. Парокандагӣ, парешонии фикр бояд аз миён биравад. Матлаби фарогирӣташуда рӯзе чанд бор ё ҳафтае чанд бор такрор шавад. Захираи ҳифз агар гоҳе бар рӯи коғаз биёяд, кӯмаки бузурге барои ҷилавгирӣ аз фаромӯшӣ аст. Ба ҳамин далел вақте матни суҳанрониро ҳозир кардем, хотирчамъ шудем, ки матлаби муҳим дар хотирамон вучуд дорад, хулосае аз он ҷӣ мехоҳем дар ҷое эрод кунем, ё рӯи дафтар биёрем, беҳтар аст.

Офате, ки маъмулан, сабаби сустии ҳофиза мешавад, нерӯи фаромӯшӣ аст ва ин бисёр зиёновар аст. Маълум аст, ки марди куҳансол дертар аз ҷавон метавонад матлаbero фаро гирад ва дар мавқеи худ арз намояд, зеро гирифтори зиндагӣ, заъфи ҷисм омилҳои дигарро беасар наметавон ҳисоб кард. Ҳар фарди солимақд бояд ҳамеша иродаи қавӣ ва ҳалалнопазир дошта бошад. Ҳамаи шумо агар аз сармо ранҷ баред ва худро таҳти таъсири он ба шумор оваред, ё аз торикӣ

битарсед, тарсу бимро дар вучуди худ тақвият кунед ё дарсро мушкил бидонеду нахонед, кам-кам ба ҳамон ҳолат гирифтор мешавед. Аммо агар бигӯем: ҳаво хунук ва дарс мушкил нест, аз чизе бок надорем, таъсири рӯҳӣ дорад ва вазъ беҳтар мешавад. Яке аз донишмандони таълим ва тарбият ҳар вақт дандонаш дард мегирифт, мегуфт: «Ман-ку дард намекунам, дандон дард мекунад».

*Ёро, биҳишт суҳбати ёрони ҳамдам аст,
Дидори ёри номутаносиб қаҳаннам аст.*

*Ҳар дам, ки дар ҳузури азизе бароварӣ,
Дарёб, к-аз ҳаёти қаҳон ҳосил он дам аст.*

*На ҳар кӣ чашму гӯшу даҳон дорад, одам аст,
Бас девро, ки сурати фарзанди одам аст.*

*Он аст одамӣ, ки дар ӯ ҳусни сиратест,
Ё лутфи суратест, дигар ҳашиви олам аст.*

*Онон, ки дар баҳор ба сахро намераванд,
Бӯйи хуши рабеъ бар эшон муҳаррам аст.*

*Ором нест дар ҳама олам ба иттифоқ,
В-ар ҳаст дар муҷовирати ёри маҳрам аст.*

*Дунё хуш асту мол азиз асту тан шариф,
Лекин рафиқ бар ҳама чизе муқаддам аст.*

*Мумсик барои мол ҳамасола тангдил,
Саъдӣ ба рӯйи дӯст ҳамарӯза хуррам аст.*

Супориш:

1. Шеърро бурро ва шево хонда, мазмуни онро нақл намоед.
2. Аз мазмуни он ҳикоя нависед.
3. Шеърро аз ёд кунед.

ЗАХИРАҲОИ ЗЕҲНӢ ВА МАҲФУЗОТИ СУХАНВАР

Ҳофиза қувваи муҳими рӯҳии инсон буда, аз се омил бархурдор аст:

–Истеъдоди зеҳн.

–Ҳотираи қавӣ барои нигоҳдории таҷрибаи гузашта.

–Ёдоварию бозшиносии он.

Дар ҳофиза панҷ марҳалаи муҳим: **касб, ҳифз, зикр, ташхис** ва **таҷдил** вучуд дорад.

Ҳар гоҳ чизеро бихоҳем ба хотир биёрем, бар захираи зеҳни худ бияфзоем, бояд қувваи димоғии ҳешро омода ва мавзӯ мавриди назар мутаваҷҷеҳ созем. Бояд воқеан шавқу завқ ва майли қатъӣ дар худ эҳсос кунем. Аз ин рӯ, ҳофизаро метавонем ба тавҷеҳи ботинӣ устувор бидонем. Ҳофиза ба макони ганчина, дарёфтҳои мо аз ҷаҳони хориҷ ва дарки ҷузъиёт аст.

Ҳамин ҷумлаҳои одӣ: «аз ёдатон наравад», «фаромӯш накунад», «дар ёд нигоҳ доред»-и муаллим дар синфхона, таъкид ба ҳифз ва тақвияти ҳофиза ё сармои донишу биниши донишомӯзии донишҷӯст.

Дар ҷараёни таърихи башарӣ ба фардони бисёре, ки ҳофизаи аҷабангез доштаанд, бармехӯрем. Гӯяндаи бузург Хоҷа Ҳофиз Қуръони каримро дар чаҳордах ривоят ҳифз намуда, ба ҳамин далел тахаллуси Ҳофизро барои худ интихоб кардааст:

*Ишқат расад ба фарёд ар худ ба сони Ҳофиз,
Қуръон зи бар бихонӣ дар чаҳордах ривоят.*

Баъзе вақтҳо шахсонero мебинем, ки ба мутолиаи китобе шуғл меварзанд ва ба ҳадде бо ҳавоси ҷамъ саргарми хондан ҳастанд, ки ҳаёл мекунӣ аз дунё ва ҳар чӣ дар ўст, ғофиланд. Инони мавзӯро муносиби майлу фикри худ ёфта, қувваи димоғиро ҷамъ карда, бо диққати ҳарчи тамомтар хондагяшро бар махзани ҳофиза меафзоянд.

Дар даврони кӯдакӣ, навҷавонӣ, ки ҳанӯз афкор, андеша парешон нест, он чӣ бихонему ёд бигирем, зудтар дар зеҳн нақш мебандад ва дертар фаромӯш мешавад.

*Шунидам, ки дар вақти назъи равон,
Ба Ҳурмуз чунин гуфт Нӯшинравон:*

Ки хотир ниғаҳдори дарвеш бош,

На дар банди осоиши хеш бош.

*Наёсояд андар диёри ту кас,
Чу осоиши хеш ҷўйиву бас.*

*Наёяд ба наздики доно писанд,
Шубон хуфтаву гург дар гўсфанд.*

*Бирав, поси дарвеши муҳтоҷ дор,
Ки шоҳ аз райият бувад тоҷдор.*

*Раият чу беханду султон дарахт,
Дарахт, эй писар бошад, аз бех сахт.*

*Макун, то тавонӣ, дили халқ реш,
В-агар мекунӣ, меканӣ беҳи хеш...*

*Фарохӣ дар он марзу кишвар маҳоҳ,
Ки дилтанг бинӣ раият зи шоҳ.*

Супориш:

1. Шеърро бурро ва ифоданок хонед ва мавзӯи онро муайян намоед.
2. Ҳангоми хондан аломатҳои китобатро ба инобат бигиред.
3. Шеърро ҳифз намоед.

ТАҲИЯИ НУТҚ

Омодагии комил барои суханварӣ бар манбаи асосии имон, алоқа ба сират, маълумоти кофӣ, азм, иродаи қавӣ, машқ устувор аст. Касе, ки бихоҳад бар маснади суханварӣ таъя занад, ба парвариши фикру зеҳн пардозад ва рисолати худро дар ҳамин заминаи ҳаққу ҳақиқат амалӣ созад: нахуст аз худ шунавандаи солиму алоқаманд бисозад, яъне моҳҳо дар маҷлису маҳфилҳои суханронии суханвари бузург бо тамоми вучуд ширкат кунад, ба равиши гуфтуру кайфияту рафтори суханварони машҳур ошно гардад, аз суханронии онҳо бо ҳам муқоисаҳое ба амал оварад ва нуқтаҳои судманд ва заруриро ба хотир бигирад, ёддошт кунад ва дар хона машқ намояд.

–Кори нутқро аз дуруст, фасеҳу возеҳу расо хондани ашғор оғоз намояд, бояд бар калимаҳои муҳим таъя кунад ва бо равиши табиӣ ба хондани байте бипардозад ва бикӯшад маънии он аз калимаҳо, ҷумлаҳо, тарзи қироат ба хубӣ ошкор гардад.

–Пас аз эҳсосу варзидагӣ дар хондани абёт аз гуфтугӯ бо наздикон сар боз назанад, саъй кунад барои исботи назари худ, далел биёварад, тарафи муқобилро бо далелҳои мантиқӣ қонеъ созад.

– Нутқ барои панҷ дақиқа дар мавзӯе, ки ба он алоқаманд ва дар он соҳибназар аст омода кунад, барои ноил гардидан ба ин кор бояд нахуст дар бораи он бияндешад. Вақте ки пиндорҳои гуногунро дар бораи он матлаб дар замири худ гирд оварад, дар се таъриф тавзеҳи мусбату дилчаспро мавриди тавачҷуҳ қарор диҳад ва барои муддате маҳдуд, ки дар ихтиёр аст, он

матолибро дар зехни худ омодаву ҳамаи нуктаҳоро баррасӣ намояд ва пас аз машқу такрор дар ҳузури шунавандагон баён созад.

–Офариниши суҳан ба таҳияи сохтмоне барои маҳалли сукунат монанд аст. Ҳамон гуна ки дар эҷоди бино нахуст лузуми корро ҳис мекунем, бо кӯмаки меъмор ба вучуд меёварем, масолеҳу маводи лозима барои эҷоди сохтмон омада месозем, меқўшем, ки пояи мустаҳкам, беайб, иморати бо усули муҳандисӣ мутобиқ бошад. Сипас бо эътимод аз истеҳком, ки чизе фаромӯш нашудааст, бо зоҳири он даст меёзем, то аз лиҳози шахсӣ мояи дилгармӣ, оромишу осоиши мо ба шумор ояд ва барои бинандагону наздикону меҳмонон низ хуш ояд, аз завқи маҳорат ҷилва намояд. Дар таҳияи нутқ ҳам, ки меъмори вучуд, намудори қудрати иршоди дастбӣ ба дилҳост, кор ба ҳамин тарз аст. Норасоихоро пеши худ бояд дар мизони ақл бисанҷем ва аз миён бардорем.

Эътимодбахштарин роҳ барои омода кардани нутқ ин аст, ки суҳанвар андешаҳо ва матолиби худро дар бораи ҳар мавзӯ рӯйи коғаз биёварад ва сипас матолиби зарурӣ ва муҳимро баргузинад, дар бораи онҳо бештар андешаву фикр кунад ва он гоҳ бубинад, ки агар нуктаи муҳамму торик дар мавзӯи суҳанронӣ ҳаст, онро равшан намояд ва саранҷом посуху пурсишҳои эҳтимолий шунавандагонро омода намояд. Дар сурати навкорӣ якбора ҳамон нуктаро аз рӯйи соат, бо лаҳне, ки дар ҷаласаи суҳанронӣ ба кор хоҳад бурд, адо кунад ва ҳаракати сару даст ва чехраро бояд бо машқ ислоҳ

намояд. Назму тартиб, тозагии либос, намуди зоҳирӣ, риояи нуқтаҳои дигар ҳаме метавонанд комёбии суҳанронро таъмин кунанд ва ўро чун суҳанвари забардаст ба камол расонанд.

Дар хотима бояд ба назар гирифт, ки барои муваффақияти қатъии суҳанвар вақт ҳатмӣ аст, ки аз худ нисбат ба мавзӯ он чӣ дарёфтааст, меҳодад барои ҳозирин бар забон биронад, бо тамоми вучуд муътақид ва алоқаманд бошад, зеро шунаванда аз лаҳни калом ва асаре, ки дар гӯянда ба вучуд овардааст, ба мизони ростӣ, дурустӣ, эътиқод, шефтагӣ ва ба сурати суҳанвар ба хубӣ пай мебарад ва интизороти худро дар вучуди ў меёбад пайваста дар бораи ў ва гуфтораш меандешад ва бо ҳарорату дилбастагии тамом барои дигарон бозгӯй мекунад.

Бузургон ва пиронро ба мартабаи падарон бояд шинохт ва ҳурмату эҳтиром намуд. Бо онҳо ҳамеша бо тариқи ҳурмат ва хизмат муносибат намуд. Дар ҳақиқат, суҳбат бо пирон бар вачҳи хизмат бувад. Бо ҳешу табор, дўстону дигар наздикон ба ҳайси бародар бояд муносибат намуд, то ки азизу маҳбуби эшон бошӣ. Махсусан, зимни муносибати самимона шартӣ иҷрои адаб аз ҷумлаи макорими ахлоқ бошад. Ҳоча Ҳофиз дар ин маврид барҳақ мефармояд:

*Дар маҳфиле, ки андар он хуршед зар аст,
Худро бузург шумурдан шартӣ адаб набошад.*

Ҳакимон гуфтаанд: рағбати хурдон ба суҳбати бузургон нишноаи ақл ва ба мақсад расидану саодатмандии онон аст ва рағбати бузургон ба суҳбати хурдон ҷаҳлу аблаҳист.

Як рукни адаби инсон қабули насиҳат аст. Агар азизе аз рӯйи шафқат ва марҳамат шахсеро насиҳате кунад ва ваъз гӯяд, онро бояд қабул кард ва миннатпазир бошад. Зеро ҳеч неъмате ва саодате баробари он нест, ки шахсе аз айби ниҳонии ӯ иттилоъ диҳад, сифате, ки дар нафси шахс пӯшидааст, вайро воқиф созад, то он норасоиро бартараф созад ва насиҳати азизон ба ҷон қабул фармояд, дар сидқ ва иродат устувор бошад.

Рукни дигари адаб парҳез аз суҳбати сифлагону ҳасудону кӯрдилон аст. Дар ин бобат гуфтаанд:

*Бо ҳар кӣ нишастӣ, ки нашуд ҷамъ дилат,
В- аз ту нараҳид заҳмати обу гилат.
Аз суҳбати вай агар табарро накунӣ,
В- арна накунад рӯҳи азизон биҳилат.*

Дигар ин ки ҳангоми суҳбат хоб кардан ва пинак рафтани далели зоҳир аст, дар он ки аз асар ва файзи суҳбат асло мутаассир нашудааст, балки он суҳбат ба воситаи одами муносиб сабаби маломати он шахс хоҳад шуд.

Адаби дигар хомӯш будан дар вақти гапзании дигарон мебошад. Агар яке аз дӯстон дар анҷуман дар сухан гуфтан бошад, дигар дӯстон хомӯш ва

мутаваҷҷеҳи вай бошанд, то каломи худро ба анҷом расонад ва дар он сухан яке мухотаб бувад. Бояд ки ёрон дар он анҷуман ба сухан кардан ё бархостану қатъи каломи вай нанамоянд, ки он ғояту беадабӣ ва бемурувватӣ бошад. Ва дар калом омада, ки аблаҳтарини мардумон касе аст, ки сухан дар миёни сухани дигарон дарорад ва чандон сабр накунад, ки дигарон аз сухан фориғ шаванд.

ТАВАҶҶУҲ БА ЛАВОЗИМИ СУХАНВАРӢ ВА ШАРОИТИ БАРХУРДОРӢ АЗ ОНҲО

Омили асили сухан шахсияти сухангӯӣ аст. Табиатан одамӣ подшоҳи кишвари нафс, бинишу дониш, басират, шахсияти инсониро дорост, аммо дар ҳақиқат, суханвар бо маънавият, лавозими моддии ҳар ду ниёзманд аст. Бештар иттифоқ меафтад зоҳир ва рафтору нигоҳ қарор гирифтани суханвар (нотик) пушти минбар таъсири матлубе ба шунавандагон боқӣ мегузорад. Пеш аз оғоз ба суханронӣ рад ё мақбул қарор гирифтани суханвар таъйин мегардад ва аз ин рӯ, дар бораи ӯ қазоват ба амал меояд. Ҳар гоҳ касе ба сабаби таъхири бошитоб ба толори суханварӣ биёяд, бедиранг ба сухан оғоз кунад, осори хастагӣ, беназмӣ, танаффус ва ларзиши садо, бетартибӣ, номуназзам будани либос ўро беқайд намоиш диҳад, интизори муъҷиза натвон дошт. Худи ӯ ва аксар ҳозирин аз Худо мехоҳанд, ки зудтар вақти гуфтор ба поён расад ва ҷаласаро тарк гӯянд. Бинобар ин, суханвар бояд бо

матонат, виқор, оромӣ, омодагии комил дар чаласа иштирок намояд ва саъй кунад пеш аз суханронӣ тахмин як соат истироҳат намояд. Аз хӯрдани ғизо ба ҳадде бипарҳезад, нерӯи кофӣ барои вазифаи муҳими худ пешопеш биандӯзад. Осори хурсандӣ, саломатӣ, алоқа, имон аз чехрааш хувайдо гардад. Барои ӯ ширкати шунавандагони зиёд ё кам дар чаласаи суханварӣ тавофуте ба вучуд намеёварад. Ҳангоми суханварӣ чун аёнӣ аз минбар, баландгӯяк, дар сурати лозима аз нақша ва тасвиру тахтаи сиёҳ, филми мустанад баҳрабарӣ кунад. Нерӯи баландгӯяк бояд мутаносиб бо вусъати толори суханронӣ бошад ва пешопеш имтиҳон шавад ва саъйи зарурӣ ба амал оварда шавад, то садои гӯшхароше тавлид накунад. Суханвар набояд даҳони худро ба баландгӯяк бичаспонад ва бо тамоми қувват садоро балад кунад. Гирифтани баландгӯяк дар даст магар барои баёни чанд чумла дуруст нест, бояд рӯйи пояе собит ва мутаносиб бо қомати суханвар дар баробари шунавандагон қарор бигирад. Нур агар мутаваҷҷеҳи чехраи суханвар бошад, беҳтар аст, чунки дидори ӯ ба таври возеху равшан таъсири мусбат дар зеҳни шунавандагон хоҳад гузошт. Нур бояд ҳозиринро аз калом, тартиби зоҳирии сухангӯй ва тағироти садову сурат, ҳаракати муносиби дастҳо ва бадани ӯро таҳти таъсир қарор диҳад. Аз пушти мизи суханронӣ ҷуз симои суханвар набояд чизи дигаре пайдо бошад, бинобар ин, зинати барзиёди минбар зарурате надорад ва мумкин аст, ки сабаби ошуфтагӣ ва парешонии хотири шунаванда ва рӯ

тофтану камтар таваҷҷух намудани ӯ гардад. Ба ҳадди имкон аз нӯшидани об бояд даст кашид. Тақя бар минбари суханронӣ, даст бар чайб доштан, ба мӯйи сар ва риш бозӣ кардан, пойро бар тахтаи зери миз кӯфтан норавост. Ҳавои толори суханронӣ, ҳучрае, ки дар он сухан хоҳем ронд, бояд озода бошад, пеш аз шурӯъи сухан беҳтар аст тирезаҳо кушуда ҳавои толор тоза шуда бошад. Дар маҳалҳои камодам усулан ниёзи ба истифода аз баландгӯяк, минбари суханварӣ нест ва метавон истода, барои теъдоде дар ҳудуди як сад нафар ҳарф зад. Мудири ҷаласа–мизбон бояд дигар масоили модии корро қаблан баррасӣ ва имтиҳон кунад. Масалан, агар тахтаҳои зинапоёе, ки моро ба пушти миз мерасонад, кӯҳна ва фарсуда бошад ва яке аз онҳо тасодуфан бишканад, ҳарчанд ба касе осебе нарасонад, ҷаласаи суханрониро ба сахнаи ошӯб ва истехзо мубаддал хоҳад сохт. Баландгӯяки кӯҳна ва заифу камқувват низ мусибатбор ва асбоби заҳмат аст. Сақфи толори суханронӣ ҳам бояд ба василаи пӯшиш, ки инъикоси суратро осону равшанӣ медиҳад, сохта шуда бошад. Хусусан, диққат дар зоҳиру маънӣ, ботин, амри талқину таълим, ифодаро осон месозад ва муҳити матлуб ҷиҳати шунидан ва баҳра бурдан ба вучуд меоварад.

Донишмандон гуфтаанд, ки сукути бисёр ба мартабае, ки як рӯзи тамои бар он бигузарад, макруҳ ва мамнӯъ аст. Танҳо нишастан беҳтар аз ҳамнишини бад ва ҳамнишини нек беҳтар аз танҳо нишастан аст.

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар ин маврид барҳақ фармуда:

*Дило назди касе биншин, ки ӯ аз дил хабар дорад,
Ба зери он дарахте рав, ки ӯ гулҳои тар дорад.*

*Дар ин бозори атторон, марав ҳар сӯ чу бекорон,
Ба дукони касе биншин, ки дар дукон шакар дорад.*

*Ба ҳар деге, ки меҷӯшад маёвар косаву манишин,
Ки ҳар деге, ки меҷӯшад, дарун чизи дигар дорад.*

*Бинол, эй булбули дастон, ба зери нолаи мастон,
Миёни саҳраву хоро асар дорад, асар дорад.*

*Ҷароғ аст ин дили бедор, ба зери доманаш медор,
Аз ин боду ҳаво бигзар, ҳавояш шӯру шар дорад.*

*Чу ту аз бод бигзаштӣ, муқими чашмае гаштӣ,
Ҳарифи ҳамдаме гаштӣ, ки обе бар ҷигар дорад.*

*Чу обат бар ҷигар бошад, дарахти сабзро монӣ,
Ки мева нав диҳад доим, даруни дил сафар дорад.*

Адаби дигари инсон тарки бисёрсуханист, ки ин яке аз усули тариқати камғуфторист. Чун касе оҳанги сухан кардан намояд, пас ўро лозим аст, ки аввал тааммул кунад, агар маслиҳати гуфтан бар вай зоҳир

шавад, сухан кунад, вагарна то мавриди дигар сокит бошад, то вақте ки фурсати муайян даррасад ва маслиҳат зоҳир гардад. Шайх Саъдиддини Фарҳонӣ фармуда: «Сухан бисёр гуфтан хотири чамъро парешон гардонад ва хотири парешонро парешонтар».

Чамоли дӯст агар ба камоли сират ҳамроҳ набошад, фаразан чанд рӯзаке дилро бифиребад, ба зудӣ ба безорӣ кашад. Шукуфа дар дарахт бисёр дилнишину зебост, аммо агар ҳеч гоҳ ба самар нарасад, оқибат он дарахтро чун ҳезуми хушк бисӯзонанд ва боз ҳарфи Шайх Саъдист:

*Агар ҳушмандӣ ба маънӣ гарой,
Ки маънӣ бимонад, на сурат ба ҷой.*

Бори маънӣ набояд фидои лафз гардад, инчунин санъат кардан дар иборат монанди либоси шуҳрат пӯшидан аст.

Адаби дигар лутфи сухан аст, ки зимни баён аз ҷиҳати фасоҳату балоғат хушоянда ва мавҷудиятеро доро бошад. Суханвар зимни суханронӣ, ки бо хоҳишу иродаи ӯ ба амал меояд, бояд, ки шеваи такаллуф ва санъати сачъ, ташбеҳу муболиға дар байни сухан ва талаффузро ба хубӣ донад.

ДУНБОЛА КАРДАНИ ҲАДАФ ДАР СУХАНРОНӢ

Касе дар даврони зиндагии худ ба мақсаде ноил мегардад, ки аз ҳеч душворӣ наҳаросад. Гирехҳоро бо

таваккал ба Худованд ва бо сарпанҷаи тадбир бидушоёд ва саҳтиҳою пешомадҳои нораво аркони иродаи ўро сусту ларзон насозанд. Дар кўдакӣ шояд то синни балоғат падару модар ва муаллим бештар роҳи пешрафти моро нишон медиҳанд ва ҳамвор месозанд. Инсон ба ҳукми фитрату ниёзҳои зиндагӣ ва таносуби рӯҳу ҷисму дониш ва муҳиту ҳаёт роҳе интиҳоб мекунад ва тасмим мегираду онро ба поён мерасонад. Шарафи бузурги инсонӣ аз он оғоз мегардад, ки бо кўмаки мустаҳкамаи ақида ва иродаи қавӣ мушкилиҳоро дафъ намояд, васвасои дигаронро нашунавад ва ба мақсуди комил бирасад. Дар суханварӣ низ, ки ҳадафи он дар замири шунаванда маънавиёт фароҳам биоварем ва ҷи соатҳое, ки ба мутолиа пардохта, шояд ҷи шабҳо хобу истироҳатро бар худ ҳаром сохтаем. Бинобар ин, агар муқаддимае барои нутқи худ биёварем ва ашъори нағз ва калимоти мувофиқ бар забон биронем ва аз таҷрибаи шахсии суханронии бузургон дар он бора баҳра барем, ҳамчунин ба сару вазъ, либосу зоҳири худ лавозими қору толори суханварӣ биандешем. Масалан, садоро баланду паст ва чехраро бо ифодаи баён мутобиқ созем, ҳама ба манзури пешбурди мақсуд ва муваффақият дар ҳадаф аст.

Аз ин рӯ, дар тамоми дақиқи гуфтор аз он ҷи ки қобили қабул нест, бипарҳезем. Ҳаргиз набояд аз ин шох ба он шох парем, матлаб ҳарчанд муҳим ва омӯзанда бошад, агар муносиб ба унвони сухан набошад, набояд ба қор барем. Мумкин аст, ҳангоми суханварӣ шеър ва ё гуфторе бемуқаддима ба

хотирамон биёяд, ки дар чойи худ муҳиму арзанда бошад, аммо дар он лаҳза бахусус муносиби мавзӯи суханронӣ набошад, бояд ба забон наёварем. Ҳар гоҳ чунонки гузашт, суханвар барои расидан ба ҳадаф, равиши матолибро ёддошт кунад, баъд навиштаро аз назари даромад, баёни мақсуд, зикри хотира ё ҳикоёт, овардани бурҳон, шӯрангезӣ дар сухан ва фуруди калом ду бор машқ кунад ва пеш аз оғоз ба суханварӣ ба истироҳат пардозад ва бо оромиши тамом дар ҷаласа хузур ёбад, дар иҷрои кор – нутқи матлубу муассир ба мақсад бирасад.

ТАЪКИД БАР КАЛИМОТИ МУҲИМ ВА ТАҒЙИРИ САДО БА ТАНОСУБИ КАЛИМА ВА ҶУМЛА

Гуфтор аз ду омил: маънавӣ (андеша) ва моддӣ (суръат, калима, ҷумла ва калом) ба вучуд меояд. Ба ибораи дигар ҳамин ки ҳадаферо барои дар миён гузоридан бо дигарон интихоб кунем, василаи ҷилавгир шудани онро луғат ва бо баёни дурусту таъсирбахшу хушоянди он метавонем иҷрои вазифае иршоду нуфуз дар дилҳоро барои худ таъмин намоем.

Агар кӯшиш кунем, ки ҷумлае мутобиқи қоидаҳои дастури забон танзиму бо беҳтарин сурате баён шавад, нима аз кори омӯзишу парвариш ҷомаи амал пӯшидааст, сухане ба газоф нагуфтем.

Ростии ҷумлаҳо ё қолаби афкорро чӣ гуна бояд баён кард? Табиист, ки чойгири дуруст ва талаффузи саҳеҳ, калима ва оҳанги дилписанде, ки дар адои он ба

таври табиӣ ба кор меравад ва муҳимтар аз ҳама тақя бар ҳарфе ё ҳамаи ҳарфҳои калимаҳо дар ҷумлаҳо, мавриди назари суҳанвар аз аҳамияти хосса бархурдоранд ва дар афкори гӯянда тавассути шунаванда асари муъҷизаосо ба бор меоварад.

Муҳимтарин нукта дар интиҳоби калимаҳо ин аст, ки битавонем аз миёни ҳазорон таъбире ва тамсиле, ки барои баёни матлабе ҳаст, онҳоро интиҳоб кунем, ки қомилан барои баёни мақсуду матлаб ва бар ҳадаф муносиб ва созгор афтад.

Бинобар ин, қасе, ки меҳодад аз баҳри беканори ҳаёлотӣ шоир гавҳари маъонӣ берун оварад, бояд монанди ғаввос дар умқи он фуру равад ва барои дарёфтани асрори шоир бояд ҷашми ботинии ӯ бештар бино бошад.

Дар суҳанварӣ меъёри солиму ҳалалнопазир барои таъйини ҷое, ки бояд тақя, ҳарф ё маҷмӯаи ҳарфҳоро равшантар баён кард, дар ихтиёр нест. Таҷхиси завқ ва ихотаи гӯянда ва қўмак ба мақсуди худ меъёрофарин аст.

Дар ҳондан ва ифодаи шеър, баҳусус, бархурдорӣ аз тақя ба рӯи ҳарф ё луғат ва нуктаҳо асли матлабро ҷилвагар месозад, маънии байт низ (*дар сураате ки калимаҳои дур аз зеҳн надошта бошад*) худ ба худ равшан мегардад ва шунаванда ба бузургиҳои андешаи сароянда пай мебарад ва аз таъсири суҳан ончиро бо рӯҳ ва эҳсоси ӯ пайвастагӣ дорад, ба осонӣ ба даст меоварад.

Ҳар гоҳ ғазал, қасида, қитъа ё навиштаҳоеро якнавохт бихонем, талаффуз кунем, гумон намеравад, муассир ва омӯзанда чилва кунад ва ҳатто худи хонанда ҳам ба бетаъсирии он чӣ мехонад, таваҷҷуҳ мекунад ва орзу дорад, ки кори хастакунанда ва бесуди хештанро ба зудӣ ба поён расонад.

Усулан, суханронии хуб ва дилписанду марғуб (*илова бар офариниши сухан, рукнҳои он, назми мантиқӣ ва шароити моддию маънавии суханвар*) бояд бар се омили асосӣ така дошта бошад: дурустии ҷумлаҳо, омӯзанда ва дилписанд будани матлаб, муҳимтар аз он ду гунҷонидани эҳсосот ба таносуби ҷумлаҳо мебошад. Мақсад аз риояти ин се асл лаҳн ва гуфторро хушоянд месозад ва шунавандагон ба ҳадафи суханвар раҳнамун мегарданд.

Суръат дар гуфтору кайфияти он мавқеи санчида дорад ва суханвар бояд пайваста дар тағйири он ба таносуби мавзӯ, ба хотири шунавандагон бикӯшад. Ҳамеша бояд пас аз таҷассуми андешае таваққуфи мухтасаре воҷиб шавад, сипас ба баёни фикри дигаре бипардозад. Худи мо бояд ташхис диҳем, ки шунаванда мавзӯро дарку қабул карда ва омодаи пазироии матлаби дигар мебошад. Суръат дар оғози сухан муфид аст, вале наметавон ҳамаи андешаҳоро тунду босуръат гуфту минбарро тарк намуд. Дуруст аст, гоҳе тунду бошитоб ва дуруст гуфтутӯ қардан нишонаи қудрати суханрон аст. Ин усуди суханронӣ бештар барои як ё якчанд нафар ба кор меравад, вале манбаи сухан хубу

парҳез аз камият ва таваҷҷуҳи ботинӣ ва ҳамаҷониба ба кайфият аст.

Арзиши ҳақиқати баён дар фаҳми мақсадҳо ва таъсир дар дилҳо мебошад ва бешитоб дар гуфтор, ки насанҷида гуфтанро дар пай дорад, наметавон ба ин матлаб даст ёфт. Мо мехоҳем аз натиҷаҳои суханварӣ хулосаҳои судманд ва дар ҷиҳати ризои Ҳақ касб кунем ва ба ҳамин ҷиҳат дар равиши гуфтор, баён кардани ҷумлаҳо таҷассуми андешаҳо ба кор равад. Бехтар аст, бо ифода ва ҷумлаҳои интихобнамуда ё байти муносиб гуфторро ба поён бирасонем. Масалан биғӯем: «Кош ақрабаки замон дақиқае чанд аз ҳаракат боз меистод, то чанд нуктаи муфиди дигарро бозгӯ кунем», ё байте:

*Шарҳи ин ҳичрону ин хуни ҷигар,
Ин замон бигзор то вақти дигар.*

БАРХУРДОРӢ АЗ УСУЛИ НАҚД ДАР СУХАНВАРӢ

Сухансанҷӣ ё ки дар истилоҳи ғарбиҳо «критик» яъне рой задану сабуку вазнин кардан аст. Дар адабиёти ғании ҷовидонии форсӣ аз дер истилоҳоти «нақди шеър», «нақдулнаср» ё «қарзулшеър» ва «қарзулнаср» ва «ноқид» маъмул аст.

Мутаассифона, дар назари бештар муосирон «нақд» ба маънии хурдагирӣ, айбҷӯӣ ва бадгӯӣ ба қор меравад. Дар сурате ки нақд, яъне: сара (холис)-ро аз носара (махлут) чудо кардани хубиҳо, бадихои асареро дар ду паллаи тарозуи дониш дар сурате ки паллаи хубӣ бар бадӣ бартарӣ нишон дод, онро муфиду мақбул шинохтан ва дар ғайри ин сурат, бесуду бефоидааш пиндоштан аст.

Мунаққид (ноқид) бояд вучудан пок ва орий аз ҳар гуна дӯстӣ ва душманӣ, навишта ё гуфторро дар тарозуи санҷиш қарор диҳад. Айбҳоро чудо кунад, хуснҳоро интиҳоб намояд ва пас аз он ҳукми қатъии ахлоқӣ содир кунад.

Дар кишвари мо дар қарнҳои гузашта нақди иҷтимоӣ дар осори адабӣ бештар аз забони ҳайвонот (монанди «Калила ва Димна» ё «Муш ва Гурба»-и Убайди Зоконӣ) таҷассум гардида, бар зидди иддае зӯрварону таҷовузқорон будааст.

Дар нақди осори адабӣ маъмулан соҳибони тазкира ҳамаи суҳанваронро (дар арсаи балоғат) яккасавори майдони забоноварӣ ба ҳисоб оварда ва зимни баёни зиндагӣ гӯяндае, ки он гуна васфаш кардаанд, боз илова намудаанд: «*Мутаассифона, шеъре аз ӯ ба даст наомад*», ғофил аз он ки агар дастбурди хазон баргҳои эҷодиёти шоирро резонида бошад, бар асари камаҳамиятии шеъри ӯ будааст, вагарна муҳол аст, ки шеъри хуб дар хонаи дилҳо ҷой нагирад ва гардиши рӯзгор битавонад қалами бутлон бар гуфтаҳои

муассири шоир бикашад.Ҳаким Абулқосим Фирдавсии
Тўсӣ дар ин маврид барҳақ фармуда:

*Биноҳои обод гардад хароб,
Зи борону аз тобиши офтоб.*

*Пай афкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.*

*Намирам аз ин пас ки ман зиндаам.
Ки тухми суханро парокандаам.*

*Ҳар он кас, ки дорад ҳушу рою дин,
Пас аз марг бар ман кунад офарин.*

Мутаассифона, ҳама маъмулан, аз нақд меҳаросанд ва ҳаргиз намехоҳанд касе бо диққат арзиши аслии асарашонро маълум кунад ва роҳи рост нишон диҳад, дар сурате ки нутқ ё навиштаи ашхос агар дар маърази санҷишу ташхис норасоӣҳо қарор нагирад, ҳаргиз сухан камол нахоҳад пазируфт.

Суханвар бояд пас аз эроди нутқ, ҳатто рӯзҳои пеш аз он омодаи нақд бошад, пурсишҳои эҳтимолиро, ки мумкин аст дар поёни ҳар хитоба ба амал ояд, дар назар бигирад ва посух таҳия бикунад, манбаҳои гуфтаҳои барҷастаро фаромӯш нанамояд. Аз ҷониби худ бедалел зимни сухан аз касе хурдагирӣ накунад, зеро агар худ дар матлабе мушкилие дошта бошад, ҷӣ гуна метавонад дигаронро иршоду аз душвориҳо осуда ва эмин бошад.

РАНГОРАНГИИ МАТЛАБ, ПАРҶЕЗ АЗ ЯКНАВОХТӢ ВА ЗИКРИ СУХАНИ НАВ

Бо диди куллӣ санъати суханвариро аз се омили муҳим иборат медонем: шахсияту суханрониҳои сухангӯӣ, равиши баён ва роҳу расме, ки дар эроди матолибе ба қор меравад ва суханоне, ки дар паси гуфтор нухуфта аст.

Ҳар гоҳ ду омили нахуст, чунонки шоиста ва сазост, дар суханвар мавҷуд бошад, дигар омилҳо тариқи пӯшида аст, зеро шахсияти табиъии нотик таҳти тасарруф қарор дорад.

Ҳамаи шумо хондани ғазал аз Ҳофиз ё Саъдиро аз ду шахс дида ва шунидаед ва ё дар иҷрои ду санъаткори асил. Он ки дар хондани абёт мавриди назар аз завқи солиму эҳсоси асил қўмак мегирад, ба арзиши сурудаи гўянда меафзояд ва роҳҳои нуфузро дар дилҳо мекушояд ва ба ибораи дигар, чони тозае ба сухани гўянда медиҳад, вале дигаре камтар аз хубиҳои манзумаро бо лаҳни нохушоянд ва дурӣ аз қоидаҳои забонӣ, хондани нодуруст бар ҳадар медиҳад. Шояд ба ҳамин ҷиҳат аст, ки шоирони барҷаста дар қарнҳои гузашта барои худ «ровӣ» интихоб мекарданд ва ўро дар мукофоту бахшишҳо шарикӣ саҳмгузоранда мешумориданд. Шайх Саъдӣ гуфтааст:

*Зи ровӣ чунин ёд дорам хабар,
Ки пешаш фиристод тунге шакар.*

Бинобар ин, аҳамияти рангорангии баён дар матолиби суханронӣ, зеру бам кардани оҳанги калимот ва мафҳуму мавзӯҳо ошкор мегардад. Гумон меравад, ки касоне якнавохт ва бидуни ин тағйири оҳанге сухан мегӯянд ва аз ба кор бурдани ифодаҳои нағзу бикр дар назари ҳозирон кӯтоҳӣ мекунанд, дар ҳақиқат, нақши муҳиме надоранд. Чунин ашҳос набояд интизори муъҷиза аз суханронии худ дошта бошанд ва фикр кунанд, ки шунавандагон баъд аз шунидани суханронии онҳо саҳт шефта ва маҷзуби гуфтори онон хоҳанд шуд.

Сухани равону фасеҳ ва табиӣ бешак, дилпазир бошад. Ҳар гоҳ сухан мухталиф бошад, ҷолиб хоҳад буд. Агар якнавохту дилгиркунанда ва якмаром бошад, малолатангез аст. Яъне, гоҳ хабар бошад, гоҳ иншо, баъзан вақт шеър ё масале, хикоете дар зимни калом бар ҳасбу ҳоли муносиб эрод шавад ва замоне ҳазлу шухӣ ва зарофат ба миён орад, ҳамчунин аз воситаҳои тасвир: ташбеҳу кинояву истиора ва маҷозу талмеҳ ба кор барад.

Дар наср низ чунин аст. Басо навиштаҳои нависандагонеро дидаем, ки чун сатре ё маъние навиштаанд, албатта, шеъре ё масале ё ҳадисе форсӣ ё арабӣ барои далели фикр овардаанд.

Аз бисёр хӯрдани хӯрокҳои, ки чарбӣ ва ширинӣ дорад, бояд парҳез кард, зеро зуд табъро бизанад ва мизочро табоҳ гардонад.

Лафзро бояд тобеи маънӣ қарор дод, на маъниро тобеи лафз. Лафз барои маънӣ ҳамчун тан аст баҳри ҷон ё хирқа барои тан. Агар ҷон набошад, тан ҳар қадар зебо

бошад, мурда аст, аз ӯ коре барнамеояд. Тан низ агар
зишт ё ранҷур, ноқис бошад, ҷомаи ороста барои ӯ
беҳуда ва носоз аст ва дар ин маврид Шайх Саъдӣ
мефармояд:

*Марде, ки ҳеч ҷома надорад ба иттифок,
Беҳтар зи ҷомае, ки дар ӯ ҳеч мард нест.*

*Падармурдаро соя бар сар фикан,
Ғубораиш бияфшону хораиш бикан.*

*Чу бинӣ ятиме сарафканда пеш,
Мадеҳ бӯса бар рӯи фарзанди хеш.*

*Ятим ар бигиряд, кӣ нозаиш харад?
В-агар хашм гирад, кӣ бораиш барад?!*

*Ба раҳмат бикун обаиш аз дида пок,
Ба шафқат бияфшонаиш аз чеҳра хок.*

*Агар сояе худ бирафт аз сараиш,
Ту дар сояе хештан парвараиш.*

*Ман он гаҳ сари тоҷвар доштам,
Ки сар дар канори падар доштам.*

*Агар дар вучудам нишастӣ мағас,
Парешон шудӣ хотири чанд кас.*

*Кунун душманон гар барандам асир,
Набошад кас аз дӯстонам насир,*

*Маро бошад аз дарди тифлон хабар,
Ки дар тифлӣ аз сар бирафтам падар.*

Супориш:

1. Шеърро тариқи шево ва бурро чанд бор хонед.
2. Мавзӯи шеърро муайян намуда, мазмуни онро бо тартиб нақл намоед.
3. Ҳангоми хондан вобаста ба мазмуни калимаҳо ва сатрҳо лаҳни хонишро тағйир бидиҳед.
4. Шеърро азёд намоед.

Агар касе ба ҳарфи худ эътиқоду имон, алоқа надошта бошад, ҳаргиз қодир нахоҳад буд, душвориҳоро, ки дар роҳи пешрафти кор вучуд дорад, баргараф созад ва аз сохтаву пардохтаи худ ба дигарон нафъе бирасонад. Мо бояд пешопеш бо коре, ки дар зиндагонии худ интиҳоб мекунем, унс бигирем, ҳамаи чанбаҳо ва ҷонибҳоро дуруст бидорем. Бо нерӯи алоқа ва муҳаббат дар дилу мағзи худ заминаи мусоиди корро фароҳам созем. Вақте ки аз зиёдии мутолиа қардан мавзӯи суҳанварӣ бахше аз вучудамон гардид, бикӯшем, ки шунавандагонро, ки рукни асили суҳанронӣ ба шумор меоянд, тибқи равишҳои одӣ ва табиӣ таҳти таъсир қарор диҳем ва аз онон ҳамфикрону ҳамдилони қабириро ва матин бисозем. Ҳар гоҳ бидуни баҳраи

кофӣ аз усули гуфтор, бо беъятиқодӣ танҳо барои иҷрои назари дигаре ва ба ҳукми тақлид чашм кушоему қадаме бардорем, ҳама пай хоҳанд бурд ва ҳаргиз бо гӯшу дил ба суханҳои мо тавачҷуҳ нахоҳанд кард ва хангоме ки тез-тезу беҳол суханонеро аз рӯйи коғаз ба забон меоварем, шунавандагон аз ҳузури худ нороҳату гоҳе шармсор мегарданд.

ТАБИӢ БУДАНИ ҚОНУНҲОИ СУХАНВАРӢ БАРОИ СУХАНВАРӢ

Суханварӣ қонуну қоидаҳо ва роҳу расм ва ойинномаи худро дорост. Ҳар як суханвар бояд ойинномаро риоя намояд, ки он бо одоб, одат, муътақидот, хусусияти муҳити зиндагӣ, наҷод, роҳати қалбӣ ва дилбастагиҳои хонаводагӣ, равиши тарбияту таълими ӯ тавфиқу ҳамоҳангӣ дошта бошанд.

Қонун ҳамеша ба манзури таъмини саломатӣ ва саодати воқеӣ, таъйини роҳу русуми қору кайфият, рафтор бо дигарон алоқаманд аст. Аз ин рӯ, қоидаҳои суханварӣ ҳамоҳанг бо табиати инсонӣ ва посухгӯӣ ва орзуҳои одамм тавъманд аст.

Гоҳ иттифоқ меафтад, касе ба тақлиди дигаре дар фикри фаро гирифтани роҳу расми сухангӯӣ меафтад. Китоби фанни баёнро тӯтивор мехонад ва ҳифз мекунад, чанд даромад ва мақтаъ, бе он ки маънии онҳоро дуруст бидонад, ба хотир месупорад ва дар пушти минбар дар нақши суханвари барҷаста зоҳир мешавад, аммо аз ҳамон оғози қору, сохта будани гуфтор

ва рафтори ӯ ба хубӣ равшан мешаваду шунавандагон дар симои ӯ қалбаки ва сохта будани гуфторро пай мебаранд.

Қонунҳои суханварӣ аз қудрати табиӣ, фитрии инсонӣ, забоншиносӣ, кайфиёти нафсонӣ дар равиши асрҳо тартиб дода шудаанд. Дар ибтидо сода ва бепироя буда, ба тадриҷ бо ниёзҳои бештар мутобиқ таҳти усули асосӣ чилвагар шудааст. Машқи бисёр, усули баёни махсус, ҳазму дарки мавод, вусъати сатҳи дониш – рукнҳои қонуни суханварианд. Касе, ки дар маҷлисе ширкат меҷӯяд, меҳодад матолиби тозае бишнавад, ки омӯзанда ва арзанда ва ҷавобгӯии орзуҳои ӯ бошад. Бинобар ин, суханронӣ бояд тозагӯйҳои гуфтор дошта бошад, то шунавандагонро хушнуд гардонад. Садо ва лаҳни дилчасп, оҳангу риояи авҷу фуруди сухан метавонад ӯро дар амалӣ гардидани мақсад ёрӣ кунад. Зохиру рафтору нигоҳи ӯ бояд хушоянд ва намудори завқи мардумшиносӣ чилва кунад. Гуфтори суханвар бояд бо рӯҳияи ҳозирини ҷаласава маҳфил ҳамоҳанг бошад ва дар вучудаш қудрати роҳбарӣ, нерӯи тасхиру қалбу таҷассуми хирад, вижагӯйҳои инсонӣ ба хубӣ намудор бошад.

Нависанда то андешаи бисёр накунад, ки фикраш пухта ва зеҳнаш бар маънӣ мусаллат шавад, табиӣ сухан натавонад гуфт, валекин ин санъат ва фикр набояд намоён шавад. Сухан бояд одӣ ба назар ояд, қадимава ва ибораҳо ҳарчӣ маъмултар ва ба анҷуман наздиктару беҳтар то он ҷо ки суханронӣ монанди суҳбат шавад. Набояд тасаввур кард, ки хунари суханвар дар он аст, ки

сухане бигўяд, ки касе надонад ва гуфтан натавонад, балки баръакс, сухан бояд чунон табиӣ бошад, ки ҳар кас бишнавад, гумон кунад худ метавонад чунин бигўяд ва Шайх Саъдӣ ин хунарро дорад, то он ҷо ки агар каси суханшинос дақиқ набошад, ба баландии мақоми сухани ӯ пай намебарад ва гумон мекунад ҳама кас метавонад чунин сухан бигўяд, вале чун пайи амал меояд, лол мемонад ва ҳамин аст, ки гуфтаанд: «Сухани Саъдӣ саҳли мумтанеъ аст» ва ба ростӣ ва ба тасдиқи ҳамаи донишмандону суханшиносон ўро чун суханвар пазируфтаанд.

Суханварӣ монанди муаллимӣ рисолати маънавӣ ва осмонӣ аст. Суханвар ҳангоме ки пушти минбари суханварӣ қарор мегирад, бояд ба тариқи мухталиф интизории шунавандагонро ба сухани тоза нигарон созад. Ончиро лозиму муфид медонад, тибқи ихлос гузорида ва бо риояи вақт дар ихтиёри шунавандагон қарор бидиҳад. Табиист, ки иҷрои чунин барномаи муфид замоне сурати амалӣ ба худ мегирад, ки равиши таҷассуми усули суханварӣ: табиӣ, инсонӣ, ахлоқӣ, мантиқӣ ва иҷтимоӣ, ҳолӣ аз ҳар гуна норасоӣ бошад. Дар айни ҳол, суханрон бояд аз рафъ ва бартарафсозии душворихоӣ шунавандагон саркашӣ накунад ва дар мавзӯе, ки касе чизе мепурсад, ўро ба хомӯшӣ даъват накунад. Балки бояд саъй намояд, гуфтори худро бо хостаи шунавандагон ҳамоханг созад ва дар ин роҳ агар сухани номулоиме ҳам шунавад, бо сабру таҳаммул шунавандагонро ба шунидани бақияи суханони худ даъват намояд.

*Сухандонон сухан дӯшиза гуфтанд,
Сухан бигзор, марворид суфтанд.*

(Низомӣ)

*Хофиз, варақи сухандароии тай кун,
В-ин хомаи тазвиру риоии пай кун.*

(Хофиз)

ТАНОСУБИ СУХАН БО ТАБИАТИ ЗАБОН ВА МАКОН

Сухан, ки қолаби андешаҳо ва падидаи табиӣ, лаззати маънавӣ дар вучуди одамист, бояд намудори мавқеъшиносӣ ва ихотаи нотик бар мувофиқи замону макон ва дар натиҷа посухгӯӣ ба шунавандагон маҳсуб бошад. Ҳангоме ки бихоҳем нутқа барои чамъе эрод кунем, бояд бахусус, аз равоншиносӣ, ахлоқ, ҷомеашиносӣ мадад бигирем ва бо эътимод, одобу русуми орзуҳо, таълим ва тарбияти шунавандагон тавачҷух дошта бошем.

Дуруст аст, ки мақсади асосӣ аз суханварӣ баёни маънавият аст, бо ин ҳама бояд донист, ки нерӯи чамъеро мутамарказ сохтан, барои афкори гӯяндагони чамъиятӣ ҳудуди муштарақ ёфтан ва дар ин заминаҳо сухан гуфтан бисе душвор ва заҳматталаб аст. Муаллим ва мураббии роҳнамо ба осонӣ яке ё ду-се нафарро метавонад таҳти нуфуз қарор диҳад, аммо агар дар иҷтимоӣ муҳолифат бо гуфтори суханварӣ ба миён ояд, мумкин аст ба дигарон таъсири бад расонад ва тӯли

чанд дақиқа сукуту ризоро ба чанчолу кинаварӣ табдил диҳад. Гумон меравад, ки суханвар пешопеш бояд ба хубӣ бидонад, ки чӣ мехоҳад бигӯяд, то аксари ҳозирон бо он ҷамоҳанг бошанду зимнан худ низ бо тамоми вучуд он матлабро дӯст бидорад ва дар он бора бо эътиқоди қавӣ ҳарф бизанад.

Сипас он чӣ бар забон меронанд, бикӯшад, ки бо синну сол, таҳсилот, вазъу иҷтимоӣ, сиёсӣ ва динӣ, хонаводагӣ мустақиман мутобиқ бошад. Бинобар ин, ба ҷавонон аз пири сухан гуфтан ва дар айни солхӯрдагӣ ва нотагонӣ худро барно ҷилва додан, на танҳо кори дуруст нест, балки сабаби хандаву истехзои дигарон хоҳад буд ва ба қавли Ибни Ямин корест зишт ва шармовар:

*Чун ҷомаи чармин шумарам суҳбати нодон,
Зеро ки гарон бошаду тан гарм надорад.
З-ин ҳар ду батар бо ту нагӯям ки чӣ бошад,
Пире, ки ҷавонӣ кунаду шарм надорад.*

Ҷамҷунин риояи таносуби макон ҳам нақши асосӣ дар суханварӣ дорад. Баъзан дар синфи дарсӣ, ки барои фарогирии илму ахлоқ ихтисос дода шудааст, мумкин аст, шахсе бошад, ки хоҷдану навиштан ва ошноӣ бо илму маърифатро амали беҳуда хонад. Масалан, дар баробари табақои камдаромаду заҳматқаш, осоишу бекорагӣ ва танбалии онҳоро мазаммат намуда, аз он ки натавонистаанд сармоияи моддӣ ба даст оваранд, сарзаниш намуд. Бинобар ин, бисёр бачо хоҳад буд, ки

барои рӯ ба рӯ шудан бо чунин табақа суханвар либоси одобу ахлоқ пӯшад ва дар наздик сохтани худ бо ҳозирин бикӯшад.

ИСТИФОДАИ АЁНИЯТ ДАР СУХАНВАРӢ

Бештари гуфтори мо ба аёният робита дораду тавре ки медонем, таъсири дидан бисёр қавитар аз шунидан аст, ба ибораи дигар асабҳое, ки аз чашм ба мағз мепайвандад аз асабҳои гӯш бештар мебошанд, ба мисли зарбулмасали мардумӣ «шунидан кай бувад монанди дидан».

Возеҳ аст, ки барои ифодаи мақсуд дар суханварӣ набояд танҳо ба баёни матлаб пардохт, балки агар аз тасвири нақшаҳои марбут ба мавзӯ истифода кунем ва ба нумудорҳое, ки дар атрофи мо вучуд дорад, далел чӯем, ҳатто агар битавонем китобе нишон диҳем ва дар сурати имкон аз аксҳои он дар қолабе барои исботи муддао баҳра барем ё филме дар он бора нишон диҳем, матлаби мо ҳаргиз аз хотири шунавандагон фаромӯш нахоҳад шуд.

Суханвари чирадаст гоҳе метавонад мақсуди ниҳони худро тариқи дастурдиҳӣ баён кунад ва комёбии бештаре ба даст оварад ва ниёзе ба тавзеҳоти муфассал надошта бошад. Гоҳе баъзе аз суханварон аз наққошӣ истифода мекунанд. Ҳақиқат он аст, ки агар мавзӯ барои суханвар равшан бошад, дар мавқеъе, ки бихоҳад аз тачрибаҳои худ, хосса аз масъалаҳое, ки ба далел дар қаламрави тафаккуру хаёли ӯ ҷой гирифтааст,

сухан бигӯяд ва далелҳо барои исботи сухани худ биёварад, нақши роҳбарӣ ва иршоду таълимро ба хубӣ анҷом бидиҳад.

ТАВАҶҶУҲ БА ВАЗЪИ ҚИСМӢ ВА РӢҲИИ ШУНАВАНДА, ЧИГУНАГИИ РАФТОР БО Ӯ

Суханварон бояд пеш аз эроди нутқ то ҳадди имкон ва авзои рӯҳӣ ва қисмӣ, дараҷаҳои донишу биниш ва боварии шунавандагон огоҳӣ ёбанд ва сухани худро бар он меҳвар мутобиқ созанд.

Ҳар гоҳе аз ҷониби муассисае барои суханронӣ дар мавзӯи муайян даъват шавем, ба хубӣ метавонем пешопеш хусусиятҳои бештарини ҳозиринро тахмин намоем. Суханронӣ барои кӯдакони ақибмонда, донишомӯзони дабистонҳо, дабиристонҳо ва донишгоҳҳо, ҳунармандони ҷавони сахна, наattoқони симову садо, коргарону кишоварзон ва суханронӣ дар маросими хосса, аёдатмандӣ, рӯзҳои азодорӣ бо ҳам ихтилофи бисёр дорад ва дар маҳзари ҳар даста навъе сухан бояд соз ва устувор кард.

Агар чанд тан аз шумо дар яке аз рӯзҳои фориғ аз кор ба гардиш биравед ва дар хонаи фарди дехнишин ворид шавед ва бихоҳанд аз шумо пазиroy кунанду хӯроке таҳия намоянд, набояд ба писар ё духтари соҳибхона бигӯед: «Писар, таъомро биёр», зеро ин ҷумла агарчи аз балоғату фасоҳат холӣ нест, вале барои

дехнишинон ғайри қобили фаҳм аст ва аз рӯйи одоб нест.

Суханвар то надонад ва ташхис надихад, ки бо чӣ касоне сару кор дорад, нақши иршоду таълиму тарбиятро наметавонад ифода кунад.

Агар бидуни даъват дар ҷаласае ва маъракае, ки ҳузур дорем, шахсоне бе муқаддима аз мо бихоҳанд сухане бигӯем, дар ин маврид ҳам, дар ҷанг дақиқаи ширкат дар маҷлис аз мушоҳидаи ҳозирин ва шунидани суханони дигарон бояд дарку фаҳми умумии аҳли маҷлисро фаҳмид ва хулосаву натиҷагирӣ кунему матолиби нутқи худро бо мавзӯи иҷтимоӣ, ки мутаносиб ба он ҷаласа бошад, оғоз кунему ба ҳозирин ва донишу биниши онон тарҳе бирезем ва дар он замина сухан бигӯем. Бояд донист, ки рамзи мувафаққият дар суханварӣ дӯст доштани шунавандагону онҳоро чузъе аз вучуди худ ба ҳисоб овардан ва ҳамаро ҳамдигар ҳамфикр пиндоштан аст. Аз ин рӯ, бо шунавандагон бояд ниҳоятӣ адаб ва муҳаббат рафтор кард ва агар ҳангоми пурсишу посух ҳам касе бо лаҳни тунд пурсиш бикунад, бояд бо меҳрубонӣ ва хушрафторӣ ба посухгӯӣ пардозем, зеро ҳамин тавзеҳ ба мавқеъ, ба худӣ гӯянда ҳам оромише мебахшад ва бо итминони бештаре тарафери тақвият бидихад.

Пайғамбари бузурги ислом ва мураббии воқеии ҷаҳони башарӣ бо бурдборӣ ва муҳаббату шикебой ва нерӯи ирода ба таълими мардум мепардохт, дигариро аз худ фуруғтар намедонист, касеро маҷоле намедод, ки дар додани салом бар вай пешӣ гирад. Пурсиши

пайравонро бо мулоимат ва одоби комил посух мегуфт. Аз ин рӯ, дар даврони ҳаёти ин пешвои маънавии осмонӣ касоне, ки маҳзари муқаддасашро дарк мекарданд, саҳт таҳти таъсири рафтору гуфтору пиндори нек қарор мегирифтанд ва ба сурати муъминини мурид ва шефтаи тамом ҷаласаро тарк мегуфтанд ва омодаи фидокорӣ ва аз худ гузаштагӣ дар роҳ пешбурди мақсуди он ҳазрат мегардиданд. Дар ҳақиқат, забони одамӣ аст, ки метавонад ҳамаро ба даври одам ҷамъ кунад ё аз атрофи вай пароканда, ба гуфтаи Мавлавӣ:

*Эй забон ҳам оташӣ, ҳам хирманӣ,
Чанд аз ин оташ дар ин хирман занӣ.*

НАВЪҲОИ МАШҚ БАРОИ СУХАНРОНӢ

Пешрафти комил ва ҳамаҷониба дар пешбурди амри суханварӣ (*илова бар истеъдоди фитрӣ ва алоқа, завқи ботинӣ*) бар машқи муназзам пешқору устувор аст.

Ҳар гоҳ шӯре дар сар ва шавқе дар дил барои бозгӯ кардани нухуфтаҳои қалбӣ ҳис кардем ва вақте тасмим гирифтем, ки худро барои пӯшидани либос иршод ва роҳбарӣ, таълим ва тарбия омода кунем бояд:

1. Нахуст, дар ҷаласаҳои суханварӣ ширкат кард ва нуқтаҳои муҳими гуфтори суханваронро ёддошт намуд.
2. Ба мутолиаи китобҳои бузургон доиман бояд пардохт.

3. Аз оғози кор худро дар қайди суханпардозӣ ва муқаддимачинӣ гирифтор насохта, балки бояд ба таври содаву одӣ аз он чӣ дар қаламрави дида қарор дорад, сухан гуфт.

4. Хондани дурусти як қитъа шеър, ки ниёз ба диққат, садои расо дорад, ки бояд кӯшид ва дар ин чода таҷрибаҳо омӯхт.

5. Мақолаҳоро тавре бояд хонд, ки дар поёни ҳар андеша андаке таваққуф кардану оҳанги каломро ба таносуби ҷумлаҳо тағйир додан низ машқи баҷое барои суханварӣ хоҳад буд.

6. Матлабро ба ҷомеа дар мавзӯи муайян пас аз баррасӣ ва ислоҳи он баён мекунем, дар сурате, ки фаромӯшӣ пеш ояд, ба навиштаҳо мурочиат мекунем, то ин ки аз лиҳози нигоҳу лаҳну оҳанг, зиндагӣ ва норасоӣ надошта бошем.

7. Бо омодагии комил ва пас аз муддате такрор кардани он чӣ мехоҳем бигӯем, дар ҷаласаи суханварӣ ҳузур меёбем ва бидуни тарс ба баёни мақсуд мепардозем.

ЧИГУНАГИИ СУХАН

Суханварӣ он аст, ки сухан таълимкунанда ва дилписанд бошад, ҳам мағзро розӣ кунад, ҳам гӯшро ҳуш ояд ва ҳам дилро бибарад.

Суханвар бояд маъниҳои латиф ва писандидаро ба тартиб, саҳеҳ дар лафзу ибораҳои фасеҳу содаи равон хушоҳанг дароварад.

Аз таъбиру чумлаҳои дарозу печида ва фазлфурӯшӣ бипарҳезад.

Ҳарчанд дар саросари сухан бояд эҳтимом кард, аммо дар даромад ва поёни сухан бештар тавачҷуҳ кунед.

Маънии фаровон хуб аст, аммо аз суханҳои суғ ва нобачову беҳуда бояд парҳез кард, чунонки дар зироат алафи бегонаро қанда мепартоянд.

Баландии сухан аз бузургии рӯҳ бармеояд. Истеҳкоми сухан аз матонати халқ, дилпазирии сухан аз табиӣ будан, муассир будани сухан аз дил аст. Ранг ва рағвани сухан аз қути ҳаёли ғоянда ва дурустии сухан аз мутолиаи бисёр бармеояд.

Сухан табиӣ бояд гуфт ва мутаносибу мавзун бояд ҳарф зад.

Сухан равон ва сода бояд бошад, аммо на омиёна.

Суханварие, ки афқору маъонии бадеъ надорад, ба ороиши лафзу ибораҳо мепардозад.

Замон ва макону аҳвол, ашҳоси мувофиқ бошад ва ҳамчунин бо мавзӯе мушаххас.

Дар мавқеъҳои муносиб ашъору амсол ва чумлаҳои муносибу маъруфро ба кор бурдан.

То метавонед қувваи фаҳмонидани худро афзоиш диҳед ва матлабро равшан адо созед.

ДИЛНИШИНИИ СУХАН

Дилнишин шудани сухан он аст, ки гуфтор бо он чи шунавандагон ба он дилбастагӣ доранд, мутаносиб бошад ва умуре, ки мардум ба он дилбастагӣ доранд,

сарват асту шуҳрат, номи неку шарофат, умури завқӣ ва лутфу меҳрубонӣ ва амсоли он.

Сухане, ки мувофиқи завқу салиқа ва ақидаи шунаванда бошад, барои ӯ дилнишин аст.

Зимни сухан нақли воқеа марбут ба мазмун, унсурҳои табиӣ ва бо омезиши таҷрибаи рӯзгори инсонӣ бошад, дилнишин аст.

Достонсароӣ ва масал овардан яке аз омилҳои марғуб ва дилнишин шудани сухан аст.

Сухан ҳар чӣ матбуътару зеботар бошад, дилнишинтар аст.

Аз гуфтани матолиби бемаза ва номатлуб бипарҳезед ва агар зарурате дошта бошед, то мумкин аст онҳоро бо чизҳои бомаза омехта созед, чандон ки пас аз доруи бад таъмиро бо ширинӣ олуда мекунад.

Фикр агар бо шаҳомату аз рӯйи баландии таъб пурмаънӣ, дақиқ, нозук ва шадидан пуртаъсир бошад, ҳам дилнишин аст ва ҳам ногувор тарғиб мекунад.

Ҳарчӣ аҳволро бештару беҳтар мучассам кунед, тарғиб беҳтар сурат мегирад ва сухан бештар таъсир мекунад.

Суханвар то худ шӯр надошта бошад, наметавонад шӯре барангезад.

Суханвар бояд неқнафс, хайрхоҳ ва хушният бошад. Лутфу меҳрубонии неқӯ дошта бошад. Ба ҳар неқӣ завқ ва аз ҳар бадӣ безор бошад.

Суханвар бояд бошарофат, амин, бузургвор, ростгӯй, самимӣ ва аҳли фазл бошад.

Суханвар бояд аз табиб маҳбубу меҳрубонтар,
дилсўзтар бовичдонтар бошад, чун табиб солимии тани
мардумро дар даст дорад, суханвар рӯҳи инсонро.

Суханвар бояд мутафаккир, хирадманд, бозавқу
салиқа бошад.

Суханвар бояд далеру боҳашамат, хунсард бошад,
худро набозад, асабонӣ нашавад, пурсабру ботаҳаммул
бошад, хушзеҳну ҳозирчавоб бошад.

Суханварӣ агар бо ҳусну нияти хирадмандӣ бошад,
барои ҷомеа судмандтарин корхост, вале агар барои
ғаразҳои нафсонӣ ва нияти бад ба кор бурда шавад,
пасттарин чизхост, ҳамчунин ки суханвари хубу
арҷмандтарини мардум аст, суханвари бад пасттарин
ашхос аст ва аз ин рӯ, ҳақиқати он дoston, ки ҳаким
гуфт: забон ҳам шарифтарин ва ҳам хабистарин аъзои
инсон аст.

Суханвар бояд беғараз бошад ва аз суханварӣ ба
ҷуз қонеъ намудани талаботи мардум манзури дигар
надошта бошад.

Беҳтарин ҳусни мақтаъ барои ин китоб шеъри
Ҳоҷа Ҳофиз аст, ки худ яке аз бузургтарин суханварони
ҷаҳон аст ва мефармояд:

*Дар бисоти нуктадонон худфурӯшӣ шарт нест,
Ё сухан доништа гӯ, эй марди бихрад, ё хамӯш.*

ЧАНД ПАНД ДАР БАҲШИ СУХАНВАРӢ

Суханварӣ ҳунарест, ки ҳама кас ба он ниёзманд асту касоне, ки ба мардум сарукур доранд, тақрибан ҳама муҳтоҷ ба суханварӣ мебошанд, махсусан, арбобони улум ва фунун.

Суханварӣ табиатан шуғлу пешае нест, танҳо василае барои пешрафти мақсуд аст.

Суханвар агар дуруст ба шароити суханварӣ амал намояд, барои омма бехтарин мураббӣ ва таҳзибкунанда нуфуз менамояд.

ШАРОИТИ СУХАНВАРӢ

Барои суханвар шудан ҳам илми суханварӣ лозим асту ҳам амал ва ҳам машқу варзиш.

Суханварӣ бояд хотира ва зуҳираи зеҳнии бисёр дошта бошад.

Ба аксари суханвар, ки бояд гуфтори худро китобан ва хитобан таҳия намояд, илму адаб ва машқу нависандагӣ лозим аст.

Суханвар бояд сари мавзӯе, ки дар он суханварӣ мекунад, онро комилан донад ва ба он бовар дошта бошад.

Суханвар тавассути мавзӯъ бояд мардумшинос бошад ва илму нафс дошта бошад, нуктасанҷ ва дақоиқшинос бошад, мантиқ, фалсафа, сиёсатманд, ахлоқ ва таърихро хуб бидонад.

Суханвар бояд ҳамеша дар умур ва аҳволи мардум ба мушоҳида пардозад ва мутазақкиру мутафаккир бошад.

Суханвар монанди ҳар ҳунарманде бояд аз наққодӣ, ки дар бораи ӯ мешавад, озурда нагардида, муроқиби он бошад ва барои беҳбудии ҳунари худ аз он истифода кунад.

Суханвар бояд гуфторро хуб таҳия намояд, мутолиаи бисёр намояд, ёддоштҳо бардорад ва андеша кунад.

Қоидаҳо ва усулҳои, ки дар суханварӣ меомӯзед, бояд малакаи шумо шавад, на ин ки маҳз дар мавқеи суханварӣ бихоҳад онро ба ёд биёварад ва сухани худро бар онҳо мутобиқ созад.

Ҳарчанд суханварӣ асосан барои қаноатмандиву тарғиб ҳосили мақсуде аст, ки аз он дар назар аст, валекин бояд мутаваҷҷеҳ буд, ки суханварӣ барои шунавандагон бояд мойи баҳра ва нишот бошад. Аз сухан бояд лаззат бибаранд ва баҳраманд гарданд.

Набояд тасаввур кард, ки суханварӣ ҳатман ба обутоб додани сухан марбут аст. Мавридҳои ҳаст, ки шояд чунин бошад, вале дар ҳар қисми сухан некӯ гуфтан агарчи бисёр сода ва бепироя бошад, суханварӣ аст.

Дар суханварӣ ба касе тақлид накунад ва ба тарзу салиқаи худ сухан бигӯед.

Беҳтарин суханвар он аст, ки дар сухан гуфтан қасди суханварӣ накунад.

ОДОБИ СУХАНВАРӢ

Ҳар вақт суханварӣ дар пеш доред, қабл аз он тан ё рӯҳи худро хаста накунад.

Вақте ки дар ҳузури ҷамоат барои суҳанварӣ ҳозир мешавад, худро дуруст ва ба қоида бисозед.

Ҳангоми суҳанронӣ агар ҳавосатон парешон бошад, андаке тааммул кунед, то ҳавосатон ба ҷо биёяд. Шитоб накунад, нафас бикашед, ором пеш биравед.

Ҳангоми суҳанронӣ нисбат ба шунавандагон боадаб, ботавозӯ бошед. Чизе ки мегӯед, далел бар ин ки онҳоро нодону бефаҳм мапиндоред, ғуруру худписандиро ба хеш раво надоред.

Дар суҳанварӣ риояи вақт ва муддатеро дошта бошед. Суҳанро ба дарозо накашед ва шунавандагонро малулу хаста насозед.

Дар маҷлису маҳфилҳои мушовара ва муҳовара суҳан бисёр нагӯед ва ба дигарон низ имкони суҳанронӣ бидиҳед.

Фарёд накашед ва босуръат суҳан нагӯед. Шумурда ҳарф занед. Лаҳн, савт, ишорат, ҳаракату нигоҳи худро мутобиқ намоед.

То метавонед аз рӯйи навишта суҳанронӣ макунад, баъзан ҷоиз бошад ҳам дар суҳанварию сиёсӣ.

Ба ҳар ҳол аз шунавандагон нигоҳ барнадоред ва ба ҳама тараф мутаваҷҷеҳ бошед ва танҳо ба як тараф нанигаред. Гӯянда ва шунаванда бояд ба ҳам марбут бошанд.

САРЧАШМАҶОИ ИСТИФОДАШУДА:

- Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома: иборат аз 9 ҷилд. 1987. – Ҷ. 1. – 478 с.; Ҷ. 2. – 317 с.; Ҷ. 3. – 527 с.; Ҷ. 4.– 406 с.;
- Абдуррахмони Ҷомӣ. Осор: иборат аз 8 ҷилд. 1986. – Ҷ. 1. – 559 с.; Ҷ. 2. – 575 с.; Ҷ. 3. – 381 с.; Ҷ. 4. –286 с.
- Абдулқодири Бедил. Осор: иборат аз 5 ҷилд. 1989. – Ҷ. 1. – 351 с.; Ҷ. 2. – 350 с.; Ҷ. 3. – 450 с.; Ҷ. 4. – 436 с.; Ҷ. 5. – 672 с.
- Бадеъуззамон Фурӯзонфар. Сухан ва суханварон. – Техрон, 1387. – 515 с.
- Бадриддин Ҳилолӣ. Осор. – Душанбе, 1985.
- Зайниддин Восифӣ. Бадоеъ –ул –вақоеъ. – Душанбе, 2006. – 199 с.
- Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ. Маснавии маънавӣ. – Техрон, 2001. – 728 с.
- Мирзо Муҳаммадали Соиб. Мунтахабот.– Душанбе, 1980. – 702 с.
- Муллоҷон Фозилов. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо. – Душанбе, 1973. – 158 с.
- Муҳаммад Фурӯғӣ. Ойини суханварӣ. – Техрон, 1387. – 534 с.

- Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. – Душанбе, 1986. – 158 с.
- Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт: иборат аз 5 ҷилд. - Душанбе , 1982; 1983; 1984. - Ҷ. 1. – 462 с.; Ҷ. 2. – 367 с.; Ҷ. 3. – 414 с.; Ҷ. 4. – 494 с.; Ҷ. 5. – 478 с.
- Носири Хусрав. Куллиёт. - Ҷ. 1. – Душанбе, 2003. – 955 с.
- Панҷсад ҳадис. – Душанбе, 1991.- 59 с.
- Садриддин Айний. Осор: иборат аз 2 ҷилд. – Душанбе, 1977. – Ҷ. 1. – 477 с.; Ҷ. 2. – 463 с.
- Саъдии Шерозӣ. Куллиёт: иборат аз 4 ҷилд. – Душанбе, 1988. – Ҷ. 1. – 430 с.; Ҷ. 2. – 414 с.; Ҷ. 3. – 365 с.; Ҷ. 4. – 303 с.
- Симини Донишвар. Ба кӣ салом кунем?–Техрон, 1380.–322 с.
- Тӯракул Зеҳнӣ. Санъати сухан.–Душанбе, 1992. – 300 с.
- Унсурулмолии Кайковус. Қобуснома.–Душанбе, 1979.–191 с.
- Фаридуддини Аттор. Тазкират-ул-авлиё. – Душанбе, 1992. – 102 с.
- Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт.–Душанбе, 1983.–668 с.
- Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Калила ва Димна.–Душанбе, 1978. – 302 с.
- Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Футувватномаи султонӣ. – Душанбе, 1991.–319 с.
- Чаҳор китоб –Душанбе, 1990. – 92 с.
- Шамсиддин Шохин. Маҷмӯаи ашъор. – Сталинобод, 1956. – 256 с.

МУНДАРИҶА

Муқаддима	_____
Суханварӣ ва суханвар	_____
Шунаванда кист ва ҳадафи ӯ чист?	_____

Дар адаб	
Таърихи пайдоиши суханварӣ	
Суханварӣ дар Арабу Аҷам.....	
Фасоҳату балоғат дар суханварӣ	
Қисмҳои балоғат	
Офариниши сухан ва се усули муҳим дар офариниши сухан.....	
Ҳунари сухан гуфтан	
Тақвияти қувваи ҳофиза	
Асрори суханварӣ ва хусусиятҳои хоси он ...	
Машқи овоз ва нафаскашӣ	
Боэътимод суханронӣ кунед ва нутқи худро тайёр намоед	
Машқи овоз ба воситаи нафаскашӣ.....	
Танзими сухан ё суханпайвандӣ	
Панҷ омили муҳим дар суханпайвандӣ	
Таъсири суханронӣ бар ҳадафи шунаванда	
Ба зикри каломӣ яке аз бузургон суханрониро шурӯъ кунед	
Он мавзӯ, ки дар бораи он андеша доред	
Тарзи баёни афкор	
Каломӣ зебо сайқали дилҳост.....	
Суханварӣ ва нигориш	
Шароит, омилҳои суханварӣ ва суханронӣ	

.....	
Асрори суханронӣ	
Фардияти нотик	
Меъёри хӯрок дар санъати сухангӯён	
Асари либос дар суханронӣ	
Зи ҳарфи бетаҳаммул ошно бегона мегардад	
Латофати табъ ва риояти одоб дар санъати суханварӣ	
Шароити моддӣ, зоҳирӣ, маънавӣ ва ботинӣ дар суханварӣ	
Анвои сухан	
Сухан аз лиҳози кайфият ва мафҳум	
Улуми лозима барои суханварӣ	
Зарофатгӯӣ ва латофатҳо	
Тамсилу ҳикоёт дар суханварӣ	
Таносуби шунавандагон бо якдигар ва суханвар бо онон	
Тавачҷуҳ ва тавоноӣҳо, устуворӣ, азм ва ирода ...	
Захираҳои зеҳнӣ ва маҳфузоти суханвар	
Таҳияи нутқ	
Тавачҷуҳ ва лавозимоти суханварӣ ва шароити бархурдорӣ аз онҳо...	
Дунбола кардани ҳадаф дар суханронӣ	
Таъкид бар калимоти муҳим ва тағйири садо ба таносуби калима ва чумла.....	

Бархурдорӣ аз усули нақд дар суханварӣ	_____
Рангорангии матлаб, парҳез аз якнавохтӣ ва зикри сухани нав	_____
Табиӣ будани қонунҳои суханварӣ	_____
Таносуби сухан бо табиати забон ва макон ...	_____
Истифода аёнӣ дар суханварӣ	_____
Тавачҷуҳ ба вазъи ҷисмӣ ва рӯҳи шунаванда, кайфияти рафтор бо ӯ ...	_____
Навъҳои машқ барои суханронӣ	_____
Чигунагии сухан.....	_____
Дилнишинии сухан.....	_____
Одоби суханварӣ.....	_____
	_____